Gelre.
Vereeniging tot beoefening
van Geldersche Geschiedenis,
Oudheidkunde en Recht.

DE BLOKKADE VAN ZALT-BOMMEL IN 1574

DAGBOEK VAN GASPARUS DE L'AGARGE.

UITGEGEVEN DOOR

Dr. H. F. M. HUYBERS EN **J. KLEYNTJENS S. J.**

MET 3 AFBEELDINGEN.

ARNHEM.
S. GOUDA QUINT.
1925.

Prijs f 2.50

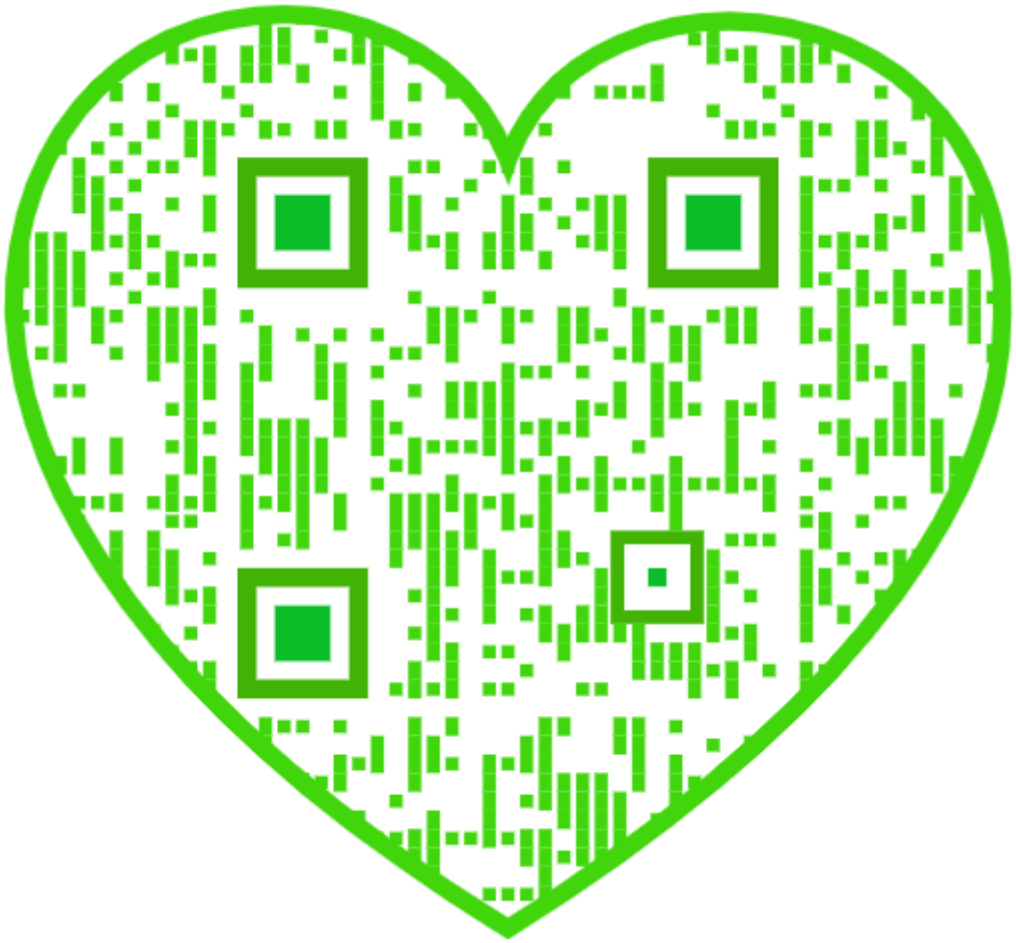

DE BLOKKADE VAN ZALT-BOMMEL IN 1574.

WERKEN,

UITGEGEVEN DOOR

GELRE.

VEREENIGING TOT BEOEFENING VAN
GELDERSCHE GESCHIEDENIS, OUDHEIDKUNDE EN RECHT.

No. 16.

DE BLOKKADE VAN ZALT-BOMMEL.

DAGVERHAAL VAN GASPARUS DE L'AGARGE, GEESTELIJKE, BEHOORENDE TOT HET GEVOLG VAN GILLIS DE BERLAIMONT, HEER VAN HIERGES; HIERIN VINDT MEN BIJZONDERHEDEN WEGENS HET VOORGEVALLENE VOOR ZALT-BOMMEL EN OMSTREKEN, OOK WEGENS DEN SLAG OP DE MOKERHEIDE, 1574.

UITGEGEVEN EN TOEGELICHT DOOR

Dr. H. F. M. HUYBERS EN **J. KLEYNTJENS S. J.**

MET 3 AFBEELDINGEN.

ARNHEM.
S. GOUDA QUINT.
1925.

GELRE.
VEREENIGING TOT BEOEFENING VAN
GELDERSCHE GESCHIEDENIS, OUDHEIDKUNDE EN RECHT.

DE
BLOKKADE VAN ZALT-BOMMEL.

DAGVERHAAL VAN GASPARUS DE L'AGARGE, GEESTELIJKE, BEHOORENDE TOT HET GEVOLG VAN GILLIS DE BERLAIMONT, HEER VAN HIERGES; HIERIN VINDT MEN BIJZONDERHEDEN WEGENS HET VOORGEVALLENE VOOR ZALT-BOMMEL EN OMSTREKEN, OOK WEGENS DEN SLAG OP DE MOKERHEIDE, 1574.

UITGEGEVEN EN TOEGELICHT DOOR

Dr. H. F. M. HUYBERS EN **J. KLEYNTJENS S. J.**

MET 3 AFBEELDINGEN.

ARNHEM,
S. GOUDA QUINT.
1925.

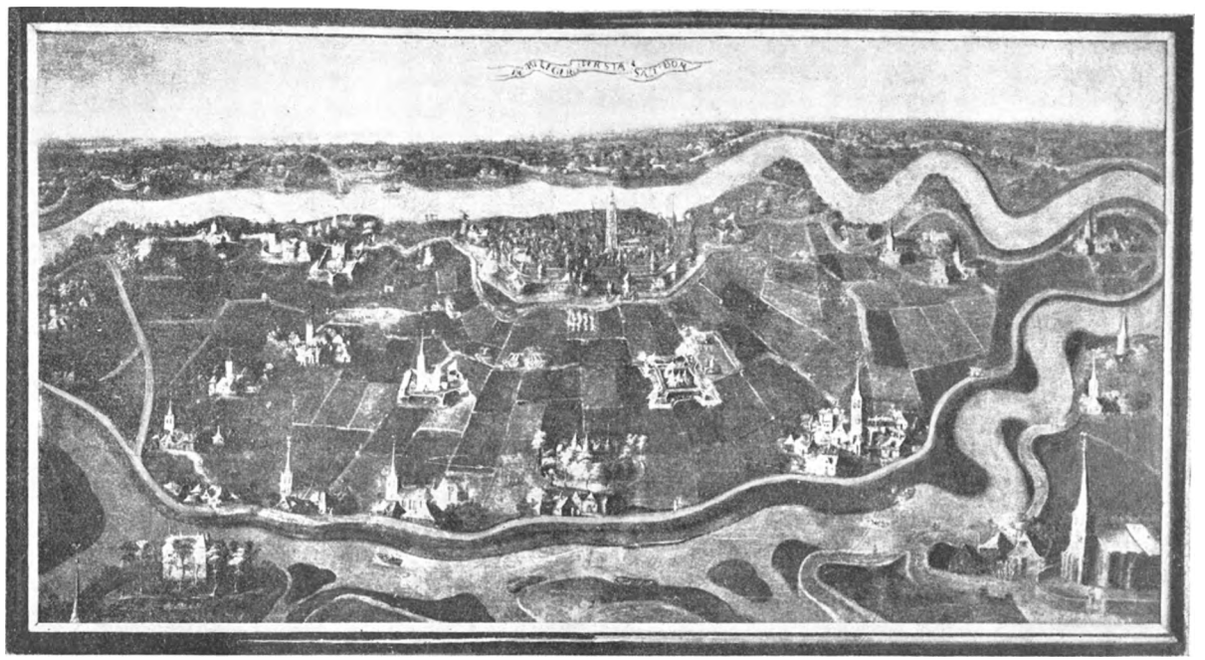

REPRODUCTIE VAN HET SCHILDERIJ VAN F. HEEMER, VOORSTELLENDE ZALT-BOMMEL EN DE BOMMELERWAARD, BERUSTENDE OP HET STADHUIS TE ZALT-BOMMEL.

INLEIDING.

Holland, Zeeland, Bommel en Buren, het klassiek quartet van 1572. Hebben de beide groote broers van het viertal met de tanden opeen geklemd hun verzet tegen de Spanjaarden volgehouden, niet minder geldt het van de kleinere, wilden zij de geuzenvlag handhaven boven de poorten van hun vestinggordel 1).

Bommel was strategisch een gewichtig punt. Alva heeft dit al ingezien, toen hij zijn leger ten oosten van de groote rivieren om naar Zutfen leidde om voor Naarden en Haarlem Holland in de flank aan te tasten: liever immers vermeed hij het waternest tusschen Maas en Waal.

Ook Requesens hield Bommel in het oog, al ware het alleen maar, omdat niemand minder dan Willem van Oranje zijn aandacht op de stad gevestigd had. Terwijl Lodewijk van Nassau zijn huurtroepen door Limburg langs de Maas deed opmarcheeren, het onheil van Mook tegemoet, stond de Prins klaar met een leger tusschen Bommel en Tiel, van de gelegenheid gebruik makend om de hand te leggen op het kasteel Waardenburg 2), tegelijkertijd uitkijkend naar een geschikt oogenblik voor de vereeniging van zijn macht met die van Lodewijk . . . . . , totdat de krijgskans anders

1) Hoe een ter zake kundig tijdgenoot dacht over den toestand, blijkt uit de missive van Wilson, gezant van Elisabeth te Brussel, aan Lord Burleigh, 11 December 1574 (Kervyn de Lettenhove, Relations Politiques, t. VII):

„The people every where crieth for peace and exclameth namelie against the Spanyarde, whose violence is greate and pride intolerable. I do not speake of al, but of many. The Governour (Requesens) no dowbte is mylde and modest and useth al the best meanes he can for commune quietnes . . . . Suerlie no man either hath geaven or almost can geave better wordes than he hath donme, and that communelie and in al places, whose predecessor, if he had taken the same course, kynge Phelippe had been better served. This cowntrie is almost spoyled with those civile warres, fayre townes, and extreme beggarie every where, yea, soche as, if warres continew this next summere, an universal destruction is most like to folowe."

2) Vgl. Arend, Algemeene Geschiedenis des Vaderlands, dl. II[5], blz. 363:

„Daar Lodewijk van Nassau intusschen zich reeds in beweging had gesteld, bragt ook de Prins zesduizend man in den Bommelerwaard bijeen, om hem tegemoet te trekken, en bemagtigde het kasteel Waardenburg, thans door driehonderd Spanjaarden bezet" (8 April, 1574).

besliste. De bruikbaarheid van Bommel en de Bommelerwaard als uitvalspoort was met deze vergeefsche manoeuvre intusschen bewezen.

Overzien wij de strategische situatie, dan wordt de beteekenis van de Waal-vesting in het grootere geheel der krijgsbedrijven duidelijker. De Spanjaarden hielden in 1574 den toegang tot Holland ten oosten afgesloten langs de lijn Amsterdam, Naarden, Utrecht; maar bij de Lek begint het hiaat. Buren 1) en Bommel handhaafden de prinsenvlag. Eerst bij 's Hertogenbosch vinden wij de Spaansche vendelen weer terug.

Tusschen Buren en Bommel stroomt de Waal, de groote verkeersweg te water van Nymegen en Tiel naar Gorkum en Dordrecht, van Gelderland naar Holland. Het belangrijkst gedeelte van de rivier, de weg naar zee, is immer sedert 1572 in het bezit van Dordrecht gebleven, geen Spaansche macht kon de Merwede bereiken, hetgeen mede te danken was aan de onwrikbaarheid der beide voorposten stroomopwaarts, van welke Bommel de zwaarste slagen kreeg op te vangen. De strijd tegen de Spanjaarden is ook een economische oorlog 2) geweest, een tolstrijd tusschen Bommel en Nymegen, waarvan de handel van Nymegen niet de minste schade ondervonden heeft.

Bommel was dus een kruispunt temidden van de riviergewesten;

---

1) Buren was in 1574 nog in handen van Oranje. Hierges heeft stad en kasteel veroverd in Juni 1575. Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 327 en de daar in een noot vermelde literatuur. Morillon schrijft te dezer plaatse naar aanleiding van de verovering van Buren:

„Ledit Seigneur [Hierges] at fort bien traicté les bourgeois, rappelant ceulx qu'estoient dehors et leur rendant leur bien. Cela polroit mouvoir ceulx de Bommele et aultres villes, si l'on les traictoit bien; car ilz sont soucqz (= en avoir assez) et las de la guerre. L'on bat présentement Gorcum. Si elle se recouvre, l'on tiendrat de plus court ledit Bommele. L'on at incontinent despesché courrier expresse au roy." Vgl. ook Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 337—338, de daar opgenomen brieven van Requesens.

2) Vgl. P. Nijhoff, Inventaris van het Oud Archief der Gemeente Nymegen, Arnhem, 1864, blz. 112, 116, en enkele verspreide gegevens in Bondam, Onuitgegeven Stukken; van Hasselt, Stukken voor de Vaderl. geschiedenis. In Nijhoff's Bijdragen, dl. VII (1850), blz. 260, schrijft P. Nijhoff in een Berigt aangaande het Oud Archief der stad Nymegen het volgende:

„4o. Stukken betreffende het veer en de tollen.

Het zal voldoende zijn hier slechts te noemen negentien zware perkamenten banden uit de jaren 1530—1580, bevattende een volledige geschiedenis van Nymegen, met betrekking tot haar veer vóór, en hare tollen en tolvrijheden, binnen en buitenlandsche, zoo boven als beneden de stad. Zij, voor wien het geen te ondankbare of vervelende arbeid is, om deze bundels te doorzoeken, opgevuld met processtukken, verslagen, memoriën, copiën, brieven en minuten, zullen hier gewis menige onbekende bijdrage vinden, tot kennis en opheldering der Nederlandsche handelsgeschiedenis in die jaren."

Wij brachten deze mededeeling over aan den gemeente-archivaris van Nymegen, maar de negentien zware perkamenten banden eischen een afzonderlijke studie.

Vgl. over maatregelen tot belemmering van het verkeer met den vijand, vanwege de regeering te Brussel, Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 256, alwaar de aandacht gevestigd wordt op een aantal plakkaten van 1574, waarbij de handel met de rebellen is verboden.

het werd feitelijk voor Holland een frontierstad 1) buiten het gewest, voor Gelderland een nooit geheel ongevaarlijke bedreiging en een sta-in-den weg voor zijn Waal-verkeer. De vesting lag van nature sterk door zijn watermantel, de doode verdedigingswerken vormden een schild, dat zonder zwaar belegeringsgeschut niet verbroken kon worden, voor de levende afweer wist Willem van Oranje desnoods wel tijdig te zorgen en de verbinding met Dordrecht kon de burgerij voldoende van levensmiddelen voorzien. Alleen door een goed voorbereide en krachtig doorgezette belegering zou de veste voor een aanval onveilig zijn.

Daartoe ontbrak het Requesens aan het onmisbaar materiaal: geld en geschut. Daarom nam hij zijn toevlucht tot twee andere middelen, om steden te veroveren: verrassing en blokkade.

Het eerste mislukte, althans volgens een bericht van Morillon aan Granvelle, 1 Juni 1574, dus nog vóór het begin van de blokkade (vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle. t. V, p. 102): „Mr. d'Havret faict le fort de Lith près de Bommele, sur laquelle ville l'on at heu emprinse; .... ladicte emprinse at esté descouverte, et ceulx que l'on avoit envoyé pour l'exploicter deffaictz, sans que ung seul en soit eschappé".

Een kort, maar veelzeggend bericht!

De blokkade van Bommel valt in tijdsorde samen met de tweede blokkade van Leiden 2). Bernardino de Mendoça, Commentaires sur les évènements de la guerre des Pays-bas, 1567—1577 (Brussel, 1858) dl. II, p. 235, verklapt ons, dat daar een strategische berekening van Requesens achter schuilde:

„Afin de faciliter l'opération [d. w. z. de blokkade van Leiden] ordre fut donné à M. de Licques, gouverneur de Harlem, de pénétrer en Hollande avec la cavalerie et l'infanterie sous ses ordres en suivant toutefois une autre route que Valdès. On obligeait par là les rebelles, s'ils voulaient défendre l'entrée de la province, à diviser leurs forces et à retirer les troupes qu'ils avaient dans l'île de Bommel, en Zélande et ailleurs. C'était les detourner des projets qu'ils pouvaient avoir conçus contre le Brabant, projets auxquels le grand commandeur n'était pas en mesure de s'opposer, aussi longtemps qu'il n'aurait pas payé les Espagnols mutinés et que les nouvelles levées ne seraient pas arrivées."

Voor Requesens was de blokkade van Leiden begrijpelijkerwijze hoofdzaak, maar hij hoopte er toch van te profiteeren om de bezetting van Bommel te verzwakken en de grenzen van Brabant te beveiligen. De berekening faalde, Oranje liet er zich niet toe verleiden zijn troepen te verdeelen, het garnizoen van

---

1) Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 223; Morillon aan Granvelle, uit Brussel, 19 Sept. 1574:

„Gertruyemberghe nous sert de réveil matin, pour ce que c'est la larronnière qu'infeste la Campigne et une grande partie de Brabant. Il sera tard avant que la recouvrons ainsi que Bommele et Gorcum, estant passé l'esté sans rien faire...."

2) De blokkade van Leiden werd hervat 26 Mei 1574. Vgl. Mémoires anonymes sur les troubles des Pays-bas, 1565—1580, uitg. door J. B. Blaes, t. I (1859, Brussel—'s Grav.), p. 164, noot 1); Groen van Prinsterer, Archives. t. V, p. 83.

Bommel is altijd sterk genoeg gebleven om aan de gedeeltelijke insluiting weerstand te kunnen bieden; aan de positie van Valdez is de manoeuvre in de Bommelerwaard niet ten goede gekomen.

Wel zijn er trekken van overeenkomst tusschen de beide gebeurtenissen, al ontbreekt in de geschiedenis van de blokkade van Bommel het heroïeke, dat de blokkade van Leiden maakt tot het epos bij uitnemendheid van het jaar 1574. De burgerij van de Waal-veste heeft het snijdend lijden van den pijnigenden honger niet gekend. Dat wisten de tijdgenooten al, want Morillon bericht 1) aan Granvelle, 10 Augustus 1574: „Le siège est devant Bommele et Gorcum, où les batteaux sortent et entrent sans empeschement; ainsi passera l'esté". In Holland en Zeeland wist men klaarblijkelijk de middelen te vinden om de beide bedreigde steden te hulp te komen, de rivieren gebruikend als onfeilbare bondgenooten. Over de verhoudingen binnen Bommel tijdens de blokkade is ons weinig bekend, ook de l'Agarge vertelt ons niet, wat wij het liefst zouden weten. Dit neemt niet weg, dat wij ons in hoofdomtrek toch eenigszins een voorstelling kunnen maken van de bezwaren, waarmee de bevolking te kampen gehad heeft. Het marktverkeer moet goeddeels stil gelegen hebben, want het omringend platteland, ook over de Waal, was in handen van de troepen van Hierges, die er huis hielden, zooals de slecht betaalde huurlegers zulks in de zestiende eeuw plachten te doen. Deze verwoesting beteekende voor de burgerij van Bommel een zware schadepost, al werd het rivierverkeer nooit geheel afgesneden 2).

Ook tijdens de blokkade van Bommel heeft de dreigende vijand getracht zijn doel te bereiken door verraad en onderhandeling. De pogingen mislukten en wij weten er niet meer van, dan wat enkele verspreide berichten ons mededeelen.

Bernardino de Mendoça teekent in zijn Commentaires, 1567—1577, dl. II, p. 258, op: „Requesens ordonna à M. de Hierges de passer .... dans l'île de Bommel, tant pour courir la campagne et détruire les moissons, que pour tirer parti de certaines intelligences que l'on avait dans la ville de Bommel avec quelques compagnies d'Ecossais et surtout avec leur colonel Bulfow [lees: Balfour], un de ceux qui étaient sortis de Harlem. Mais ces intelligences n'aboutirent point".

---

1) Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 183.

2) Hierges deelt in een van zijn brieven aan Requesens, 18 Juni 1574 (Bijlage A, No. I), mede, dat de bezetting de molens „qui sont aux portes de la ville", bij het begin van de blokkade in brand stak, ongeacht het verzet van de burgers.

Wat het platteland te verduren gehad heeft, de zakelijke, sobere rapporten van een officier als Hierges zijn dienaangaande maar al te welsprekend: „La nécessité, que se passe entre les quatres compagnies de chevalx légiers quy sont ichy, est telle, que je ne puis laisser la remonstrer à Vostre Excellence par cestes, et la supplier très humblement, qu'il luy plaise y remédier, et leur envoier quelques secours, mayant les officiers d'icelle asseure, que aultrement ne la scauriont tenir trois ny quatre jours en ceste isle, ou ne se trouve chose quelconque que herbe." (Zie onze Bijlage A, No. VIII, Hierges aan Requesens, 14 Juli 1574, uit Bruchem.)

Kolonel Balfour en zijn Schotten zijn dus het vaandel van Oranje trouw gebleven 1).

Treffend is de overeenkomst met de blokkade van Leiden, doordat ook Bommel zijn bevrijding te danken gehad heeft aan het water. 3 October is Leiden ontzet, toen was ook voor de kleine vesting in het westen van Gelderland het leed bijna geleden, het gevaar althans voorbij. Waterstaatkundig volgt hieruit, dat de hooge rivierstand, die in de tweede helft van September 1574 begon in te treden, heeft bijgedragen tot de redding van de b e i d e steden. Maar Bommel behoefde niet ontzet te worden. Evenals voor Alkmaar 2) gingen de Spanjaarden heen, toen het water het hun te lastig maakte, terwijl burgerij en bezetting de verdediging nog zonder overwegend bezwaar konden volhouden, al hield de aanvaller het in de Bommeler Waard langer uit dan een jaar vroeger in Noord-Holland.

Over de in bovenstaande regelen geschetste algemeene situatie bevat het dagboek van de l'Agarge geen gegevens. Zijn verhaal begint met een omslachtige, in het Latijn gestelde, opdracht aan Hierges, een gedeelte, dat in deze tekst-uitgave veilig achterwege kan blijven, aangezien het geen geschiedkundige gegevens bevat, behoudens eenige welkome mededeelingen omtrent den schrijver, over wiens persoonlijkheid wij geen bijzonderheden konden achterhalen dan alleen in het handschrift.

Wij lezen folio 2b van de opdracht: „Memineris quaeso, quod sacerdos sum, quod mediator sum inter Deum et homines (1. Cor. 4), quamvis indignus, quod minister Christi sum, teste Apostolo, et dispensator mysteriorum Dei". Wil niet vergeten, dat ik priester ben, dat ik tusschenpersoon ben tusschen God en de menschen, zij het onwaardig, dat ik Christus' bedienaar ben, volgens getuigenis van den Apostel [Paulus], en uitdeeler van Gods genadegaven.

Het staat dus vast, dat Gaspar de l'Agarge priester was.

Een uitlating op folio 2a leert bij aandachtige beschouwing, dat hij geen regulier kon zijn: „Utinam ad manus haberem bibliothecam meam! .... Pungit quidem vehementer animum meum et instar cancri cor meum rodit, quod tanto tempore nil solatii mihi dederit tantis impensis tantaque cura acquisita bibliotheca." Had ik mijn bibliotheek maar tot mijn beschikking! Immers het kwelt mij geducht en ik word er ongedurig onder, dat ik mijn met groote kosten en zorg verworven boekenschat zoo langen tijd heb moeten missen.

Regulieren nu zijn niet in de gelegenheid er een persoonlijke boekerij op na te houden, zij zijn aangewezen op de kloosterbibliotheek.

Wij weten nu ook, dat de l'Agarge een man van studie was. Dit blijkt trouwens overduidelijk uit zijn dagboek, waarvan de

1) Hierges deelt dit aan Requesens mede in een rapport van 3 Augustus 1574, uit Bruchem: „J'envoye le lieutenant Faulconnet vers Vostre Excellence pour luy rendre compte particulier, de ce que les gentilzhommes Escossois ont faict et traictié, que je désirerois grandement eult eu mellieur fin." (Zie onze Bijlage A, No. XI.)

2) Dr. W. Lampen, De Martelaren van Alkmaar en hun tijd, blz. 55 (Alkmaar, 1922).

tekst doorweven is met aanhalingen uit Grieksche en Latijnsche klassieken, uit het Oude en Nieuwe Testament.

Nog iets anders komen wij uit de opdracht te weten. Eenige zinnen op folio 2a wijzen den weg: „Dignus est operarius mercede sua (1 Cor. 9). Quis autem militat suis stipendiis unquam? Quis plantat vineam et de fructu eius non edit? Si nos vobis spiritualia seminavimus, magnum est, si nos carnalia vestra metamus?" De arbeider is zijn loon waard. Wie toch trekt ooit ten strijde op eigen kosten? Wie plant een wijngaard en geniet niet van de vruchten? Indien wij uw geestelijke belangen behartigden, is het dan te veel gevraagd, dat wij ons deel erlangen van uw stoffelijke goederen?

Het is duidelijk, de l'Agarge vraagt Hierges om geld. Maar dat kon hij, met eenige kans van slagen, alleen doen, wanneer hij in nauwere betrekking tot hem stond. Er zal dus niet enkel een dienstverband tusschen beiden bestaan hebben, maar de verhouding moet van meer vertrouwelijken aard zijn geweest. Mogelijk is de l'Agarge hofkapelaan geweest, de geestelijke raadsman van Hierges, behoorende tot de dagelijksche omgeving van zijn heer en diens hof.

Over de dateering van het handschrift behoeft geen onzekerheid te bestaan. Aan het slot van de opdracht staat: „Ex Traiecto, 3 Calend. Februa. Anno 1575. Tuus Illustr. deditissimus cliens et in sacris minister, [sign.] M. Gasparus de L'Agarge."

Uit Utrecht, 30 Januari, 1575. Van Uwe Hoogheid de toegedane dienaar en geestelijke raadsman, (was get.) M. Gasparus de l'Agarge.

De voorrede volgt in het handschrift na de opdracht. Ook dit gedeelte behoefde niet te worden afgedrukt. Het is gericht tot „den goetwylligen leesser". De schrijver begint met een beschouwing over het nut der geschiedenis, die hij voorstelt als een indrukwekkende les in de zedeleer: „Voorwaar, historiboecken en syngen anders nyet dan spigelen des mynschen levens: uut dyen selvige wort men onderweessen wat profitlick, wat noetsaeckelick is tot eene goede ende salige religie tonderholden; uut historien connen leren ende weten keysser, coningen, princen ende heeren, ya alle overicheyt, hoedanich een ygelick nae zyne qualiteit ofte gestaltenis hare ondersaten, landen, vlecken, steeden ende dorpen mach in een goede obedientie ende policie behalden. Weederom die ondersaten ende die gemeente connen oick geïnstitueert worden in wat manieren zyluyden haar overicheyt behooren tontsien ende onderdanich te weessen" (folio 2b). Een en ander wordt kortelijk toegepast in een beknopt verhaal van de verovering van Cyprus door de Turken in 1570 (folio 3a).

Al moraliseerende komt bij den schrijver de bekende humanistische ijdelheid om den hoek kijken: „Nou mocht ymant seggen: „waerom en verhaelt ghy nyet, tot confirmatie uwer saecken ende u propoest te stercken, exempelen uut der Schryft ....? ofte waerom en verhaeldye nyet oude hystori-schryevers ...., die de sware persecutie der christenen beschreven hebben ....? .... Wilt my

wel verstaen, ick en schriif nu op dit pas nyet voor de geleerde, dan alleenige voir dye simpelen ende eenvoldige mynssche, by aventure off zy meynden, dat Godt almachtich alleen yn dien tyden gecastiet hadde die sonden der mynsschen, als meynende dat nu ter tiit die scherpe justitie des rechtveerdigen richters Christi Jesu op alsulcke maniren nyet geëxuteert en worden, so yst dat een grouwelick exempel, nu in onssen tyden geschiet ziinde, heb wyllen verhaelen. Mer die materie .... en is oick soe nyet, dat men yet sonderlincks verhalen mach, waerom ick dit selffde oick beschreven heb in onsse gemeine Dutsche tael, hetwelcke, waere saecke dattet waer een heerlicker materie, ick soude sonder twyvel sulcx in Latiin beschreven hebben" (folio 4b).

Men ziet, de l'Agarge slaat de simpelen en eenvoudigen niet te hoog aan, evenmin als de volkstaal, in zijn oog van ondergeschikten rang bij de taal der geleerden. De verovering van Cyprus mocht geen onderwerp voor een beschrijving in het Latijn gerekend worden! De schrijver blijft zich intusschen niet immer gelijk, want ook in de voorrede komen passages in de volkstaal en in het Latijn volkomen willekeurig door elkaar voor.

De schrijver kan er niet buiten uiting te geven aan zijn verontwaardiging over den opstand tegen het gezag van Filips II. Hij doet zulks op de hem eigen, omslachtige wijze, in gezwollen rhetoriek, waarbij men onwillekeurig denkt aan invloed van het rederijkers-element. In plaats van met argumenten werkt hij met vraagteekens en uitroepteekens, in de volkstaal en in het Latijn, zoodat zijn polemiek alleen subjectieve waarde heeft, want wij leeren hem kennen als een overtuigd en heftig tegenstander van de revolutie.

„Dan wat sullen seggen nae etlicke jaren diegenige, dye dit leessen sullen? Wat sullen zy zeggen, dat uut deesse vleck doer de rebellicheyt der ynwoenders ende omleggende landen alsulcken spiit ende hoechmoet geschiet is? dat Godt alzoe gelastert is? dat die coninck, onsse landtsheere, aldus ontacht is ende onteert? dat Godts wort, Godts tempelen, geestelicke personen, aldus vertreden, gespolieert ende verjaecht siin? Men heeft nyet alleen het teyken onses gecruisten, Cristi Jesu, ende ander beelden van sancten ende sanctinnen veracht, bedorven, verdestrueert ende ontwee geslagen, dan oick mede, tot meerder spot ende derisie, die selvige op den wacht voir die crisluyden doen vernyelen ende verbranden, gelick als sulkcs by avonturen op een ander tiit breeder van my in scrift gestelt sal worden. Ick wil alleen nu op dit mael verhalen wat die aldermachtighe coninck van Spaenien Philippus doer syene edelen ende vromen baron Berlaymont uutgericht heeft ende bedreven om die rebellige ende moetwylligers weder onder gehoorsaemheyt ofte obedientie te brengen" (folio 5a).

Van het in deze regelen in het vooruitzicht gestelde verhaal van de l'Agarge is ons niets naders gebleken.

Na een lange apologetische uitweiding, grootendeels in het Latijn, gaat de schrijver dan verder: „Om dan weder tot onssen propoest te geraken, syet, zoe heb ick voir my genomen den handel

ende kriich, dye geschyet is om die stadt van Bommel weder tot gehoorsamheyt te brengen, cortelick in gescryft te stellen, hetwelcke seer nut ende profyt sal ziin voor die nacommelinge der selviger stadt. Dan, geliick ick voor heb geseyt, nyet weinich sullen der siin, dyt leessende, die haer verschricken ende verbaessen sullen overmits donrechtveerdicheyt, ongetreiertheyt 1), mysbruick, haer voirvaderen. Men sal ommers nyet twyvelen an den schriver, als hem qualick geloeff gevende (folio 5b), overmits ick selffs, die dit geschreven heb, den handel ende geschidenis bine tegenwoerdich geweest ende meestendeel mit miin oghen aengesyen, geliick men uut miin scrivens wel lichtelicke sal connen sporen ende mercken. Wil nu mit deessen voirrede my den goetwillighen leesser bevolen hebben ende recommanderen" (folio 6a).

Zonder bezwaar aanvaarden wij de verzekering van den schrijver, dat hij ooggetuige is geweest van de blokkade van Bommel. Daaraan ontleent zijn dagboek te grooter waarde voor de geschiedenis.

Het slot van de voorrede bevat nog een enkele bijzonderheid over de persoon van den schrijver, waarom wij deze hier laten volgen.

„Ick verhoop, gunt miin Godt het leven, dat ick oick yn geschryfte stellen sal hoe ende in wat maniren, op wat tiit, dye stadt van Bommel van de vianden des geloeffs ende des conincks van Spanien, haren eygen heer, ys yngenomen ende watter dyer tiit geschyet is van deselvige vianden 2). Dyt most voirgaen, overmits ick myne schryften ende pampiren, waeryn ick oick meer andere dyngen beteykent heb, noch nyet yn handen had. Ick verhoop, dat andere my oick volgen sullen, dye desselvige gelicks sullen aenteykenen dye geschidenisse van hare steden ende vlecken, opdat wy van onse Nederlanden, daer men weynich aff beschreven vynt, onsse naecommelinge oick wat sonderlyncks toonen ende te kennen moegen geven. Nu wil ick dan de saeck aennemen" (folio 6a).

De l'Agarge spreekt van „onse Nederlanden", hij behoorde dus tot de ingezetenen van de Boergondische monarchie.

De l'Agarge is een schrijver, die niet bij zijn onderwerp blijven kan. Wij zagen reeds, dat hij in de voorrede afdwaalde naar de verovering van Cyprus en voortdurend van geschiedenis overstapte naar apologie. Dat doet hij in zijn eigenlijk geschiedverhaal op dezelfde manier. Daardoor verliest zijn werk voor een gedeelte het karakter van een dagboek, want het geheel bevat drie gedeelten:

1. Mededeelingen over den slag bij Mook;
2. De blokkade van Bommel;
3. Mededeelingen over het beleg van Leiden.

Omtrent den veldtocht in het Over-Maassche en den slag bij Mook kon de l'Agarge goed ingelicht zijn door zijn relaties met Hierges.

---

1) ongetrouwheid.

2) Dit slaat op de gebeurtenissen te Bommel in 1572. Een verhaal van de l'Agarge daarover is niet bekend.

Alleen over de blokkade van Bommel kon hij een dagboek schrijven, omdat hij deze gebeurtenis persoonlijk meegemaakt heeft. Wat hij mededeelt over het beleg van Leiden is weinig belangrijk, zijn gegevens dienaangaande zijn niet authentiek; wij hebben dit gedeelte dan ook niet afgedrukt.

De apologetische passages zijn niet belangrijk. Nieuwe gezichtspunten leveren zij niet op. In den afgedrukten tekst konden zij veilig achterwege blijven. Wel leveren zij het bewijs voor de groote belezenheid van de l'Agarge, doorvlochten als zij zijn met aanhalingen.

Uit in het verhaal zelf voorkomende gegevens willen wij eerst nog samenvoegen de sobere bijzonderheden, welke ons de persoon van den schrijver nog eenigszins naderbij kunnen brengen.

De l'Agarge spreekt over Hierges bijna altijd in den overtreffenden trap. Hij kent hem de verdienste toe van de overwinning op de Mookerheide, Requesens en de Spaansche en andere officieren op den achtergrond plaatsend. Wanneer hij ons vertelt, dat Hierges het Spaansch even vlot sprak als zijn moedertaal, dan zijn wij lichtelijk geneigd dit niet al te letterlijk op te vatten (vgl. blz. 21). Zelfs wordt het initiatief voor den slag bij Mook op rekening van Hierges 1) geschreven (blz. 22), ongeacht het beleid van Requesens en Sancho d'Avila. Deze passage levert een curieus staaltje van hof-rethoriek, de schrijver verraadt duidelijk het karakter van een hoveling uit den tijd der Renaissance.

Op blz. 55 vinden wij de mededeeling, dat Hierges 24 Juli 1574 uit de legerplaats voor Bommel vertrokken is naar Tiel voor een vergadering aldaar van de Staten van Gelderland en Overijsel. Wie nu verwacht, dat hij zal berichten, wat daar aan de orde was, komt bedrogen uit. Ietwat vermakelijk, maar ook uit de hoogte, klinkt hetgeen wij er van vernemen: „Wat aldair getracteert is en staet alle man nyet te weeten." Daarmee moeten wij tevreden zijn!

De indruk, dat wij met een hoveling te doen hebben, wordt nog versterkt door een passage in het handschrift, folio 34a en 34b, welke niet is gedrukt, als zijnde overbodig voor het verhaal van de blokkade van Bommel. Wij plaatsen haar hier, omdat zij kenmerkend is voor de persoon van den schrijver.

„Het gebeurde altemets, dat onsse Gen. Heer (= Hierges), vermoidt siinde mit seriose, ernstelicke zaecken, begeerden eenyghe verlychtenisse ende recreatie. Ende syet, hyer heeft die edele heer van Floyon 2) etc. alsulcke konst ende melodie gebruyckt opt instrument der luyten, ut etiam stupori esset et admirationi audientibus" (dat de toehoorders er van verbaasd stonden en in bewondering). — Volgt nu een omslachtige beschouwing in het Latijn

1) Wel heeft Hierges in den slag bij Mook een belangrijke rol gespeeld, maar dan als onderbevelhebber. Vgl. o. a. Bor, Oorspronk der Nederl. Beroerten, boek VII, pag. 491: „.... eintelijk werd besloten, ook met advijs van de Heere van Hierges, datmen de occasie om te slaen niet en behoorde te laten overstrijken, maer in alle manieren soude soeken den vyand te verdrijven."

2) Floyon was een broeder van Hierges.

over mythologische figuren bij de Grieken, van wie verhaald wordt, dat zij door hun muziek steenen en boomen in ontroering vermochten te brengen, waaraan toegevoegd wordt een herinnering aan het harpspel van David, dat het overspannen gemoed van Saul tot vrede bracht. Dan vervolgt de schrijver:

„Mer wat siin dit voor instrumenten geweest, die men op die tiit gebruyckten? Voirwaer, zy waeren al plomper ende slechter dan die gheen, die men nu in onsse tyden gebruyckt, jae, soe veel die conste aengaet siin se niet te vergelycken by die gheene, die de nature ende mensschevernuft ende verstant nu in onsse tyden gevonden heeft. Ende geliick die instrumenten slecht ende zonderlinge van gheene consticheyt en wairen, costen oock die meesters alzulcke melodie ende soeticheyt niet gebruycken, als nu ter tiit van onsse gheesten gebruyckt werdt, hetwelck openbaer genoech is, want men plach niet meer te gebruycken dan seven thoenen, daer men nu bruyckt veertien ofte viiftien; wairomme derff ick wel zeggen, dat Mercurius noch Apollo niet alleen niet te vergelycken synnen by den edele miinheer van Floyon, maer oock zoe verre het mogelick wair dat die twee musae mochten ex Hellicone, solden nochtans alzulcke conste van melodie nyet gebruycken connen."

Orpheus en de onderwereld komen er dan bij te pas en wij krijgen zoo waar te lezen: „hunc tamen adhuc Orpheum noster hic multis precellet parasangis"; de onze echter overtreft mijlen ver dien anderen Orpheus. Daar kon de heer van Floyon het mee doen! Gaan wij te ver, zoo wij de gevolgtrekking maken, dat wij in deze regelen de taal der vleierij hebben afgeluisterd? De l'Agarge zal het concert hebben bijgewoond in den meer of min intiemen kring van Hierges' onmiddellijke omgeving.

De l'Agarge is partijdig, uit voorliefde voor Hierges, uit afkeer van den opstand. Hij voert zijn partijdigheid zoo ver door, dat hij gegevens verzwijgt, welke hem bekend moeten geweest zijn, terwijl deze van beslissend belang zijn voor de geschiedkundige voorstelling in zijn dagboek. Hij moet daarbij met opzettelijk overleg te werk gegaan zijn. Wij betrappen hem door vergelijking van de volgende perioden in het handschrift.

Blz. 173. „Het water was op deze tiit soe luttel in die stroem ende int velt, alst noch in veel jaren gedaen hadde, anders dan nu ettelicke wat geregent ende gedaut hadde." „Op dese tiit" is omstreeks 25 September 1574.

Blz. 179. „In der nacht (4—5 October 1574) worden an brant gesteecken het blockhuys te Hurwenen, wandt alsoe onse Gen. Heer merckte, dat die zelvige fortresse nyet veel proffyts doen en mocht ende oock nu alle dage meer ende meer den diick affvyel ende schoerde, overmidts die groote zwaerte van willigen ende ander ruyft, dair den diick mede beswairt werden, soe wast dat beveel gedaen den cappiteyn int vorss. blockhuys het zelffs aen brandt te steecken ende te vernielen...."

Nu is het zeker, dat Bommel van de Spanjaarden bevrijd werd door het water. De l'Agarge wil daar niet voor uitkomen. Maar

hij verraadt zich zelf. Waarom anders toch moest de dijk, waar het blokhuis op stond, verzwaard worden, tenzij om den hoogen stand van de rivier? Dat het fort bouwvallig geworden zou zijn door de zwaarte van het rijshout, is een klaarblijkelijke uitvlucht. En de l'Agarge wil kennelijk de aandacht van den waterstand afleiden door zijn bericht, dat de rivier zoo laag stond, omstreeks 25 September, terwijl 4 October het bevel komt voor de ontruiming.

Erger voor hem is nog, dat Hierges hem in dit geval onwillekeurig verbetert 1).

Overtuigend is ons gebleken, dat de l'Agarge doorgaans goed op de hoogte is van de gebeurtenissen, waarover hij schrijft, ook van die, welke hij niet heeft medegemaakt als ooggetuige. Dit blijkt uit zijn mededeelingen over den voorgenomen, doch mislukten aanslag op Maastricht door Lodewijk van Nassau na de Vastenavonddagen van 1574, vgl. blz. 5 en de aanteekening 2 aldaar. Hij zal deze bijzonderheden wel vernomen hebben van Hierges zelf of van diens omgeving, want de veldheer was in die dagen in Zuid-Limburg gelegerd als commandant van een detachement te velde, om de bewegingen van Lodewijk van Nassau in het oog te houden. Ook over den slag bij Mook zijn aan de l'Agarge allerlei gegevens bekend, welke hij kon weten door zijn verhouding tot het hof van den stadhouder. Juist omdat hij zoo nauwkeurig is ingelicht omtrent de krijgsbedrijven en daarin klaarblijkelijk veel belang stelt, wordt de veronderstelling niet te gewaagd, dat de l'Agarge aalmoezenier bij het leger zal geweest zijn of althans deze functie heeft waargenomen. Zelf vermeldt hij: „eram enim adhuc novellus servitor", ik was er bij als pas aangekomen dienaar, welke woorden gevoeglijk kunnen verstaan worden in bovenbedoelden zin.

Wij kunnen uit het handschrift veilig de conclusie trekken, dat de l'Agarge een geleerd humanist moet geweest zijn, buitengewoon thuis in de klassieke literatuur, de Grieksche en Latijnsche Kerkvaders, de H. Schrift. Dit blijkt uit de kwaliteit van zijn veelvuldig gebruikte spreekwoorden, zegswijzen, aanhalingen en toepassingen. Het zou de moeite loonen, wanneer een deskundig navorscher hem eens wilde nagaan op zijn pad om de waarde van zijn uitgebreide kennis te taxeeren.

Het merkwaardigst bewijs voor de l'Agarge's geleerdheid laten wij hier volgen.

Op blz. 48—49 velt de schrijver een zeer ongunstig vonnis over de Waalsche huurtroepen: „..... zij leefden als wilde mynsschen, sy schickten sich aen als die gheene, die noch Godt, noch ziin gebot ontsagen; ..... zij roeffden, staelen zonder eenyge discretie. Hier en was nyemandts vry, noch vryenden, noch vyanden; den eersten haes was de best in pant; tanta erat in illis hominibus rapacitas et furandi libido ut et a chytropode cibum mundum sacrificatum raperent, ut est proverbium;" = zoo groot was bij die

1) Vgl. diens rapport aan Requesens in onze Bijlage A, No. 20.

menschen de roofzucht en de begeerte om te stelen, dat zij zelfs de reine, gewijde offerspijs van de offerschaal stalen, zooals de dichter zegt. Wij konden de hier bedoelde passage niet vinden, totdat de Heer Büchner, litt. hum. doctor, conservator aan de Rijks Universiteitsbibliotheek te Leiden, den tekst oploste. De l'Agarge zinspeelt op Hesiodus' werk „Opera et Dies" (Ἔργα καὶ ἡμέραι), vers 746, en, als priester, wil hij er mee zeggen in bedekte termen, dat de Waalsche soldaten zelfs de H. Vaten en de H. Hostie stalen van het altaar. Zij zagen dus tegen kerkroof en heiligschennis niet op. Het woord χυτροπους komt alleen op deze plaats in de Grieksche literatuur voor.

Op blz. 60 gebruikt de l'Agarge het woord „caculus" voor trosknecht. Ook dit woord komt in de Romeinsche literatuur maar op één plaats voor.

Wie zich zoo veelzijdig en klaarblijkelijk gemakkelijk door de humanistische letterkunde van zijn tijd weet te bewegen, moet wel een goedonderlegd kenner geweest zijn. Ook daarom is het jammer, dat wij omtrent onzen dagboekschrijver zoo weinig konden te weten komen.

Ten slotte nog een enkele mededeeling over het handschrift.

Dit berust in de Bibliotheca Publica Latina te Leiden, no. 265. Het is een copie en telt 216 folio bladen. Dr. W. G. Pluygers plaatste aan het begin de volgende aanteekening: „Het hs. is door Dr. I. K. van der Wulp afgeschreven naar het origineel, dat op het archief van de gemeente Leiden berust heeft, waarheen het in 1861 uit de verzameling van Mr. I. W. de Malmoë van Noort is overgebracht." Het origineel is echter op het gemeente-archief niet meer aanwezig. Waarschijnlijk geraakte dit na 1861 zoek. De titel luidt: „Dagverhael van Gasparus de l'Agarge, geestelijke, behoorende tot het gevolg van Gillis de Berlaimont, heer van Hierges; hierin vindt men bijzonderheden wegens het voorgevallene voor Zalt-Bommel en omstreken, ook wegens den slag op de Mokerheide, mitsgaders op het einde eenige korte aanteekeningen wegens het ontzet van Leyden". Dr. Pluygers teekende er bij aan, dat deze titel met schrift van veel jonger datum dan het hs. zelf in het origineel was bijgeschreven. Van de 216 folia. is slechts een klein gedeelte beschreven met het verhaal over de blokkade van Bommel. Dr. I. K. van der Wulp plaatste achterna de volgende aanteekeningen: „Het stuk bevat 40 bladen, kennelijk van tweederlei hand: folio 1—10 en 21—28 waarschijnlijk door den auteur zelven geschreven; folio 11—20 en 29—40 met een grooter en duidelijker letter geschreven, doch veel minder correct. Ook kenmerkt zich het laatste stuk door een eigenaardige spelling en door feilen, waaruit des afschrijvers onbekendheid met de oude talen blijkt." Nu het origineel verloren is, zijn deze gegevens niet meer voor controle vatbaar.

De tekst is behandeld overeenkomstig de regels van de vereeniging Gelre. De interpunctie moest door ons aangebracht worden, aangezien deze in de copie van Dr. van der Wulp volkomen ontbreekt. De namen van personen en plaatsen zijn doorgaans

gebrekkig gespeld. Zinsbouw en spelling van den tekst in het Nederlandsch laten veel te wenschen over. Wij hebben in den stijl echter geen veranderingen aangebracht en den tekst woordelijk weergegeven, behoudens een aantal noodzakelijke bekortingen; deze zijn in den tekst aangeduid met het teeken: . . . . .

De literatuur is over de blokkade van Bommel zeer beperkt. De oudere geschiedschrijvers vermelden het gebeurde slechts in hoofdomtrek en bijna terloops. Nergens worden wij zoo uitvoerig ingelicht als in het dagboek van de l'Agarge.

Eenige meer uitgewerkte gegevens zijn te vinden in de stedebeschrijvingen van Zalt-Bommel, die Acquoy in zijn werk over Jan van Venraay heeft gebruikt.

Wij vestigen de aandacht op een passage in de voorrede van de Beschrijving der stad Bommel door een Gelders rechtsgeleerde (Arnhem, 1756):

„Uit Pars Naamrol is mij bekend, dat volgens denzelven een Beschrijving van Salt-Bommel door P. van Enschede, secretaris derzelve stad, in de wereld zoude zijn, dog die hebbe ik noit gezien, veel min gelezen, gelijk ook niet Hendrik Hoets, Zaltbommels oorspronck en opkomst . . . ."

Ook wij hebben deze boeken nooit gezien, veel min gelezen: ze waren nergens te vinden.

In de verzameling van Van Hasselt, Stukken voor de Vaderlandsche Historie, dl. III, blz. 206 vlg., vonden wij nog een officieele herinnering aan de blokkade van Bommel:

„Den irsten dach Octobris 1577 sint binnen der stadt van der Gouwe erscheenen Henrick Maschereel, Heer zu Balgoy, ende Frederick van Zuylen van Nyevelt, drost op Veluwen, committiert om an den Staeten van Hollandt zu trecken auff zeekere credentz und instruction, innen desfals 1) mitgegeven, und hebben denselven dach bi den gedeputierden der steeden und stenden van Hollandt en Zeeland audiens gehabt . . . ."

De Geldersche afgevaardigden kwamen met voorstellen om een leening te sluiten. Een der motieven pro was het volgende:

„Nademael die landschap Gelre aus cracht der union sich gemaekt hetten als ire frontieren ende als een vaste muer zu irer beschermunghe, hetwelch zy lichtelich konten abneemen aus der eniger stadt Salt Boemel, was die selbe zu verschoening ierer saecken gethaen hatt in dese voerige troublen und ex consequenti was ienen aus dem toe verwachten stonde, daer die gantsche landschap ienen wolgeneycht vuer zey und zum besten were."

De Staten van Holland hebben 3 October 1577 de voorstellen afgewezen.

1) Van Hasselt ging niet altijd met de vereischte nauwkeurigheid te werk. Zijn lezing „dessals" zal moeten luiden „desfals".

DE SLAG OP DE MOOKERHEIDE.

Het heeft sich begheeven, als dat die stadt van Middelborch 1) sich overgegeven heeft yn handen van den Prins van Oraingien yn 't jaer ons Heeren 1574. Hiermede is den Geussen gecommen eenen hoegen moet: zy meynden dat se voertaen nu nyet meer en behoerden te slapen, waerom dat se oick nacht ende dach arbeyden, nu mit listicheyt ende secrete aenslagen 2), altemets yn 't openbaer myt ruter ende knechten. Hiertoe was haer zeer bequaem ende behulpelick Graeff Lodewyck van Nassou, de broeder van den Prins van Orangen, dyewelcke oick op een tiit voor sich genomen had die stadt van Mastricht 3) te brenghen onder den eedt van de Geussen ende dit in alsulcke manieren, gelick hy in voirleden tyden yngenomen hadde die stadt van Bergen in Hennegouwen 4).

Ende aldus was zyne aenslach: der solden sich etlicke (te weten van zynen sorten) oprusten ende cleden coopmansgewyes 5) ende

---

1) De capitulatie van Middelburg werd geteekend 18 of 19 Februari, 1574. Vgl. den tekst, Mendoça, Commentaires, t. II, p. 180, en Renon de France, Histoire des Troubles des Pays-bas, ed. Ch. Piot, p. 495—496.

2) Na de overgave van Middelburg kreeg Oranje de beschikking over de geheele Zeeuwsche vloot. Hij beproefde een aanslag op Antwerpen. Juan Alonso, een soldaat, behoorende tot de bezetting van de citadel, had aangeboden het kasteel den Prins in handen te spelen tegen een belooning van 20.000 ducaten. Reeds waren ongeveer 500 gewapende handlangers, meerendeels boschgeuzen uit de buurt van Yperen, de stad binnengeslopen, toen het verraad nog ontdekt werd. Dergelijke aanslagen vanwege Oranje of zijn partij op Bergen-op-Zoom, de citadel van Gent, Maastricht, Nijmegen zijn ook mislukt. Vgl. Bor, I, boek VII, blz. 484; Hooft, Nederl. Historiën, boek IX, blz. 351—352; Groen van Prinsterer, Archives, IV, blz. 184—187, 194, 332—335, 350—351; Viglii epistolae ad Hopperum, blz. 732.

3) Vgl. P. J. Blok, Lodewijk van Nassau ('s Grav. 1889), blz. 113.

4) Met Pinksteren 1568 had Lodewijk van Nassau de stad Bergen in Henegouwen bij overrompeling in bezit genomen. De schilder Antonie Olivier, „een man van den werkdadigsten ijver in den dienst der geuzenzaak", was met een twaalftal geestverwanten de poorten binnengeslopen. Zij deden zich voor als wijnhandelaars en overreedden den poortwachter 's anderendaags, vóór dag en dauw, de stadspoort te openen voor het binnenhalen van een voorraad wijn, dien zij voorgaven te verwachten. Olivier verwittigde Lodewijk van Nassau van den veiligen kans. De aanslag gelukte. Voordat een der burgers er erg in had, stond de graaf met een tachtig ruiters midden op de markt. „De stad is ons! ville gaignée! vrijheid!" riepen zij en beloofden den inwoners bevrijding van den tienden penning en van Alva's bewind. Zonder bloedvergieten raakte Bergen in handen van Lodewijk van Nassau. Vgl. Memoriën van Roger Williams, uitg. door J. T. Bodel Nijenhuis, Werken Hist. Gen., nieuwe serie no. 3, blz. 61 vlg.; P. J. Blok, Lodewijk van Nassau, blz. 93 vlg.

5) Wat de l'Agarge hier verhaalt over de plannen voor een verrassing van Maastricht, is authentiek. Dit blijkt uit een rapport van Hierges aan Requesens, 24 Februari 1574, uitgegeven door Piot, Renon de France, Histoire des Troubles des Pays-bas, p. 502—503, noot 2. Het is een verkenningsrapport, want het begint zoo: „Un Allemand, estant de ceulx, que j'avois envoié dehors pour s'enquester des affaires des ennemis, est retourné tout à ceste instant vers moy et dict avoir

zolden sich mede onder den gemeyne borger geeven, dryncken, brassen ende maecken goede cyer, als de tiit op dat mael uuteys-schende was, want het waren die vastelaventdagen. Als de borger wael gedroncken waren, sol men dengeenen, dye se yn der stadt op hare zyde hadde, een loes 1) geven, waertoe oick buten der stadt etlicke knechten waren, die in der nacht sich oick op de been gegeven sollen hebben.

Graeff Lodewick lach op dit pas te Kerpen 2) mit drihondert haeckeschutten ende hondert ende viiffentwintich peerde, diewelcke, deze tydinghe ontfangen hebbende, dat de saeck wel geluckt had, sol sich oick mede terstont na de stadt geven. Dan Godt almachtich heeft deessen haren aenslach nyet willen laten gelucken 3).

Op dese tiit worden oick Brugge yn Vlanderen getenteert van andere mer gelycker saken 4) ende heeft oick nyet geluckt.

Binnen Antwerpen hadde dye Prins myt gelde omgecofft eenen Spaenier, welcke onder hem een tiitlanck voir gevangen hadde geweest. Deesse Spaeniaer hadde noch etlicke tot hem gekregen myt noch etlicke borger. Ende solden alzoe het casteel den Geussen overgelevert hebben, dan ys oick deesse verraderie yn 't openbaer gebrocht ende dye verraders hebben haer loen ontfangen nae hare wercken.

Dye stadt van Nymwegen was op dit pas oick nyet vrye, hoewel nochtans dye Geussen deesse stadt nyet wel en hebben dorven porren, seggende, zy en wolden myt den cnodsendragers 5)

---

veu passer le Rhin ...." enz. Verderop vermeldt het rapport het volgende: „Il [d. i. de uitgezonden verkenner] me rapporta en oultre que lundy, 22 février, il rencontra auprès de .... ung des fugitifs de ce pays, natif de Brabant, qui se tient à présent à Wesel, avecq qui discourant des affaires du monde, il luy avoit dict qu'il venoit de Duren, où il avoit amené ausdicts ennemis environ 92 harquebusiers Walons, et que vendredi passé, 19 février, le comte Lodewyck [d. i. Lodewijk van Nassau] estoit passé en haste par la ville d'Aix en accoustrement de marchant; et sy luy compta que leur entreprinse qu'ils avoient devant la main, estoit sur la ville de Maestricht, laquelle se debvoit hier, 23 février, effectuer, dernier jour des quaresmaulx (mardi gras), ayant passé quelques jours encore secrètement certaine quantité de harquebuses en icelle ville empacquettez dedans des sacqz de linges et de draps, de manière que l'on ne s'en estoit pas doubté; aussy quelques soldats Walons à la file part huict, dix et ainsy en accoustrement de paisans, marchans et aultrement, par le moien desquelz ilz pensoient bien surprendre une poste."

1) loes = parool.

2) Kerpen was een kasteel, eenige mijlen ten N. van Keulen gelegen, niet ver van den Rijn, eigendom van Filips II. Het diende Willem van Oranje en Lodewijk van Nassau tot steunpunt bij hun Maas-veldtochten. Zie over Kerpen de volgende literatuur: Groen van Prinsterer, Archives, 1e serie, III, IV, passim; H. de Vries de Heekelingen, Correspondance de Bonaventura Vulcanius, 1573—1577 ('s Grav. 1923), blz. 71—72; K. Hoehlbaum und F. Lau, Das Buch Weinsberg, Kölner Denkwürdigkeiten aus dem 16. Jahrh. (Leipzig—Bonn, 1886—1898), II, blz. 186, 279 en passim.

3) Vgl. over den mislukten aanslag op Maastricht en Luik, P. J. Blok, Lodewijk van Nassau, blz. 112—113. Mendoça en Sancho d'Avila dwongen Lodewijk tot den terugtocht naar Valkenburg.

4) Wat er te Brugge in dezen tijd is voorgevallen in verband met de mededeelingen van de l'Agarge, konden wij niet ontdekken.

5) Zie over de beteekenis van dit woord: Van Schevichaven, Penschetsen II, blz. 73 vlg.

van Nymwegen nyet veel handels hebben. Ick kan gedencken, dat se op andere tyden die cnodsen bynnen der stadt geproefft hebben ....

Als deesse dingen aldus stonden ende mitten Geussen nu geenen voirtganck hadden, heeft nochtans dye Prins van Oraingien myt oick dye Staten van Hollandt gevordert aen Graeff Lodewick, als dat hy dieselffste knechten, vergadert siinde te Kerpen, solde by malkanderen holden ende dieselffste tot eenen hoop maken 1), soe groet hy mochte, waertoe sy hem gelt ende bestellinge genoech doen sollen. Heeft daeromme Graeff Lodewick nyet geslapen, dan arbeyden soe hy tbest mochte, om ruter ende peerden te vergaderen. Want het voirnemen van de Geussen was, hetwelcke sy myt lysticheyden ende heymelicke aenslagen nyet volbrengen costen, dat sulcx sy wel sollen moegen doen myt cracht ende criisrustinge ....

Graeff Lodewick heeft yn een corte tiit by malcanderen verkregen viiffenveertich veenle knechten off daeromtrent, al meestendeel Hogedutschen, uutgesondert seven venle Gasconiërs, hetwelcke in der waerheyt geen ongeschickte soldaten waren. Hierby heeft hy oick vergadert omtrent viifftienhondert goede gemonsterde rutter; myt dessen hoop gaff he zich nae het landt te Valkenborch 2). Siin broeder Graeff Henrich mit oick Graeff Cristoffel,

1) Vgl. P. J. Blok, Lodewijk van Nassau, blz. 108.

2) Reeds in Maart 1574 werden de troepen van Lodewijk van Nassau in het Limburgsch Over-Maassche gesignaleerd. Vgl. Piot, Corresp. Cardinal Granvelle, t. V, pag. 447—448; een rapport van Guillaume de Galope [Galope = Gulpen], waarnemend gouverneur van het Over-Maassche, aan Requesens, 11 Maart 1574, uit de stad Limburg: „D'aultant que j'ay sceu recognoistre de l'ennemy, de sa force, prétend et entreprinse etc., eulx campent alentoure de chasteau de Dalhem, et demandent l'overture de la place et à la volonté de Ducq Christoffre, conte Pallatin. Leur force contient pour le présent environ huyct milz hommes à chevalz et à piedz et en tout etc.; et continuent en tout leur malheureuse et désordre, comme sont de costume de sacager les chatolicques, bruesler englieses, cloestres et abbyez, piller icelles et briser les imaiges et aultre sacrelèges. Car eulx ont desjà pillez, corrompus beaucoup d'englieses et cloestres et bruelé parties d'icelle, comme Closter Roede [abbaye de l'ordre de Saint Augustin, Rolduc] et aultres, aussy ostez et emmenez avecq eulx les clocques des englieses. L'on me faict rappourt que eulx en veullent desdicts clocques faire artilleries, et que ladicte préparation soy faict à Wittem .... Ceulx de la ville d'Aix-la-Chapelle [Aken] présument au miesme fachon, comme qu'il ont usé de passez, en assistant l'armée des rebelles avec victuailles et de tout aultre monitions et équipaiges et instrumens nécessaires. Aulcun capitaines rebelles soy sont tenus en la ville d'Aix-la-Chapelle tant et si longuement que eulx ont heu eslevez et amassez tant en la ville, comme allenthoure d'icelles, aultant de soldatz que eulx désiroient ...." Zie een dergelijk bericht van Guillaume de Galope aan Requesens 23 Maart 1574, ibidem, pag. 453, en van Hierges, ibidem, pag. 457. Hierges bevond zich in Maart 1574 ook in Zuid-Limburg. 24 Maart zendt hij Requesens verslag van zijn waarnemingen, gedateerd uit Stockem: „Les ennemis sont encore au meisme lieu, assçavoir le Conte Lodewich à la maison de Cartils (kasteel in het district Gulpen); les aultres seigneurs à ses aultres maisons près à l'entour Wittem, Nieuwburch, que c'est quasy au villaige de Gulpen. Et ont la montaigne pour eulx. Et ne fais doubte que ne craint estre surprins. Le camp de leurs gens est du tout repassé deça la rivière de Geul à la ville de Faulquemont. Trois enseignes, quelque chevaulx devant la ville de Faulquemont ont bruslée aulcuns maisons et la basse courte de dames de Saint Gerlache [proostdij der Norbertinessen te Houthem], et de là se tyre leurs gens

des Palsgraven 1) zoon, mit noch andere edelinge uut Dutslant, hebben sich oick mede gegeven om den hoop te verstercken. Graef Lodewick siin veerste meinnich was deessen hoop te brengen aen d'ander zyde van de Maesse, waertoe hy geene cleyne costen ende moiten dede, om alsoo die selffste door Brabant (alwaer sy haer betalinge wel krigen sollen myt rooven ende brantschatten) tot den Prins yn Hollant te brengen. Mer 't hoff 2) heeft alle deesse dyngen balde geware geworden, heeft daerom Don Loys de Requesens et de Cunia ende Capiteyn Generaal etlycke garnisonen Spaeniaerde gesonden nae Mastricht 3) om het voirnemen van Graef Lodewick te impedieren 4) ofte te behinderen. Dye Spaeniaers hebben altemyts etlicke scharmutsingen gehadt myt den Geussen, maer bleven altemet nyet luttel verslagen. Ick wilt opt corts scryeven.

Als die Geussen nu saghen, dat se geensins de Maes overcommen mochten, sochten een andere practicke, dye welcke was deesse. Dye Prins van Arangien solde overal uut Hollant, Zeelandt, Waterlandt vergaderen alsoe veel knechten, als op dat pas moegelick was te vercrygen, ende sol sich geven myt die

---

à l'autour et plus bas que Gulpen ...." Hierges bericht verder, dat een aanslag van Lodewijk van Nassau op het kasteel van Limburg mislukte. Diens troepen hebben alle adellijke huizingen in bezit genomen, op een of twee na, ook een van Hierges zelf. Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, pag. 454. Over het commando van Hierges te velde in Z.-Limburg tegenover Lodewijk van Nassau vindt men een uitvoerige correspondentie in deze uitgave van Piot, verscholen in de Appendices. Vgl. ook P. J. Blok, Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau (Werken Hist. Gen., nieuwe serie, no. 47), blz. 144, Eckebrecht von der Malsburg aan Willem van Hessen, uit Paderborn, 28 Maart 1574. Graaf Lodewijk heeft den schrijver meegedeeld: „unndt hab der Pfaltzgraff den abt zu Klosterrode geschetzt umb 20.000 fl.; er hab aber nichts wollen geben; also sey das closter sampt seinen zugehorigen weygerhoven unndt gutern angesteckt unndt verbrant." Over Valkenburg zie den brief van Arnoud van Amstenrode aan Requesens, uit Geleen, 18 December 1574: „Je ne doubte que Vostre Excellence est assez advertye de la destruction et ruyne des ville et chasteau de Faulquemont par le dernier passage du conte Loys de Nassau avec ses gens, y ayans séjourné six sepmaines entières...." (Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, Appendices, pag. 535).

1) Paltsgraaf Christoffel van Beieren was de zoon van graaf Frederik III van de Rijnpaltz. Vgl. Groen, Archives, t. IV, p. XXXII, 315, 326, 369.

2) Het hof = de regeering te Brussel.

3) Vgl. Arend, Algemeene Geschiedenis des Vaderlands, II^5, blz. 362.

4) Polweiler, veldoverste van het garnizoen te Kampen, meldt Requesens 19 Maart 1574 onder meer: „L'homme que j'avois envoié au camp du Conte Lodoicque, est retourné ce jourd'huy. Il me déclaire qu'il a demeuré quelques jours avec eulx et a veu faire monstre de sept enseignes tous arquebusiers, excepté quelque courtes armes par la garde de l'enseigne; et chacune enseigne est seullement de cent hommes..... Lundy, qu'estoit le 8e de ce mois, l'ennemy ayant faict dix lieues sans arrester, ilz pensarent surprendre les portes dudict Mastrich; mais ilz furent repoulsez par la garnison avec quatre cens chevaulx ligiers, cassaques rouges; et y furent tuez plus de cent cinquante, où que de nostre costé il y en demeura peu: toutesfois il dict que le coronel de la garnison y fut tué. Ilz n'ont encores rien receu; les capitaines leur avoient faict promesse de recevoir argent dedans trois jours: mais il a demeuré là plus de quatre jours suigans, et si n'a veu délivrer aulcung argent. .... Il se retire beaulcoup de leurs soldatz: car ilz pensoient qu'on les avoit levé pour le service du roy; ilz sont fort mal en ordre. Il donne le soude à chascun arquebusier six florins d'Allemaigne." Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 451—452.

voorss. knechten op den midweert voor Tyel, recht tegen een dorp over, het welcke Vaerick 1) genaempt wort. Dye middelweert wort genaempt de Voren 2). Graeff Lodewick sol sich myt siin volck uut het landt van Valkenborch geeven ende synen wech maecken om Nymwegen, om alsoe heymelick ofte mit gewelt an de Voren over te schepen, opdat soe, die hopen by malcanderen wesende, mochten volbrengen ende uutrichten het genige dat se voirhanden hadden.

Dyt alles worden volbracht. Dye Prins quam van beneden myt een groet getal van schepen, hebbende by malcanderen vergadert veertich veenle knechten, gaff sich ter plaetsen als voirseit ys, te weten op die Voren. Graeff Lodewyck begost nu oick te ryesen, sloech synen leeger by Nymwegen op de Mouwickse 3) hey, die voetknechten ginck hy leggen ynt dorp, dye ruter gaven sich op eenen berch dicht by het dorp. Voir Mouwyck op den diik worpen se terstont eenen schants op, mer sonderlinge van geenre sterckte, overmits sy geene tiit hadden ende hare meynnich 4) oick nyet en was aldaer lange te blyven. Dyt nu gewaer wordende dye Spaeniaers, gaven sich terstont van Mastricht, den Geussen seer snel achtervolgende. Te Graeff 5) worden terstont oick een brugge gemaect over dye Maes van scheepen, hetwelcke myt alsulcke cnaphendicheyt te werck ginck, dat dye Spaenjaers nu al by den Geussen waren, eer se vermoyden, dat se noch van den steeden ge . . . . pt waren.

Nu was het tiit, dat opwaken solde dye Edele Heer Gyelis van Barlaymont, aengesien dat die vianden nu begosten te porren syene jurisdictien 6). Dan Syne Gen. hebben oick seer getrouwelick ende vroemelick yn deesse saeck gehandelt. Hier heeft hy sich getoont een muer ende borstweringe voir het huys Israel, hier heeft hy sich getoont als een sorchvoldiger ende beschermer syener

---

1) Varik is een dorp dicht bij Tiel. Vgl. P. J. Blok, Lodewijk van Nassau, blz. 114.

2) Op het riviereiland de Voorn stond een sterk kasteel, omringd door een wal en zes rondeelen.

3) de Mouwickse hey = de Mooker heide.

4) = voornemen, plan.

5) Vgl. Arend, Algem. Gesch. des Vaderl., II^5, blz. 363: „Sancho d'Avila, met zestien vaandels Walen onder Mondragon en een kornet zwaargewapende ruiters onder Maarten Schenk versterkt, was de Nassauschen langs den linker Maasoever gevolgd om hun den overtogt te beletten en had door versnelde dagmarschen hun den pas afgewonnen. Daar hij voor Nijmegen beducht was, waar Oranje vele aanhangers telde, en een aanslag van Lodewijk op die stad vermoedde, trok hij bij Grave, door middel van eene schipbrug, over de rivier en bezette Over-Asselt nevens de omliggende dorpen, terwijl Lodewijk zich nog te Venlo bevond, 13 April 1574." Blok, Lodewijk van Nassau, blz. 114: „De Spaansche veldheer had 4000 man voetvolk en eenige honderden ruiters bij zich, de laatsten onder bevel van den generaal en geschiedschrijver, don Bernardino de Mendoza, die ons in zijn werk een verhaal van den slag heeft nagelaten. Lodewijk's leger telde thans 6000 voetknechten en nog geen 1800 ruiters. Zoo stonden de legers dan in den vroegen morgen van den veertienden April tegenover elkander." Meulleners, De veldtochten tusschen Maastricht en Mook, 1568—1574; in Publications de la Société du Limbourg, dl. 25.

6) = begonnen te raken aan het gebied van zijn stadhouderschap.

goeder ende getrouwer ondersaten. Dye hoechgeboren ende aldermechtigste Catolicke Coninck van Spaengien Philippus heeft hier in 't velt gehadt, tot defensie syner crone ende maiesteit, een oprecht ende getrouw capiteyn, waeran sich wel moegen spigelen ende exempel nemen alle andere officiers ende capiteins des Conincks, als dat zyluyden yn gelicker wiis (als dye saeck meestelick uutheyschende 1) is) hare getrouwicheyt toenen, opdat sy van haren Coninck moegen geërt ende ontsyen werden ende hiernamaels van onsse nacomelinge gepresse ende gedanckt als voirstenders ende beschermers der gemeiner welvaert. Ende daerom ist oick, dat ick deesse myne cleynen arbeyt heb willen yn onsser gemeiner Dutsche spraeck geeven, opdat alle die gemeint hiernamaels moegen weten al wat eenen vroemen overste ende stadtholder haer in tyden van twyst ende tweedrachticheyt van God almachtich gegeven was van de edele stam ende van 't huys van Barlaymont. Mer wederom tot onsse propoest.

Als Graeff Lodewyck nu myt synen adherenten sich gegeven hadde ter plaetsen als voirseyt is 2), syet, soe heeft onsse Gen. Heer, dye stadtholder voors., sich gegeven onder den Spaenjaerden ende ander criisvolck des Conincks, heeft den capiteyns thoe kennen gegeven, hoe dat nu die tiit waer gecomen, als dat se priis, loff ende eere vercrygen mochten, want die vianden waren nu op eene bequame plaets om te overvallen. Oick die macht van criisrustinge, aldaer vergadert siinde uut den naam des Conincks, waer wel soe groot, als dat sy geensyns (yndyent van Godt almechtich alsoe versyen waer) van de victorie en behoeffden te twyvelen, waeromme oick synen uuterste meynich waer den vianden op dit mael (die zulx luttel vermoyen sollen) te bestoken, nyet van dye leste, mer die eerste ende vorste yn de slachoerde 3).

Ghy moet weten, dat op dit pas geene cleyne hoop byeen vergadert was van onsse zyde. Daer waren voiryerst vier regementen Spaenjaerden ende geschickte capiteinen, waeraff die gouverneur van 't Casteel te Antwerpen, genaempt Don Sanson 4). Fernando de Toledo 5) was oick geen geringe capitein, mer worden op dyt pas veel vroemicheyt toegescreeven. Hier was oick teegenwoirdich Monsr. Draggon 6) myt sestien veenle Welssche, welcke nu eene tiit lanck die stadt van Middelborch teegen den Geussen seer vroemelick beschermpt hadde. Deesse hadde noch by sich eenen capitein 7) genaempt Monsr. le Bairon de Chevera

1) = doorgaans vereischt.

2) nl. Mook.

3) = Hierges was van plan zijn troepen een leidende rol te doen spelen en desnoods persoonlijk aan den strijd deel te nemen.

4) = Sancho d'Avila.

5) = Don Ferdinand de Toledo.

6) = Mondragon. Vgl. Arend, ibidem, blz. 364.

7) = Chevreaux. Vgl. alsvoren en Mémoires de Frédéric Perrenot, Sieur de Champagney, 1573—1590, ed. par A. L. P. de Robaulx de Soumoy, p. 33—34, noot 2: „Le conte de la Roche, lors gouverneur de l'Arthois, lequel estant arrivé au moi de mars audit Utrecht, luy fut ordonné du grand commandeur d'envoyer secours à M. de Hierges, en Gueldres, contre le conte Loduwicq, ce qu'il feit le

myt vierhondert schutten ende noch etlicke andere, alsoe dat dese, mit Monsr. Draggon gerekent, mochten uutmaken twee regementen Welssche. Noch waren hierby gevoecht sestien bennen 1) Spaensche ende Italiaensche ruter. Cristoffel Schenck 2) was oick myt sine ruter aldaer tegenwordich.

Dye Geussen hadden oick op dit mael geene onversaechde knechten, soe peerde ende voetvolck, mer nochtans die voetknechten hadden wel geschickter moegen weessen, uutgesondert die seven veenle Gasconiers, dair ick voir aff geseit heb. Dit waren dappere ende geschickte knechten. Ende 't is yn der waerheyt alsoo, hadden alle die anderen alsulcke gefacioneerde kriisluyden geweest, sy sollen onsse volck wat meer te doen gemaeckt hebben. Dye ruter, dye se hadden, en mochten nyet veel verbetert weessen 3). Twee reytmeynsters, omdat se sagen, dat het spulleke quellick lucken sol, hebben sich van den hoop gegeven, aleer sy op de Mouwyckse heide gecomen waren. Ener was genaempt Adam Weis, die lange den Prins myt twee vanen ruters gevolcht had.

Soe synnen dan deesse twee voirbeschreven hopen, diewelcke ick alleen op corts overloop 4), by malcanderen gecommen ter plaetse als voirseit is, op Paesavent, te weten den X Aprilis offte daeromtrent. Als 't was den XII Aprilis, heeft onsse Gen. Heer den capiteinen angegeven, hoe dat syne uuterste meynnich was den vianden tsanderdaechs aen te grypen ende dieselffste oick myt Godts hulpe ende bystant te verwynnen, haerluyden daeromme affvragende wat hare meynich op dit mael was ende hoe syluyden tot den slach gesint waren. Dye capiteins toonden sich totter doet nyet traech, stelden alle die saeck in handen van hunnen Genaden als oppercapitein, die sulcx ordineren mocht geliick Syne Genade dochten, syene jurisdictie te vueren ende syne ondersaten te beschermen. Soeveel haer persoon aentrefften, beloeffden sy op deesse plaetse ende op deesse tiit te vechten voir het chrysten geloeve ende voer dye moegende croen van

---

22 dudit mois, 1574: à savoir quelque bon nombre d'Espaignols et les reytres de Schincq Tatemburch, sans autres cincq ou six autres enseignes d'Espaignols amutinez qui avoient deschirez les drappeaux et enchassez leurs officiers, lesquels s'en allèrent aussy droit vers Gueldres et Niemeghem, à intention d'aller chercher leur payement en Anvers, comme ils feirent par après. Mais en chemin vindrent si à poinct qu'ils aidèrent à rompre la teste au conte Loduwic, prenant pour leur chief le baron de Chevrau, lors sans charge et audit Niemeghem."

Henri de Vienne, baron de Chevreaux, Bourguignon, veldoverste in dienst van Filips II. Vgl. Renon de France, Histoire des Troubles des Pays-bas, ed. Piot, p. 499, noot 6 en de daar aangegeven literatuur.

1) bennen = vendels.

2) Christoffel Schenck, baron van Tautenburch, commandant van een regiment ruiterij van 400 man. Hij was een bloedverwant van Frederik Schenck, aartsbisschop van Utrecht. Vgl. Renon de France, Histoire des Troubles des Pays-bas, ed. Piot, p. 500, noot 3; Mendoça, Commentaires, t. I, p. 285.

3) = waren al niet van veel beter gehalte.

4) De l'Agarge wil zeggen, dat hij slechts een oppervlakkige beschrijving van de beide legers geeft.

Spaengien totten lesten droppel bloets toe. Doe gincken sy daer ordineren dye knechten een yder op syne behoerlicke plaets ende slaechoerden. Die Spaenjaers (dye altiit lystich siin te vinden 1), behylen den Geussen den gantsche nacht op hare geweer 2) myt loessen allerm te maecken. Tzanderdaechs vroech 3), voir den dagenraet, (ach my is zeer leet, dat ick dyt nyet gesyen heb) begosten se alvast schermutsinge myt den vianden te gebruicken, overlyepen oick myt gewelt die schants, dye de Geussen op den diick opgeworpen hadden; dan overmits dyeselffste geen sterckheyt hadden, hebben sy se lichtelycken yngecregen. Het gevyel sich tot aen den middach ende syet, dye vianden dochten nergens myn om dan dat men den slach aenveerden sol. Graeff Lodewyck sprack oick selffs: „Ey, wyllen dye dyeffse 4) Spaenjaerden nu vechten? voir Mastricht waren se weygerich." Doch nyettemin, als hy sag, dattet wessen most, stelden synen volck yn slachorden ende ordinantie. Mer onse volck quam haer nu soe sterck aen, dat se nyet veel tiits hadden om haer dyngen te beschicken. Dye gemeyne soldaten waren nu oick al meestendeel vermoit, want sy den gantsen nacht yn hare rustinge ende geweer geweest hadden, ende waren lustiger, die een om wat te slapen, dye ander om wat te brassen, weynich bequaem om vechten ofte slaen. Nu, die noyt dranck haer 5), dat si het nemen mosten, als 't haer gegeven werden, want onsse volck tasten haer nu hoe langer hoe meerder aen. Dye schans waren sy nu al verlaten.

Omtrent tusschen tyen ende elff uuren vyel onsse volck mitter gantssche macht op die vianden. Daer sach men van dye seven veenlen Gasconiers, dye an de Geusse syde waren, een grote weer doen ende veel vroemicheyt; sy schoten zeer vreesselick tot onsse volck yn, mer Godt heb loff, sy daden luttel schaden. Hier sach men oick den vroemen capitein, Heer Gylis van Barlaymont, al om dat volck ryden; den Spaenjaers troosten hy daper aen op hare tale (welcke Siin Gen. nyet anders sprickt dan siins moeders tale), den Welsschen desgelicks op syne 6) spraeck; den ruters van Cristoffel Schenck myt Dutscher tael; ya dit geschiden myt sulcker eernst ende strengicheyt, dat men nyet wel meer het dorven eissen ofte begheren van een trouwen ende vroemen capitein. Nu hoorden men Syene Gen. dick ende menichmael mit eenen blyden moet roepen: „Victoria, Victoria, Victoria!" Die Gasconiers waren nu al seer vermoit 7), haer polver begoist oick te vermynderen, overmits den ganssche voirmiddach myt bycans den gantsschen nacht syluyden op gewere geweest hadden, yn welcke tiit sy een

1) = de Spanjaarden, omtrent wie de ondervinding leert, dat zij altijd listig te werk gaan.

2) op hare geweer = in de wapenen.

3) Tsanderdaechs vroech = 14 April 1574, „troisième feste de Pasque". Vgl. Renon de France, Histoire des Troubles des Pays-bas, ed. Piot, p. 504 en p. 504, noot 2.

4) dyeffse = listige.

5) = de noodzakelijkheid dwong hen.

6) syne = hunne.

7) vermoit = vermoeid.

groet deel polvers verschoten hadden, ende ten gaff geen tiit om ander weder te crygen.

Deesse dingen aldus staende, gaven se sich op de vloecht ende verlyepen. Dyt syende die Hogedutschen, als dat haer principal borstwerinch dye vlucht nam, syet, syluyden gaven sich meer te loopen dan tot vechten, mer onsse volck was haer soe haest op de hacken, datter weinich ontlopen costen. Als Graeff Lodewyck sach, dye voetknechten sich op de vlucht gaven, quam myt synen ruteren den berch aff. Dye welcke quamen, certein gewis 1) sy vylen soe vreyschelick yn dye ruter van Cristoffel Schenck, dat se in groet perickel stonden. Ghy moet wel weten, dat dye Geussen een sonderlinge haet ende niit droegen op den rytmeynster Schenck ende syne ruteren, overmits sy dick ende meynichmael, bysonderlinge yn 't belech voer Haerlem, mennigen stouten man om den hals hadden gebrocht, sich betonende een groet viant van den Geussen ende vroeme voerstanders des conincks van Spaengien.

Onsse Gen. Heer, siende, dat alle dye macht der vianden ruteren nu al gevallen was op den ritmeester Schenck ende synen ruteren, geboot die Spaensche ende Italiaensche benden, dat syluyden toebehoort te doen 2). Deesse hebben dan myt hare lancien van besyden yn die Geussen gestecken alsoe geweldelick, datter vianden slachoorden terstont gebrooken worden, alsoe dat se geen geweer ofte sonderlinghe merckelicke schade meer an onsse syden doen costen, waeromme sy oick terstont die vlucht namen .... Sy hadden sonder twyfel eenen groten moet; sy meynden nu yetwes groets aen te richten. Sy hadden nu alle deesse ander Nederlanden myt haren hoop opgeslonden 3); sy meynden, haer macht was soe groet, dat nyemant lichtelick haer sol hebben moegen hinderlick siin.

In deesse slach 4) synnen doet gebleven Graeff Lodewyck mit siinnen broeder Graeff Henrick, mit oick Graeff Cristoffel, des Palsgraven soen. Alle dye voetknechten synnen tsamen geslagen, weynich uutgenomen. Viiffendartich veenle siin haer afgenomen. Van onsse volck 5) synnen nyet gebleven over drye ofte vier soldaten dan van Schencken ruter, omdat se eenen harden aenstoot leeden; van de vianden ruteren bleeffer omtrent dartich.

Hoewel dat yn deessen slach een yder capitein nae synen vromicheyt wel te prysen was ende ynsonderlinge Monsr. le Baron de Chevera, een Welsche capitein, den een yder sach veel vroeme feyten op dit mael gebruicken, men sal nochtans die meeste ende opperste eer toeschryeven onsser aller Gen., dye Stadtholder, want doer raet ende yngeven van Syne Gen. ys deessen slach

---

1) = voorwaar.

2) hun plicht te doen.

3) = met hun leger aan zich onderworpen. Ook o. a. op blz. 20 gebruikt de l'Agarge het woord „hoop" in de beteekenis van leger: „soe synnen dan deesse twee voirbeschreven hopen by malcanderen gecommen, ..."

4) Vgl. Blok, Lodewijk van Nassau, blz. 114 vlg.

5) De l'Agarge bedoelt in dezen zin klaarblijkelijk de ruiterij onder Marten Schenck. Vgl. Van Vloten, Opstand tegen Spanje, II, blz. 22 vlgg.

aengegrepen ende bestaen. Ende hoewel die victorie van nyemants handen gegeven kan worden anders dan van Godt alleen, ys nochtans onsse Gen. Heer alle deesse vromicheyt toe te schryeven, overmits dat doer syne cloeck verstandt des kriishandels ende geschickelick ordinantie der kriisluyden een ygelick in syne slachoorde deesse victorie den catolycken gegeven ende toecoemen is. Waeroff zy priis, loff ende eer voeryerst dye almachtige ende barmhartige Godt ende Schepper aller dingen, die nimmer en verlaet diegene, die Hem anropen in een waerachich geloeve ende in Hem betrouwen; daernae den aldermechtichsten ende hoechgeboren catolicke coninck Philip van Spaengien ende onsser alre genedichste Heer ende Coninck; ten lesten den edelen ende waelgeboren Heere, Here Gyelis van Barlaymont, Vrye ende Banderheer tot Hierges etc., onsse genadige heer ende stadtholder, myt oick sampt alle andere goede ende vrome capiteinen, dye sich in deessen striit vromelick gebruickt hebben, welcke Godt almechtich moet lange gesondt sparen tot bescherminch syner Catolycke Kercke ende tot heyl ende salicheyt haere aller zyelen. Amen.

Dyt was die aldermeeste swaricheyt, die eerst affgeleyt most weessen. Deesse cnoop most voiryerst ontbonden weessen, eer men yetwes heeft moegen schaffen voir die stadt van Zaltbommel 1).

Certeyn, der was meer an gelegen ende het was tot groet vordel des Con. Maj., dat deesse troep yerst onder de voet gedaen was om voert te gaen tot die rebelle steeden ende vlecken. Het was oick tot geene cleyne voordeel van onsse Gen. Heer die Stadtholder, om syne jurisdictie ende gemeine ondersaten al voert te purgeren ende tot sich weder te crygen 2). Want by aventuren, ten waer saeck, dat dye Geussen op dit pas haer hoeft gestoten hadden, sy sollen een groet impediment geweest hebben, yae zeer moielick onsse Gen. Heere yn den voertganck van synen propoest.

Soe yst dan, dat van dier tiit aff Syne Gen. al heel ende gansschelick syene saecken overlecht heeft, allen siin vliit, erbeyt ende neersticheyt daertoe doende om yetwes uut te richten voir

1) Willem van Oranje was reeds op de hoogte omtrent plannen van het Spaansche leger tegen Zalt-Bommel. In een brief van den Prins aan Jan van Nassau, 23 Mei 1574, uit Gorkum, staat te lezen: „Au reste les affaires de deçà sont tousjours en mesme train et sommes courageusement attendans ce que l'ennemy vouldra en ces cartiers attenter. Selon les advis que je reçois de tous costez il faict estat de se jecter ès environs de Bommel ou de Gorichum. Je donne ordre à tout, le plus que je puis ...." Vgl. Groen van Prinsterer, Archives, 1e série, t. V, p. 7.

Willem van Oranje riep een vergadering van de Staten van Holland bijeen te Rotterdam tegen 1 Juni. Groen, ibid. p. 9 en p. 11.

Vgl. Piot, Correspondance du Cardinal de Granvelle, t. V, p. 95; le prévôt Morillon au Cardinal de Granvelle, 25 Mei 1574: „Le Prince d'Oranges est tousiours vers Bommele que l'on vad assiéger, et y est allé Chappin Vitello pour tenir le lieu de Son Exellence [d. i. Requesens]. Je craindz que cette ville nous amusera; mais l'on polroit donner sur les gens dudit Prince, que sont là à l'entour avec peu d'ordre".

2) Zalt-Bommel behoorde als Geldersche stad tot de jurisdictie van den stadhouder van Gelderland.

Bommel, waertoe oick Syne Gen. zeer behulpelick was myt munitien van kriisrustinge die Generale Capitein ende Gouverneur Don Loys de Requesens.

Ende men moet voiryerst weten, dat deesse vleck al zeer commerlick was weder myt gewelt onder subjectie ende gehoersaemheyt te brengen 1), want dieselffste nyet alleen sterck genoech is voer eenen aenloep van ruter ende knechten te doen 2), mer alsoe het is die uuterste paele van 't landt van Gelre ende sich dichte streckt, ja roert aen die palen van Hollandt, costen sy, soe heymelick soe openbaer, van denselffsten lichtelick gesuccurreert worden ende onderstant krygen, geliick oick naemaels geschiet is 3).

---

1) Het ontbrak aan artillerie voor een beleg van Zalt-Bommel; vandaar dat het bleef bij een blokkade. Vgl. den brief van den secretaris van Requesens aan Ruy Gomez, 26 Juni 1574: „Ce que nous deffaut pour continuer la guerre et maintenir ce que nous avons, est si grand, que je ne sçay comment il en ira, si Dieu n'y pourvoit; .... En Hollande et partie de Gueldres il y a deux armées, mais elles ne passent point outre, d'autant qu'ils n'ont de quoy mener l'artillerie pour faire batteries; car seulement pour la mectre hors et pour la soldy d'ung mois d'artillerie fault plus de 100 mille ..... et ne les avons pas, ny de quoy paier et entretenir l'infanterie ny la chavallerie ....." Groen van Prinsterer, Archives, 1e série, t. V, p. 29.

Zie ook den brief van Requesens aan Filips II, 15 Juni 1574, in excerpt bij Gachard, Corresp. Philippe II, t. III, p. 106: „Le grand commandeur a ordonné en outre à M. de Hierges d'entrer dans l'île de Bommel avec les Wallons de M. de Monstreuil, quelques Allemands et quelque cavalerie. Par l'ensemble de ces dispositions les villes de Bommel, Gorcum et Buren seront quelque peu resserrées; on pourrait même essayer de s'en emparer, si l'on avait à la main l'artillerie, les pionniers et les autres choses nécessaires: mais faute d'argent, tout manque." Requesens zelf houdt dus met een beleg geen rekening, omdat de uitrusting van het leger te kort schiet.

Requesens had de Staten-Generaal bijeengeroepen te Brussel tegen 6 Juni 1574, om met hen te overleggen in zake het te kort aan financiën.

2) Hierges zelf vond de versterking van Bommel niet zoo afdoend, als hem was gerapporteerd. Men kon de stad van twee kanten langs den dijk naderen en er was goede gelegenheid voor het opstellen van het geschut. Vgl. J. G. R. Acquoy, Jan van Venray en de Wording en Vestiging der Hervormde Gemeente te Zalt-Bommel, 's Hertogenbosch, 1873, blz. 129.

Bommel was sedert 1572 een frontierstad van Holland, zonder tot het gebied van Holland te behooren. Herhaaldelijk hebben de Spanjaarden een min of meer ernstige poging ondernomen, om de vesting te heroveren, in 1572 (vgl Bor, Beschrijvinghe van 's Hertogenbosch, 's Gravenhage, 1630, dl. III, p. 35: „Int voorsz. jaer [1572] in Julij lach Monseur Havrees volck tot Rosmalen ende Hintem, ende deden daer veel quaets met branden, rooven, plonderen ende den huysman te bederven: ende tot Vucht laghen etlijcke duysent Switsers, onder den oversten Chiapin Vitelli; .... sy vertogen naer Bommel, dat de Spaenjaerts aen d' een zijde belegert hadden, dan en rechten daer niet uyt."), 1574, 1585, 1599. Daarom viel het ons op Bommel niet vermeld te vinden onder de frontiersteden tusschen 1572 en 1588, zooals deze zijn behandeld in het werk van Ten Raa en De Bas, Het Staatsche Leger, dl. I, 1568—1588, blz. 243 vlg.

3) Requesens schrijft aan zijn broeder, Don Juan de Çúñiga, gezant van Filips II te Rome, 28 April 1574: „Le Prince d'Orange, profitant de cette conjoncture (d. i. de muiterij der Spaansche troepen na den slag bij Mook, 14 April) a réuni quarante enseignes du côté de Bommel, avec des barques et d'autres engins pour jeter des ponts sur la Meuse et construire des forts; il paraît attendre d'Allemagne de l'infanterie et de la cavalerie. Le Commandeur y envoie de la cavalerie, vingt enseignes de Wallons et quelques-unes d'Allemands. Si ces troupes et les Espagnols d'Utrecht font leur devoir, il croit bien qu'ils battront l'ennemi

Daerbeneeven soe is die stadt oick alsoe geleegen myt haren dycken ende watersluyssen, dat se lichtelicke connen belopen ende denselvigen bederven, als het compt, dat se moegen krygen grote ende stercke wateren. Is oick die landouwe, soe die veel regens ende natte dagen commen, dat men geen garnisoen daer te plaetsen gebruicken offte besigen mach, overmits die leechte 1) der waterige ende slickachtige ackers.

Alle deesse dingen hebben onsse Gen. Heer een oersaecke gegeven om syne dingen wiisselicke ende voirsichtig aen te leggen ende die hooffden der rebellen zeer hartneckich gemaect ende obstinaet om yn haer moetwillicheyt te bliven. Het heeft sich aengedragen wes tot in Iunio, aleer onsse Gen. Heer syne ruter ende knechten by malcanderen verschreven had, overmits Syne Gen. oick onleedich waren op dit pas myt die nieuwe timmerasie ende gravinge van de stadt van Arnhem, welcke nye gravinge geschiden tusschen het rondeel achter S. Walborge-kerrick ende die Velppoort, waertoe oick van den coninck etlike peningen geasigneert waren 2).

---

ou l'obligeront à la retraite." Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 57. De berekening van Requesens was in zooverre onjuist, dat Oranje na den slag bij Mook geen troepen uit Duitschland verwachtte, maar dan blijft toch over, dat door een blokkade van Bommel en de bezetting van het omliggend land de verbinding van Holland met Duitschland werd afgesneden en langs de lijn Amsterdam—Utrecht—Bommel—Den Bosch de uitweg oostwaarts dichtgegrendeld.

Wat Requesens kon doen veronderstellen, dat er weer een leger uit Duitschland op komst kon zijn, blijkt uit zijn rapport aan Filips II, 30 April 1574, waarin hij bericht: „Le 28 [April] il a reçu avis que le comte Jean de Nassau, ayant rassemblé un nouveau corps de cavalerie et d'infanterie, avait occupé le château de Kerpen, appartenant au roi, à deux ou trois lieues en avant de Cologne. Il a aussitôt envoyé, du côté de Maestricht, Giovambattista de Monte avec quatre compagnies de lances et deux d'arquebusiers à cheval, et M. de Monstreuil avec son régiment de dix enseignes de Wallons. Ces forces, réunies aux Allemands que Montesdoca a à Maestricht, s'opposeront aux entreprises ultérieures du comte."

Requesens herhaalt in dit rapport, wat hij 28 April aan zijn broeder schreef over Zalt-bommel: „Le prince d'Orange est, depuis trois jours, près de Bommel; il a 3000 hommes, est muni de barques et d'autres objets pour jeter des ponts sur la Meuse. On dit que son projet est de construire un fort qui coupe aux Espagnols le chemin de Gueldre et de Hollande." (Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 64.)

Aan het slot van zijn schrijven bericht Requesens nog het volgende: „Le Commandeur a appris, en rédigeant cette lettre, que des navires, portant de l'infanterie écossaise, sont encore arrivés au secours du prince rebelle, et qu'il a avec lui, près de Bommel, 50 enseignes, sans celles qu'il attend d'Allemagne et de France". (Vgl. ibidem, p. 67.) Het leger van den Prins in en rondom Zalt-Bommel groeit in de berichten van Requesens steeds aan.

De bezetting van Bommel bestond, na het vertrek van Oranje en zijn veldleger, uit vier vendelen Schotten onder kolonel Balfour en een vendel Duitschers, te samen zes- of zevenhonderd soldaten. Vgl. Acquoy, Jan van Venray, blz. 131.

1) leechte = lage ligging, drassigheid.

2) In Juni 1574 liet Requesens de verdedigingswerken van Arnhem verbeteren door op de wallen geschut te doen opstellen, een aantal boomen tusschen de Sabels- en de Rijnpoorten te doen vellen en bij deze poorten en de Velperpoort nieuwe versterkingen te laten aanleggen. Een Spaansch ingenieur, Cavaillero Horologio, leidde de werkzaamheden. Een bekwaam teekenaar, Thomas Witteroos, stond hem ter zijde. Voor de Velperpoort werd een ophaalbrug gelegd, 80 voet

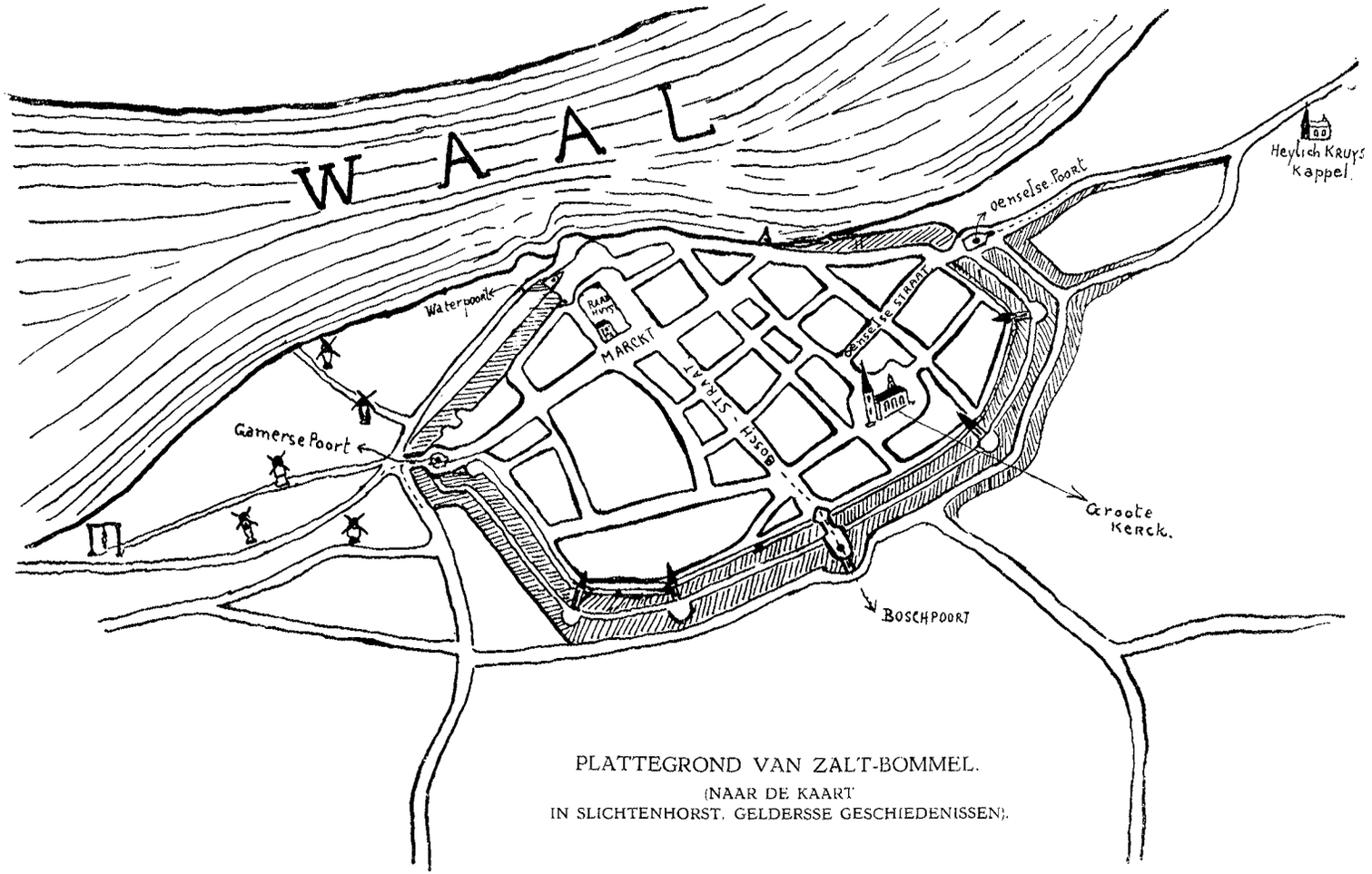

PLATTEGROND VAN ZALT-BOMMEL.

(NAAR DE KAART
IN SLICHTENHORST, GELDERSSE GESCHIEDENISSEN).

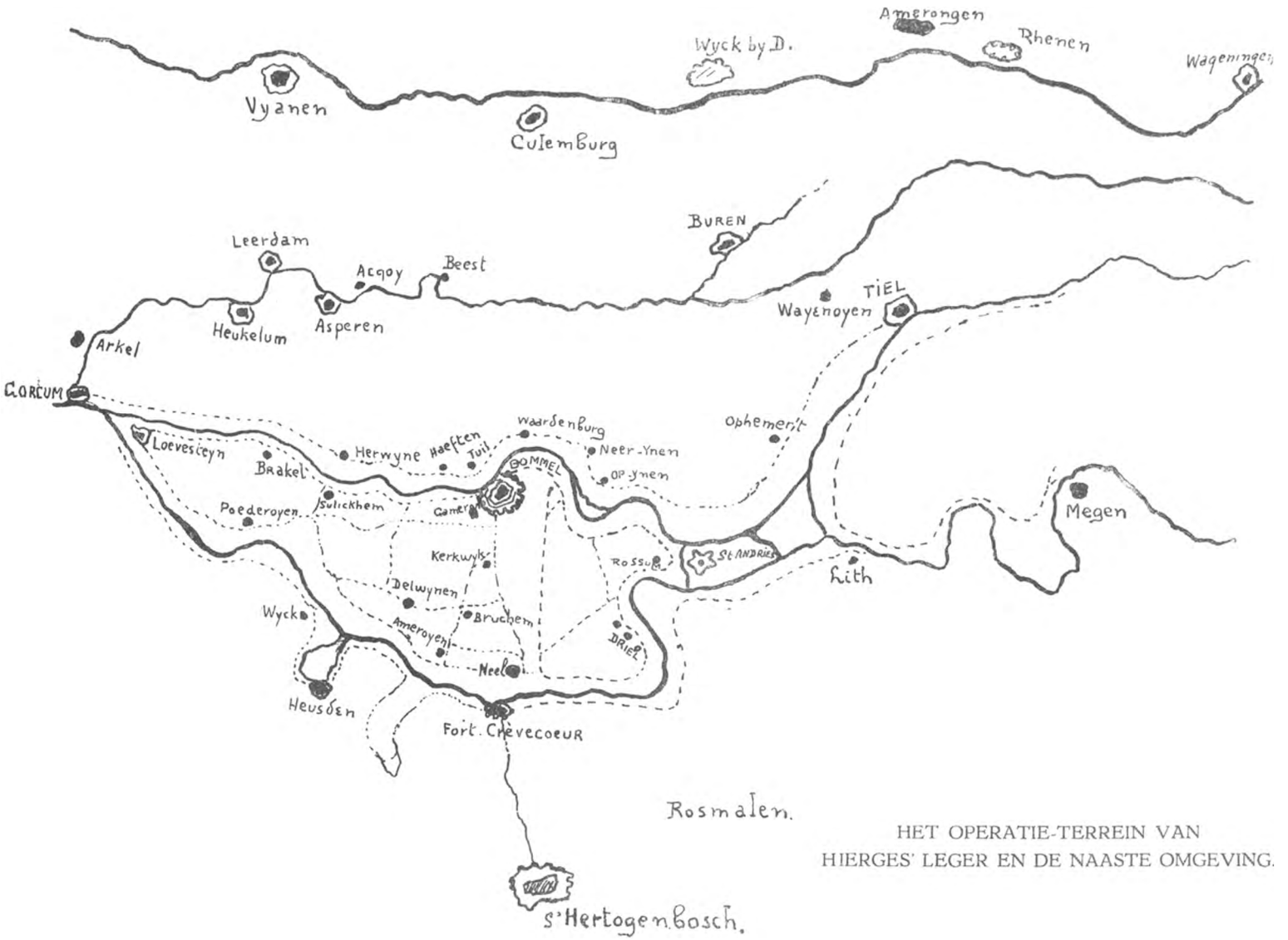

HET OPERATIE-TERREIN VAN
HIERGES' LEGER EN DE NAASTE OMGEVING.

DE BLOKKADE VAN ZALT-BOMMEL.

Junius.

Soe synnen dan etlicke verordineert, die regerde 1) sollen hebben, omdat deesse voorss. gravinge mocht crigen eenen voertganch, ende onsse Gen. Heer is van Arnhem vertrocken myt ziin gantsche hoffgesin den yersten dach Junii, 's morgens tusschen negen ende tyen uuren, om die stadt van Bommel myt ruter ende knechten te beleggen, die nu bycans tot twee jaren 2) toe gerelleret 3) wederspannich geweest had tegen de Coninckklicke Maj. van Spaengien....

Als nu onsse Gen. Heer van Arnhem toech, gaff hy sich te Malburch over 4), doer Huessen 5) ende soe voirt nae Nymwegen. Die bagaige 6) commende voir Huessen, behylen die borger haer poorte gesloten, alsoe dat wy mosten buten om varen 7).

Commende te Bommel 8), daer vonden wy bereyt etlicke schutten, die den wech overal bevryden, dat wy onbeschadich mochten doerpasseren. Commende te Lendt 9) op 't veer, sach men een groet geloop van borgeren ende vreemdelinge, mannen, vrouwen ende kynderen, die alle gelick groete begeerte hadden om onsse Gen. Heer myt oick onsse Gen. Vrouwe te moegen syen, haer triumphantelycke incompst. Het werff, voir aen die roode poort 10), was soe d'oôge 11) van mynsschen, dat se malcanderen hynderlyck waren om syen. Daer sach men op 't veer schepen, schuyten ende boten in grote mennichte alle gelick, onsse Gen. Heer mit hoffgesin over te schepen. Hier geschide nu een zeer lustich ende genuchelick werck om syen. Eenen uutlegger (die aldaer verordineert was van onsse Gen. Heer om den walcant te bevryen) quam van Nieupoort aff geseylt tot halff wegen strooms, keerden het geschot affschietende mit alsulcke geschicktheyt ende behendicheyt, ja, al hadden die vianden aldair tegenwoirdich geweest, men sol gesecht hebben, hy hadde syene artellerye nyet beter off bequamer moegen handelen ende gebruycken, ende dit alles geschide tot eer ende diinst van onsse Gen. Heer.

Miin Heer Siin Gen. nu overgescheept siinde, stonden aldaer bereyt die heeren ende borgemeisters van de stadt, myt groter

---

lang, rustend op 7 jukken, elk 10 voet van elkaar verwijderd. Men ontbood voor het uitbaggeren der grachten drie modderschuiten uit Utrecht en uit Amsterdam, met en benevens twee deskundige modderaars, voorzien van modderschoppen, beugels, haken en vorken. Vgl. J. W. Staats Evers, Arnhem omstreeks 1572.

1) toezicht.

2) Zie over de gebeurtenissen te Zalt-Bommel in 1572 en volgende jaren: Acquoy, Jan van Venray, blz. 87 vlg.

3) gerelleret = geregeld, voortdurend.

4) Malburch = Malburgen, buurt onder de Geldersche gemeente Huisen. Bedoeld is het veer aldaar.

5) Huessen = Huisen, stadje in de buurt van Arnhem, dat destijds Kleefsch was.

6) bagaige = legertrein. 7) varen = trekken.

8) Bommel = Bemmel, bij Huisen gelegen. 9) Lendt = Lent.

10) voir aen die roode poort = bij de Veerpoort.

11) d oôge = een tooneel, schouwspel.

eeren ende geschicklicheyt, gebidende Syne Gen. aldaer een blyde wyllecomme, mits oick presenterende yn den naem van hunluyden ende oick van wegen alle die ander borgeren ofte ynwoenders der stadt alle behoorlicke obedientie ende demoedicheyt. Der tiit vergeselschapte soe voirt Syne Gen. mit het ganssche hoffgesin vors. tot het casteel den Valckhoff, alwaer wy gelogeert worden 1). Bynnen der stadt bleven wy styl liggen omtrent acht dagen lanck, uutgesondert dat onsse Gen. Heer vertoech op den viiffsten dach nae 's Hartogenbos ende Heel 2), ick vermoy, om te verordineeren yn wat maniren sich stellen sollen ende vuegen die knechten, die aldaer omtrent vergadert waren, mer Syne Gen. quamen over den darden dach 3) weder.

Terwylen wy binnen Nymwegen waren, geschiden aldaer eene schoene ende heerlicke processioen 4) ofte ommeganck, te weten den sesten dach Iunii, hetwelcke was eenen Sondach. Deesse processioen geschiden myt alsulcker staticheyt ende devotie, dattet wel een groete schande ende oneere weessen mach die van Zaltbommel myt oick alle de Hollantsche steeden, die nu alsulcke duchtelicke 5) wercken al verworpen ende te nyet gedaen hebben ....

Deesse alsulcke ommeganck ofte processioen geschiden, terwylen wy noch binnen der stadt waren, als ick gesecht heb, ende was in alsulcke ordinantie ende geschickelicheyt, dat den syenders een sonderlinge devotie ende een sonderlinge geestelicke beweeginck in die harten maeckten. Onsse Gen. Vrouwe was deesse oick aenschouwende ende besyende myt haer hoffgesin, die tot dier tiit tegenwoirdich was, alwaer sy een sonderlinge devotie ende geestelicke blyschap in had. Ick sol deesse processioen oick beschryeven, yn wat ordinantie dat se gevoecht was, mer het sol hier te lanck vallen.

Op den middach had onsse Gen. Vrou ter maeltiit geropen veel van den adel myt oick de borgemeisters van de stadt ende andere capiteinen, die aldaer in diinst lagen; maeckten seer goede cyer, droncken den wiin in overvloedicheyt, geliick men op sulcke feesten (erat autem festum Dedicationis 6), ni fallor) plichten te doen, hetwelcke nochtans off men behoirt te pryesen off te laecken, en wyl ick op dit pas nyet disputeeren.

An den avent wasser twyst onder etlicke van de borger ende soldaten aen de Craenpoort 7). Opinor autem, quod cerevisia illa,

1) Het jaar te voren, 1573, had Alva op den burcht gelogeerd. Zijn gevolg hield er deerlijk huis: „ses gens ont tellement gasté et rompu la maison, qu'il n'est possible de s'y pouvoir tenir sans qu'il soit derechief reparé." Aldus de Stadhouder aan de Rekenkamer, 15 December 1573.

2) Heel = Hedel.

3) = na drie dagen.

4) Vgl. over deze processie: G. A. Meyer, Katholiek Nymegen, I, blz. 25 vlgg., en Van Schevichaven, De St. Stephenskerk, blz. 271—272, waar deze plechtigheid volgens de authentieke gegevens geschetst is.

5) duchtelicke = deugdzaam, verdienstelijk.

6) = het was namelijk het feest van Kerkwijding (6 Juni 1574), als ik mij niet vergis.

7) De Craenpoort lag aan de Waal.

quam appellant Nymmesche 1), movit quorumdam heteroclita capita 1).

Der worden etlicke borger ende knechten gewoent, dan 't worden gecesseert dorch den hopman, welcke was hopman Stockhem 2).

Die van Bommel, doir hun verspiers verseekert siinde van de compste onssers Gen. Heeren, hebben sich oick nyet versumpt, schreven terstont an den Prins 3) ende Staten van Hollant om hulp ende bystant. Quoniam vero oppidum Zaltbommel loci sua oportunitate et situs videbatur quodammodo propugnaculum Hollandiae 4), hebben terstont gesonden ses veenle Schotten, mer hiermede overladen siinde, hebben twee veenle laten vertrecken. Die gemein borger 5) was het wel leet, lyever willende weder in gehoorsamheyt wessen des conincks; dan die hoeffden der rebellen waren nu haer overmeisters. Hadden sy in 't yerst teegengeholden, het sol sus quaet nyet geworden hebben.

Den 8 Iunii togen wy van Nymwegen, omtrent tusschen drye ende vier uren saftermiddachs. Des middachs, eer wy die reysse annamen, quamen die heeren van de stadt, vereerden onsse Gen. Heer myt die stadtcanne wiins (sulcx nae olde gewoent ende

---

1) Na „Nymmesche" is een onleesbaar woord uitgevallen. De vertaling moet echter wel luiden: Ik geloof echter, dat het brouwsel, dat men noemt „Nijmeegsche mol," eenigermate opgewonden elementen in beroering bracht. — Het Nijmeegsche bier, mol genaamd, was beroemd. Blaeu in zijn stedenboek zegt er van: „De Nymeegsche mol wordt niet alleen dagelijks door Gelderland en Kleefland, maar zelfs tot in Holland toe verzonden. Ver kon zij niet vervoerd worden, omdat zij haast [spoedig] verschheid en smaak verliest."

2) Ter verdediging der stad lagen er in den 80-jarigen oorlog oorlogscheepjes voor de stad in de Waal, uitleggers genoemd; 5. post Reminiscere (12 Maart) 1574. „Hopman Stockum hefft uth bevelschryvens syner G(naden) angelanght end verworffen by een Ers. raith datt, dewiel die uthlegger upgefart und mydlertiit tott befryhungh des stroems beyde sieden offte boerden myt soldathen besatt, up ieder siede eyn schute des nachts verdich und bereytt gehalden sall werden, umb in verfallende noitt the gebruycken" (Raadssignaat van Nijmegen).

3) Willem van Oranje was zelf te Bommel geweest tusschen 15 en 28 April 1574 (vgl. Groen van Prinsterer, Archives, 1e série, t. IV, p. 368). Zijn laatste brief, uit Zalt-Bommel gedateerd, is van 23 April 1574 (vgl. Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne, t. III, p. 97); terwijl hij 28 April dateert uit Dordrecht (vgl. Groen, Archives, 1e serie, t. IV, p. 383). Hugo Bonte, oud-pensionaris van Middelburg, (vgl. Groen van Prinsterer, Archives, 1e série, t. V, p. 109) kwam Oranje te Zalt-Bommel zijn opwachting maken als gevolmachtigde van Requesens. In zijn rapport vermeldt hij het volgende: „ . . . . me suis transporté le 19 April 1574 de Bois-le-Duc en la ville de Bommel, où ledict prince estoit; et, le trouvant hors la porte et visitant les rempars et fossez, et ordonnant munition de ladicte ville, ay présenté ladicte lettre de recommendation et crédence . . . . ." Vgl. Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne, t. III, p. 376. Oranje heeft zich dus persoonlijk rekenschap gegeven van de weerkracht der vesting en mede zijn zorgen aan de verdedigingswerken besteed.

Requesens bericht aan Filips II, 26 Mei 1574: „Le prince d'Orange a fait construire des forts près de Gorcum et de Bommel" (Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 91).

4) = Aangezien inderdaad de vesting Zalt-Bommel door haar gunstige ligging als het ware een voorbolwerk van Holland was.

5) Hoe de verhouding tusschen de burgerij en het garnizoen binnen Bommel geweest is, wordt niet recht duidelijk. Acquoy zegt er van (Jan van Venray, blz. 131): „Volgens het eene bericht was er soms groote oneenigheid tusschen de burgerij en het garnizoen; volgens het andere waren beiden het eens."

heercompts), schenckten daerbeneffens alsoe veel wiins als het hoffgesin op dat pas behoevende was. An de avent quamen wy binnen de Graeff, alwaer onsse bagaige geloseert worden op het casteel. Smorgens, seer vroch, reysden wy uut, myt ons hebbende een stercke convoy, nae 's Hartogenbos. Op den wech, siinde omtrent een miil van de Graeff, daer sagen wy in 't velt an de lynckerhant etlicke peerde myt wagens. Wy vermoyden, het waren Geussen geweest, mer worden terstont versekert, dattet huysluyden waren. Voirt reyssende, commende omtrent twee uren reyssens naeby 's Hartogenbos, syet, daer sagen wy weder an de rechterhant eenen groten brant styfften, ende wy en waren van geenre ander meinich, ten waren Geussen. Der was onder ons een grote vrees, wy waren al vol anxten ende groeter sorge.... Onsse vreesse was vermeerderende, dat onsse schutten, die ons convoyerden, waren nu een weinich te bevorens van ons geweecken weder na de Graeff, als meynende, sy hadden ons soe verre gebrocht, dat wy waren sonder eenige perikel. Den brant werde hoe langer hoe meerder; desgeliick oick onsse vreesse. Een ygelick dachte nu op 't siin, een ygelick maeckten sich op geweer ende grote verbaestheyt 1) was onder ons, mer die meeste sorge was voir die bagaige. Aderat nobis dispensator culinae, vir quidem multum verbis pugnans et ipsius Drancis apud Virgilium, caeterum (ut mihi videtur) timidior Pisandro. Hic instruxit aciem, iussit unumquemque in armis esse, sed tamen sibi ipsi servans post principia, canens ad ravim usque vociferabatur: ad arma! Deus bone, quam hic homo lingua pugnabat; si verbis hic opus fuisset, erat in promptu, Daulia cornix. Ego quidem cogitabam: Eia, estote viri validasque expromite vires. Quid cogitabam? Sic est, sed neque hiscere audebam; eram enim adhuc novellus servitor. Quid autem — fas non erat loqui — et quod sy ego quoque dixissem: Eia, viri estote parati ad prelium, confortate manus vestras dissolutas, genua debilia roborate, pugnate fortiter pro aris et focis, pugnate in Lipsydrio, quid ad haec illi dixissent fateor me ut sacrificulum reiecissent, dixissent procul dubio: Hic strychnum bibit „die paep is geck". Attamen mens non adeo erat in centauris, non erat caput adeo cerebro vacuum, quin facile divinabam multos quidem, imo fere omnes ad mensam ferculis ornatam fore promptissimos et instructissimos 2).

1) verbaestheyt = verbouwereerdheid.

2) Bij ons was een man, die het toezicht hield over de keuken, iemand, die met woorden heel strijdlustig was, zoo ongeveer als Drances bij Vergilius (Aeneis, XI, 338 vlgg.), ofschoon toch (naar het mij voorkomt) minder brutaal dan Pisander (een van de Atheensche demagogen tijdens den Peloponnesischen oorlog). Deze stelde het leger op, beval ieder gewapend klaar te staan, maar zorgde goed voor zich zelf achter het front en zich heesch schreeuwend, riep hij al maar: „te wapen!" Goede God, wat vocht die man met zijn tong. Als hier woorden noodig geweest waren, hij was bij de hand als de Daulische kraai! Ik voor mij dacht wel: „Nu vooruit, weest kerels, en komt voor den dag met je forsche kracht!" Maar och, ik dácht het alleen; ja, zoo is het, ik durfde nog niet eens kikken, pas aangekomen dienaar als ik was. Wat zij zouden gezegd hebben, als ook ik — wat ik niet zeggen mocht — hun had toegeroepen: „Vooruit, weest kerels, klaar om te

Doch wy toegen alzoe voort in de ordonantie, die de dispensier 1) gemaeckt, wesende in hoop ende vreese, want sommige zeyden, het wairen vianden, sommige seyden neen. Nochtans, alle geck op een eynde, men sach daer een groote eelende ende jamer; die vlam scheen zoo claer ende hel, al had se voor ons geweest; het een huys voor het ander nae ghynck an brant. Ick beclaechde zonderlinge de beesten ende jonge kynderen, die den brant quellick ontvlien mochten, ten wair dat se geholpen werden.

Wy wairen nu een stuck weechs voorgecommen, nochtans en sagen wy nergens vollick in 't velt; wy quamen nu oick die stadt van 's Hartogenbosse 2) mitter tiit zoe nae, dat my docht te wesen buyten peryckel, wairom wy seer verbliet wairen. Ante omnes tamen dux militum, iam solutus timore maximo, afficiebatur gaudio, siquidem videbat iam res in foro nostro verti, cum tamen paulo ante animus fere in pedes deciderat 3). Wy quamen ten lesten al onbescheedicht binnen der stadt omtrent den middach. Daer wesende vernamen wy, dat den brant was te Rosmael, ende was van onse volck gesticht, die oorsaecke was dese.

Dyck ende menichmael geschieden doer dit voorss. dorp doortochten van Welssche soldaden, toecommende tot dienst des conincx, dyewelcke oock altemets zeer qualicken ontfangen worden, want nu ende dan sloegen die boren 4) ettelicke doet; mer wanner het geviel, dat die Geusse knechten haren duertocht

---

vechten, zet kracht bij aan je verslapte handen, en stevigheid aan je zwakke knieën, vecht voor je hebben en houwen, vecht in Lipsydrium" a), ik geloof, ze hadden me als priester weggejaagd, in ieder geval gezegd: „die daar heeft vergift gedronken!, die paep is geck." Maar ik was niet zóó in de boonen, mijn hoofd niet zóó zonder hersens, of ik kon wel raden, dat velen hunner, ja zoo goed als allen straks voor de welvoorziene tafel zouden behooren bij de vlugsten en flinksten.

1) dispensier = hofmeester, bestuurder, leider.

2) Dat 's Hertogenbosch bij de blokkade van Bommel voor het Spaansche leger als operatiebasis diende, blijkt uit de volgende aanteekeningen uit R. A. van Zuilen Jr., Inventaris der archieven van de stad 's Hertogenbosch, dl. II, 1568—1700 ('s Hertogenbosch, 1866), blz. 895, kapittel 23 der stadsrekeningen over 1573—1574: „Item ten bevele ende ordinantie van den drie leden, naegaende seeker slot by deselven gedaen, omme te coopen zeeker quantiteyt van terwe ende rogge, tot furnissement van de legers omtrent deser stadt ende Boemel liggende, enz. dato 9 Juni 1574. Zie ook blz. 896, 897. — Blz. 902, kapittel 17 der stadsrekeningen over 1574—1575: „Item 13 October, van dat Willem Gerits ende Zebert Janssen, elck drie dagen, ten bevele van den gouverneur, drie pleyten uuyt dese stadt tot Engelen hebben gevuert, ten eynde zy die soldaten, voor Boemel optreckende, daermede over soude vueren opten vierden October, sdaegs elck 5 st. (Deze rekening heeft betrekking op den terugtocht van Hierges' leger, dat in het begin van October 1574 de blokkade opbrak.)

Zie ook blz. 904, een post over kosten aan het geschut der stad 's Hertogenbosch voor de blokkade van Bommel bestemd.

3) = voor allen echter was de commandant der soldaten, nu den schrik te boven, zeer verheugd, toen hij zag, dat het geval voor ons goed afliep, terwijl hij echter even te voren zich den moed haast in de schoenen voelde zinken.

4) = boeren.

---

a) Lipsidrium, een vesting aan den voet van het gebergte Parnes in Attica, ten zuid-westen van Decelea, door de Pisistratiden onder leiding van Clisthenes bezet (512 v. Chr.); zij werden door Hippias gedwongen het Attische land te verlaten.

namen duer dit voorss. dorp, zoo was daer alle dynck in abundantia; nyemandts wasser, off hy en worden zeer wel getracteert ende ontfangen. Nu dan geschieden deessen lesten deurtocht, waren se gedachtich den hoemoet 1) ende spiit, dye se altemet van den boren geleden hadden; staecken dairom ettelicke huysse an brant. Sommige seyden, zy hadden een opset gemaeckt alzoe veel huyssen aen brant te steken als zy vermoyden 2) dat van hunluyden soldaden ombrocht wairen. Dit werck scheen een veynich 3) voor hunluyden geweest te wesen ende het scheen oock wat rationabel te ziin te achten nae den kriishandel; nochtans d' autoren ofte hooffden van desen feyt, als se gemelt wairen, worden se gehangen. Eenen van dien worden gehangen binnen 's Hartogenbos, 's naechts, als daichs te bevoiren den brant geschiet was, mer recht wordt hair gedaen, wandt al wast sullicx geschiet van die boren van Rosmael, dit behoorde nochtans die ghemeine soldaden niet te wreecken, mer behoorde gereserveert te worden tot correctie des Maj. 4).

Commende smiddachs den 9 Junii binnen 's Hartogenbos 5), quam ons oock nae, omtrent tusschen drie ende vyer uren des selvigen daichs, onsse Gen. Heer; ziin logys worde gemaeckt by den gouverneur van de stadt.

Den 10 Junii, ende was op heylige Sacramentsdach, togen wy van 's Hartogenbos mit zestyen veendel Welsschen, die wy aldair vonden, ende mit viiff vendel Hoochduytssen, van welcke overste was Heer Caerl Fockart 6) van Ausborch, sceepten te Heel over, hetwelcke wat verliep, overmidts die provisie van scepen, die onsse Gen. Heer gedaen hadde, zoo balde nyet veerdich was. 's Middachs maeckte onsse Gen. Heer ziin maeltiit by den graeff op 't casteel. Aen den avont quamen wy tot Ameroyen 7).

---

1) = hoogmoed.
2) = vermoedden.
3) = een kleinigheid.
4) Vgl. Piot, Corr. Card. Granvelle, t. V, p. 135, Morillon aan Granvelle, 13 Juni 1574: „..... les compaignyes de Mr. d'Havret, que l'on parle aussi de casser pour avoir pillé 28 villaiges à l'entour de Bois-le-Duc, de sorte qu'il n'y est demoré un cheval, vache, mouton, ny ung pollet, aiant emporté tout ce qu'ilz ont peult, sans rien lesser aux povres paysantz."
5) 's Hertogenbosch diende het leger van Hierges voor Bommel als steunpunt. De toevoer van troepen, trein en uitrusting geschiedde van daar uit. Vgl. Van Zuylen, Inventaris der archieven van de stad 's Hertogenbosch, dl. II, blz. 883, 902, 895, 897.
6) Karel Fugger was kolonel over elf vendelen Hoog-Duitschers, elk vendel 300 man volgens de monsterrol; de effectieve sterkte bedroeg echter niet meer dan 200 man per vendel. Vgl. den staat van het leger der Spaansche regeering in de Nederlanden omstreeks 15 Januari 1575, Gachard, Corresp. Philippe II, t. III, p. 245—247. Volgens deze opgave bedroeg de sterkte der troepen, waarover Requesens de beschikking had, de garnizoenen inbegrepen, ongeveer 39000 man. Vgl. over Fugger, Renon de France, Histoire des Troubles des Pays-bas, ed. Piot, pag. 498, en Hoynck van Papendrecht, Analecta, t. I, pag. 70.
7) Ameroyen, Amelrode, Amersoyen = Ammerzode. Vgl. G. D. J. Schotel, Ammerzode, in Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, dl. IV, 1844, blz. 123 vlg.

Den 11 Junii, 's morgens vroech, heeft capitein Vittelio 1), marquis de Cetona ens., vreesselick geschoten voor Workum 2) ende omtrent den middach stormderhandt ingenoemen; datnyetemin de Geussen verliepent, eer de storm principalick geschyede. Uuyt der stadt, die nyet groot is, wairen meestendeel alle die borgers verlopen. Der worden geslaegen viiff vendel Guessen, zoe in de stadt, zoe oock in de schans, die se opgeworpen hadden voor op den diick; meestendeel ontliepen, veel verdroncken, die nyet tiits genoech tsceep mochten commen 3).

Op dessen dach toegen oock van onsse schutten een deel nae Bommel, maer worden nyet sonderlincx uuytgericht.

Den 13 Junii toegen wy van Ameroyen weder nae Heel, van daer den dycke lancx voort tot Dryel, by ons hebbende zestien vendel Welsschen, viiff vendel Hoochduytssen 4), als voor-

---

1) Chiapini Vitelli, markies van Cetona, een Italiaansch officier in dienst van Spanje, was in 1567 in ons land gekomen als commandant over de achterhoede van Alva's leger. Hij voerde den persoonlijken titel van veldmaarschalk. Vgl. Ten Raa en De Bas, Het Staatsche Leger, dl. I, 1568—1588, blz. 16. Vitelli was door Requesens benoemd tot bevelhebber van het leger in Noord-Brabant; zie zijn bericht aan Filips II, 26 Mei 1574, Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 91.

2) Over de verovering van Workum of Woudrichem meldt Requesens aan Filips II, 15 Juni 1574: „Chiappin Vitteli, avec les Espagnols qui se mutinèrent, les Wallons de M. de Havré et quelques chevaux, a pris un fort que les ennemis avaient érigé à Worcum, près de Gorcum: les ennemis l'évacuèrent, après qu'il eut été canonné pendant trois à quatre heures; dans leur retraite on leur tua 150 hommes et on leur enleva deux drapeaux." En post-scriptum Requesens annonce que Chiappin Vitelli a fait prisonnières à Worcum cinq compagnies ennemies, après leur avoir tué 300 hommes et qu'il s'est emparé de deux autres forts. Gachard, Corresp. Philippe II, t. III, p. 105—107.

Requesens' secretaris bericht aan Ruy Gomez, 26 Juni 1574: „.... et ces jours passés les Espagnols ont gaignés au païs d'Altène deux fort de l'ennemis et une ville qui s'appèle Worcum sur la Meuse, laquelle est de quelque importance pour entreprendre par là aultres choses meilleurs; et les gens de guerre sont demeuré là par faut d'artillerie ou, pour mieux dire, par faut d'argent. Au mesme temps a esté prins le païs de Bommel, qui est une isle fort fertile, environnée d'une part par la Meuse et de l'autre du Waal, mais la ville de Bommel n'a pas été assiégée par faut d'artillerie, mais nous avons gaignés ce point de mettre là douze mille piétons, qui gasteront leur campaigne et se conservera la nostre, et le mesme se faict au pais d'Altène. Groen van Prinsterer, Archives, 1e série. t. V, p. 29—30.

3) Vgl. over de verovering van Woudrichem, Le Petit, Grande Chronique de Hollande, t. II, p. 278: „Cependant le gros de l'armée espagnolle estoit aux environs de Bommel, de Gorichom et de Louvesteyn, marchandant d'assiéger ou battre l'une ou l'autre de ces places: dont le Prince ne se donnoit pas grand paine, ayant tousjours moyen de leur faire quitter Gorichom ou Bommel, s'ils l'eussent voulu entreprendre: ce qu'ils ne firent, les voyans bien pourveues de ce qui estoit nécessaire pour les attendre, comme bonnes villes de guerre doivent estre. Les Espagnols estimans cest esté bien employé, d'avoir à peu de résistence gagné Woudrichom et Leerdam, la première appartenante aux comtes de Horne, qu'ils bruslèrent et destruirent, en laquelle le Prince avoit envoyé cinq enseignes; .... mais le Prince ne voulant pour une bicoque perdre tant de gens, leur manda qu'ils se retirassent, ce que toutefois ils ne peurent faire faute de bâteaux et y entrèrent les Espagnols assez à temps pour en tailler en pièces environ cent cinquante ordonnez pour la retraite."

4) Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 106: Requesens aan Filips II, 15 Juni 1574: „Le grand commandeur a ordonné en outre à M. de Hierges d'entrer dans l'île de Bommel avec les Wallons de M. de Monstreuil, quelques Allemands

geseit is, mit oock vyer bennen Italiaenssche ruyter ende tachtentich carrebiins, mit noch twee quartierslangen 1). De voetknechten mit het geschut had onsse Gen. Heer verordineert den dycke lancx, maer die ruyter was haeren wech geordineert te veltwert inne.

Te Dryel bleven wy een dach ofte twee stil leggen, ende onsse Gen. Heer toech altemet mit ettelicke knechten, zoe te voet als te peerdt, om die van Bommel te besoucken, wat zy in hairen schilt voerden. Mer het was te vergeeffs; zy hyelen sich al stil binnen hairen vesten ofte, zoo zy uuytquamen, bleven sy zoo dicht onder haer muyren ende geschut, dat men se quellick hynderlick wesen mocht.

Den 14 Junii, onsse Gen. Heer weder in 't velt ziinde voor Bommel, worden van onsse ruyters een ziin peerdt uuyter stadt geschoten voor die Esenselcke poort 2). In 't afftrekken volchden die Guessen onsse volck al heymelick mit hairen uuytlegger, schoeten vreesselick nae onssen volck toe, dan worden alzoo ontfangen, dat zoo wyeder in tiits weder tsceep commen costen; die mochtent zych bedancken.

Die molens voor Bommel hadde die cappiteyn Dirck van Haeften 3) aff laten branden ettelicke dagen te bevorens, eer wy mit den leeger aenquamen; bevreest ziinde, dat men van dieselvige molens die stadt solde hebben scheedich wesen mogen 4).

Den 15 Junii, 's morgens vroech, toegen wy van Driel alvoort den diick lancx tot Rosschen 5) toe; daer sloegen wy van den diick binnen duer ende zoe voort nae Herwyenen 6); aldaer sloegen wy onssen leger. Die Welssche bleeven in 't dorp by ons, die Hoochduytssen tot Veltdryel ende dair omtrent, die ruyter worden geforeert 7) te Rossum.

Tegen den middach zeynden onsse Gen. Heer zynen trom-

---

et quelque cavalerie. Les Suisses, dont il avait contremandé la levée, mais trop tard, sont arrivés à Namur; ils iront joindre le corps d'armée de Chiappin Vitelli. Il a envoyé 2000 chevaux du duc de Brunswick dans l'île de Bommel, les 1000 restants au pays de Buren."

1) Quartierslangen zijn kanonnen van licht kaliber.

2) De Oenselsche poort lag aan de oostzijde van de stad en kwam uit op den dijk naar Oensel, Hurwenen en Rossum.

3) Zie over Dirk van Haaften: Acquoy, Jan van Venray, blz. 91; hfst. IX, blz. 131 en passim. Dirk van Haaften, Heer van Gameren, ambtman te Zalt-Bommel, was lid van het Verbond der Edelen in 1566 en voerde het militair commando over de stad 1572—1577. Hij werd tegen 20 Juni 1568 gedagvaard naar Antwerpen, omdat hij meegewerkt had met Willem van Oranje en Hendrik van Brederode. Alva's rechtbank veroordeelde hem bij verstek tot verbanning en verlies van zijn goederen. De overgang van Zalt-Bommel naar de zijde van Oranje op 31 Juli 1572 is voor een groot deel zijn werk geweest. (Zie hierover Gelre, Bijdr. en Meded. IX, blz. 97 vlg.) Naar aanleiding daarvan heeft de Prins hem tot bevelhebber van de stad bevorderd. Hij stierf in 1579.

4) Vgl. onze Bijlage A, No. I. De l'Agarge meldt niets over verzet van de burgerij tegen de bezetting, Hierges wel.

5) = Rossum.

6) = Hurwenen. Het hoofdkwartier van Hierges was tot 9 Juli te Hurwenen gevestigd. Vgl. Acquoy, Jan van Venraay, blz. 130.

7) geforeert = gefoureerd, gelegerd.

petter binnen der stadt ende lyet se opeysschen 1) tot behoeff van de Con. Maj.; dan doch zy en wysten ons nyet te willen dan cruyt ende loet, alst nae bleeckte. Op dessen dach werden oock verordineert eene schans op den diick ende worden terstondt begonnen.

Den 16 Junii is binnen 's Hartogenbos openbaer affgelesen een generael ofte algemeyn pardoen 2), waer die Con. Maj. lyet

---

1) Morillon bericht aan Granvelle, 20 Juni 1574: „L'on assiège Gorcum et Bommele; — quant Julian Romero at sommé ceulx de Bommel de se rendre, ils ont respondu que quand l'ong envoieroit ung de pardeçà (d. w. z. een Nederlander als parlementair. Een Spanjaard willen zij niet te woord staan), ils respondroient; — mais c'est sans artillerie ou munition; ce qu'est cause que Chappin Vitelli est retourné à Bois-le-Duc, disant qu'il ne veult mectre en dangier son honneur." Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 147 en 149.

2) Requesens was van plan geweest 1 Mei 1574 in de vergadering van de Staten-Generaal het generaal pardon te doen afkondigen, maar de muiterij der Spaansche troepen na den slag bij Mook heeft zulks verhinderd: „tout a été renversé par ces mauvais Espagnols (car je ne puis les appeler autrement, à cause de la colère dans laquelle ils me mettent); cette colère est plus forte encore que celle que j'ai contre les rebelles: ce qui n'empêche pas qu'on ne cherche à persuader à la nation que je suis d'accord avec les mutinés pour saccager et détruire le pays." Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 56—57. De tekst van het generaal pardon, ibidem, p. 485 vlg., Appendice A. Het werd afgekondigd te Brussel, op de Grand Place, op Drievuldigheids-Zondag, 6 Juni 1574 (Henne et Wauters, Histoire de Bruxelles, dl. I, pag. 429). Copieën zijn gezonden naar de verschillende gewesten (Vgl. ibidem, p. 100—101). Te Zalt-Bommel werden van deze amnestie uitgesloten Josse Turck en Jan Pieterszoon. (Vgl. ibidem, p. 500, Appendice A.; Kroniek van het Histor. Genootsch. 13de jrg. 1857, blz. 90 vlg.; Van Hasselt, Stukken voor de Vaderl. Historie, dl. II, blz. 307.) Op de steden, die de partij van Oranje hielden, heeft het generaal pardon geen uitwerking gehad blijkens een schrijven vanwege Requesens aan hen verzonden, pour leur envoyer la lettre du Roi et les engager à retourner à l'obéissance de l'Église et de leur prince. Dit document ging ook naar Bommel, maar het is gedateerd 6 October 1574, vier maanden na de plechtige afkondiging (Vgl. ibidem, p. 514—516). 26 October 1574 zond Requesens een schrijven aan Hierges met opdracht nog een bijzondere missive te doen toekomen aan de rebelleerende steden in Holland en Gelder, om de zekerheid te verkrijgen, dat de brieven van Filips II en Requesens met het generaal pardon er ontvangen zijn, want geen enkele stad was er op ingegaan (Vgl. ibidem, p. 517—518.) Vergelijk het verschil van inzicht tusschen Paus Gregorius XIII en den Spaanschen gezant te Rome, Don Juan de Çúniga, in zake het algemeen pardon, ibidem, p. 67—68.

Hoe Filips II er over dacht, wordt duidelijk uit zijn schrijven aan Requesens, 9 Augustus 1574: „Quoi qu'il en soit, il est très-nécessaire de laisser toujours ouverte la porte de la clémence. Le roi désirerait surtout que les villes révoltées voulussent profiter du pardon. Afin de rien négliger dans ce but, il leur écrit des lettres que Requesens recevra avec la dépêche en français et dont il se servira selon qu'il le jugera opportun. Cela ne doit pas empêcher qu'on ne continue à employer envers elles le moyen de la force, car autrement elles pourraient s'imaginer qu'on en est réduit à négocier et elles en deviendraient plus difficiles et plus insolentes. Il convient surtout de brûler et dévaster tous leurs champs, de manière que la faim les contraigne à se soumettre". Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 125—126.

Onder degenen, die Bommel vertegenwoordigden bij de onderhandelingen te Breda tusschen de afgevaardigden van Requesens en die van de partij van Oranje, vinden wij vermeld Arent Peterszoon, die een der officieele antwoorden aan de gevolmachtigden van den landvoogd onderteekende als secretaris: „Eschevins, burgermestre, conseil, députez, doyens et commune schutterie de Salt-Bommel, ... ont par ensamble et unanimement conclu et résolu en cecy, et prié que de leur part cela fust scellé du seau de la ville et par moy, secrétaire soubzescript,

gratioselick gebyden ende vermanen, dat alle diegheene, die mit eenige manire tegens Zijne Maj. misdaen hadden ofte duer rebellicheyt ende heresie lantlopich ofte verdreven wairen, dat diezelvige weder incommen solden, besitten ende gebruycken haire goederen ende erven, geliick zy die te bevorens beseten ende gebruyckt hadden, ende sulcx sol nu ende ten eeuwygen dage vergeven ziin, uuytgesondert ettelicke notable persoenen, diewelcke oock mit namen ende in dit voorss. pardoen gespecificeert wairen. Dit pardoen is mit groote solempniteyten affgelesen. Veel vrome ende godtvruchtige harten wairen zych hyerin verblydende, verhopende

---

soubzsigné. Soubzsigné le 2 de may anno 1575. soubzsigné: Arent Peterszoon. Et le seau y estoit imprimé en chire verde, avec ung petit papier dessus, et estoit l'original escript en papier." Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, Appendices, p. 700. Kunnen Jan Pieterszoon en Arent Peterszoon van dezelfde familie zijn? Waarom Joost Turck buiten het generaal pardon gesloten kon worden, kan duidelijk worden uit hetgeen Acquoy over hem meedeelt in zijn werk, Jan van Venray, hoofdstuk VII en passim. Over zijn uitsluiting van het generaal pardon vgl. ibidem, blz. 85, noot 3.

Vgl. verder: Bor, Beschrijvinghe van 's Hertogenbosch, 's Grav. 1630, dl. III, blz. 35: „Anno 1574 is binnen 's Hertogenbosch ghelyck oock in ander steden ghepubliceert pardon generael ende absolute gratie, zowel van de Staten, landen, steden, communiteyten ende ghemeenten, als particuliere personen, midtsgaders ook voor degheene die al uytte landen ghebannen waren ter saecke van de voorleden troublen, veel breder als het pardon dat by tyden van den hertoge van Alba was ghepubliceert; 't inhout van welck pardon te vinden is in myn sevende boeck vande Nederlantsche Oorloge, folio 27 verso."

Vgl. Renon de France, Histoire des Troubles des Pays-bas, ed. Piot, p. 508—509 en p. 508 noot 1; hoofdstuk XXXII, p. 513—524.

Hoe te Bommel het generaal pardon ontvangen werd, vertelt ons Morillon in zijn brief aan Granvelle, 19 Juli 1574: „.... le concierge de Monsieur de Boussut, qui at esté vers ledit Prince [d. i. Oranje] .... s'espante [d. i. s'épouvante] de la grande obstination qu'il at veu aux villes d'Hollande, si peu d'apparence y at y que Leiden et Delft se rendent, ou que le pardon général les conduise ad ce; que à Bommele ilz ont attaché au gibbet et foietté de verges, (het generaal pardon werd dus aan een galg opgehangen en het document met roeden [kapot?] geslagen!) et le tout pour ce qu'ilz ne se veuillent confier des Espaignolz, ny se mectre en leur dangier" .... Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 161.

Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 136, Morillon aan Granvelle, 14 Juni 1574:

.... touttefois il en y at de noz réfugiez que allantz là (naar 't buitenland) esbranslez, se y sont tant lassez de l'hérésie, qu'ilz sont retournez au bon chemin; veoires je me suis lessé dire d'aulcuns que sont de renom, que je tenoye hérésiarches qui passé demy-an ont deffendu à leur femme et maisnie de plus hanter les presches. Si l'on attiroit des telz, ce seroit affaiblir l'ennemi.

L'on est bien esbahi par icy que Sa Saincteté soit esté si large d'accorder une si ample grâce, donnant retour à tant de meschantz gens, que seroient pour un jour nous copper les gorges; mais j'espère que Dieu nous aidera.

Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 162, Morillon aan Granvelle, 19 Juli 1574:

Jusques ores ne faict le pardon grand miracle, et ne se sont encores présentez en ceste ville (Brussel) trois pour se réconcilier. Touttefois tous les maulvais garnementz retournent tant à Malines que icy (Brussel) et à Bois-le-Duc, et en Flandres et au quartier de Tournay les meurtriers qui ont tué les prebstres, bouttefeugz des églises et monastères et qui ont commiz dix mille meschantés. Et par ainsi ceste grâce nuict en particulier; mais elle sert à Malines, Zutphen, Tournay, Valenchiennes, Bois-le-Duc et Harlem.

dat die boose ende godtloesse, versteenige harten hyerduer bekeert ende vermorwet zollen hebben geworden ende sich weder geven tot obedientie ende ghehoorsaemheyt des conincx; mer ten heeft, Godt betert, by den meesten hoop nyet veel gehoors gehadt, wandt steelen ende roven hadde nu te soeten wortel gecregen, alsoe dat se quellick weder dairaff te crygen wairen ....

Doch nyetemin der wairen al ettelicke, die dit pardoen in sych plaets lyeten nemen ende quamen terstond weder in haire steeden ende dorpen, daersse uuyt geweecken wairen, diewelcke hun goederen, comanscappen, hantwerck tracteerden ende gebruyckten, geliick zy voor andere tyden mit hairen gebuyren ende borgeren gebruyckt hadden.

Den 19 Junii is in Bommelreweerdt oock gecomen mit 21 vendel Welsschen Monseign. Avre 1), maeckte ziin leger te Bruechem ende te Kerckwyck. Te Bruechem worden oock terstondt een schans opgeworpen ende was zoe groot, dat die kerck mede dairinne begrepen worden 2).

Den 24 Junii zynen ettelicke van onssen Welssche knechten in der nacht te Herwynen overgesceept (alwair ons Gen. Heer een veer had laten maecken om in 't landt van Buyren, Asperen ende Leerdam eenen roeff te halen), mair zoe geringe als 3) zy onder Buyren quamen, zynen die boeren mit die Geussen tesamen gecomen, hebben onsse knechten alzoe ontfangen, dat sy 4) sych nyet en bedanckten. Dair worden omtrent 40 dootgeslagen ende nyet weynich gevangen; die ontlopen costen, wairen vry.

Op dit pas quam groete twyst ende moyterie onder onsse knechten ende almeest onder die Welsschen, overmidts het gebreck van de betalinck 5). Veel weecken der aff zonder gelt ende pas-

---

1) „Avre" is een andere spelling voor Havré.

2) Vgl. Acquoy, Jan van Venray, blz. 129, 130: „Er zouden vier forten worden opgericht, een tusschen Zalt-Bommel en Hurwenen aan de rivier, een te Bruchem, een te Gameren en een te Tuil aan de overzijde van de Waal. Dat van Hurwenen, gelegen op de uiterwaard tusschen „het pannen huis" en genoemd dorp, en ongeveer 280 voet lang en 100 voet breed, was het eerst in gereedheid. Het was berekend op 250 man. Daarna volgde dat van Bruchem, dat met muur en gracht rondom de kerk werd opgetrokken en bestemd was voor 500 man. Ongeveer gelijktijdig daarmede verrees dat van Gameren, waarvan het kasteel van Dirk van Haaften het middelpunt uitmaakte en waar 300 man zouden worden geplaatst. Doch de insluiting had al bijna twee maanden geduurd, toen er met het bouwen van het fort te Tuil nog moest worden begonnen." Vgl. onze Bijlage A, No. III, rapport van Hierges, 26 Juni 1574.

Over het Spaansche leger voor Bommel bericht Morillon aan Granvelle, 13 Juni 1574: „Ceulx de Gheldres sont peu contentz d'estre si maltraictez de Chappin Vitello, qui at son camp vers Bomele, où sont les vingt enseignes dudit Sieur d'Havret, qui se trouvant l'aultre jour à Bois-le-Duc, demanda 4000 florins pour ses soldatz; l'on luy en donna 1500 pour en estre quicte. L'exemple d'Anvers attire." Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 135.

3) = zoodra als.

4) sy = onsse knechten, de troepen van Hierges.

5) Vgl. Acquoy, Jan van Venray, blz. 132: „Binnen de muren kon men niet weten, wat er buiten omging; maar daar was hevige muiterij over wanbetaling, groot verloop van soldaten, zoodat bijv. 14 Juli niet meer dan 350 man overig waren, en klacht op klacht van Hierges als opperbevelhebber, met bede op bede

poorten, sommige nae hairen heym, mer meestendeel nae Bommel, Buyren, Gorcum ende andere steden, omme die Geusen te dienen 1). Voorwair, ick moet die waerheyt zeggen ende het was alzoe; die Welsschen schickten sich op dit mael nyet, al off zy voorstenders wairen geweest van het christengelooff, daersse nochtans aff gepresen worden, dat zy op andere tyden dick ende menichmael gedaen hebben, ende bysonder dese natie pleech voor het christengelooff te vechten tegen tyrannen ende ketters, tanquam pro aris et focis 2). Oock nyet als angenoemen ende geswooren soldaden des Conincx van Spaengien, neen voorwair, zy leeffden als wilde mynsschen, sy schyckten sich aen als diegheene, die noch Godt, noch Ziin gebot ontsagen; dat meer is, sy en ontsagen noch cappiteins, noch beveelhebbers, ja onsse Gen. Heer zelffs; alzulcke ongeschiktheyt, ongetreyrtheyt 3) was onder hunluyden; zy roeffden, staelen zonder eenyge discretie. Hier en was nyemandts vry, noch vryenden, noch vyanden; den eersten haes was de best in pant 4). Tanta erat in illis hominibus rapacitas et furandi libido, ut et a chytropode cibum mundum sacrificatum raperent, ut est proverbium 5).

Hyer mocht men zyen alle dage, ja alle ure, een groot gescrey ende groot jamer ende geclach van huysluyden, zoowel vrouwen als mans; ychelick weenden, ychelick kermden over gewelt ende over hun beesten . . . .

Vooral was het meeste verdriet, dat desse harpyen noch nyet versadich wairen mit hair dagelicxen roeff ende ander boosse ende ongeschickte werken, waerinne onsse Gen. Heer nootzaeckens halven mit die andere cappiteinen oock nyet weynich duer den vynger zagen; dan verliepen oock mit grooten hopen, als ick geseit heb, ende wat zy aen den wech vonden, het wairen sotelers ofte andere, dese en mochten hun dyeffachtige handen nyet ontvlyen, waerinne sy seeckerlich wel thoenden, dat het nyet logenachtich, maer waerachtich is dat men met een gemeyn spreeck-

om toch ontslagen te worden van een betrekking, waarin hij niet het minste nut kon doen, terwijl veel gewichtiger zaken op hem als stadhouder van Gelderland lagen te wachten. Maar alles vergeefs. Requesens had geen geld."

1) Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, pag. 252: „Il (= Oranje) at retiré beaucop de nos Wallons, qui avec les Gascons ont faict ledict revictuaillement (het ontzet van Leiden) et mis en roupte nous gens (het leger van Valdez voor Leiden), desquelz je craindz que la perte soit plus grande que l'on ne dit." Zie ook onze Bijlage A, No. IV en V, het rapport van Hierges, 3 Juli 1574 en 5 Juli 1574.

2) = alsof zij vochten voor huis en haard.

3) = trouweloosheid.

4) misschien bedoeld: in de pan.

5) Zie de Inleiding, blz. 11. Dat de Waalsche troepen niet gunstig aangeschreven stonden, vgl. daarover: Groen van Prinsterer, Archives, t. III, pag. 114; Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. II, p. 584; Renon de France, Histoire des Troubles des Pays-bas, p. 292: „La conduite des soldats wallons était en général déplorable. Le roi et le duc d'Albe n'avaient pas de confiance dans ces troupes et en avaient, à différentes reprises, décidé le licenciement. Le duc d'Albe surtout les détestait franchement."

woordt van hun ende van hun gantse nation 1) als te weeten Gallica fides, sicuti olim Punica fides 2), wandt het is alzoe, zy en betoenden op dit mael nyet die geloeff off den eedt, die zy de Con. Maj. gedaen hadden.

Dan ick wil oock wel geloven, hadder wat meerder gelts om gedaen, ten sol by aventuren sus quaet nyet geworden hebben.

Onsse Gen. Heer begonst dese moetwillicheyt oock te verdrieten; .... lyet drie van die rumoermakers in cluysters worpen, diewelcke gevonden worden nyet alleen zelffs in persoon van 't regiment te wycken, mer oock oorsaecke gaven veel andere hetzelffde nae te doen; deesse selffste worden in der nacht op drie verscheiden hoecken van het leger al heymelick aen boomen gehangen, hun misdaet worden op hair borsten gehangen, ick vermoy tot een exempel van alle die andere soldaden. Noch dit nyet genoech ziinde, onsse Gen. Heer mit oock Monseign. Avre begonste alleensele 3) dese moetwillige ende cativige boven 4) aff te dancken.

Op dit mael was oock een veltweyffeler 5) van Heer Caerl Fockarts regiment; dese weeck oock van zyne vendelen aff ende ghynck binnen Bommel Guessen dienen.

Den 29 Junii quam capitein Vitellio in onsse leger mit noch andere cappiteinen, ende ongeveerlyck twee ofte drie uuyren mit onsse Gen. Heer gesproocken ende geadviseert; mer 't waer qualicken te raiden, watter getracteert worden 6).

Het is seecker, dat die van Bommel op deze tiit alsoe verbaest wairen ende alzulcken vrees ...., bysonderlinck als wy onssen leger te Herwynen yerstelick neerslegen, dat by aventuren die knechten wat doender 7) onder die stadt gevoert hadden geworden ende onsse Gen. Heer die saecke wat hadden aengebonden, zy sollen die vlucht genoemen hebben ende die stadt alleen gelaten; dan onsse volck al wat slap ende traich was om vorderen ende onze Gen. Heer zyne zyn was die stadt mitter tiit uuyt te hongeren 8), grepen zy een moet ende worden allensken stouter ende beter gemoet, wandt zy voelden sych alzoe aen coren ende ander spyse 9), dat nyet lichtelick duer gebreck halven van victualien en sollen gedrongen worden die poorten te oopenen; hebben

---

1) Misschien zijn hier een paar woorden uitgevallen, b.v. pleegt te zeggen.

2) Gallische trouw [is van even slecht gehalte] als vroeger Punische trouw. In het Duitsch bestaat de uitdrukking „Welsche Tücke.

3) alleensele = allengs.

4) boven = boeven.

5) = reitwebel.

6) Het overleg tusschen Hierges en Vitelli geschiedde op bevel van Requesens. Vgl. onze Bijlage A, No. I, rapport van Hierges, 18 Juni 1574.

7) doender = actiever? of verschrijving?

8) Inderdaad was het plan van Requesens Bommel in te sluiten, niet te belegeren, evenals Leiden, bij gebrek aan zwaar geschut en geld.

9) = zij voelden zich zoo goed voorzien van graan en andere levensmiddelen.

daeromme seer hart tegengeholden ende malcanderen, zoe sy best mochten, getroost ende moet gegeven.

Nochtans wairen daer al veel binnen, zoo mans als vrouwen, die nacht ende dach wunsten ende seer begeerden ontlast te ziin van deesse vertwyvelde menschen, denwelcken oock zeer leet was ende jamerende, dat hun gemeyne burger aldus deerlick verloopen wairen ende alzulcke onverwinnelicke schade leden. Dan die tiit en was noch nyet vervult: haec erat etiamnum hora illorum et potestas tenebrarum 1), ende alst God almachtich belyeft, dat die boessen hare boesheyt volbracht hebben, ende die vroemen genoechsaem geleeden hebben, alsdan soe salt beteren et utinam tandem fieret 2).

Julius.

Den tweeden Julii quam capitein Vittellio weder by onsse Gen. Heer ende tracteerden etlicke zaecken, ende hoewel dat het quellick te weeten is, wat die heeren mit malcanderen diviseerden, nochtans staet wel te vermoyen, dat haer zaecke getracteert heeft van kriishandel ende alsulck, geliick wy op dese tegenwoordige tyden gebruyckende wairen 3).

Op deesen dach geschieden wat selssems 4). Een jongen ghynck in den morgenstont uuyt onssen leger nae die stadt om een aventuer, heeft dicht onder die stadt gecroepen, alwair hy heimelick betrapten een groote kudde scaeps, omtrent 28; dese heeft hy mit subtilicheyt van daer gecregen ende gebrocht tot Herwynen in onsse leeger, waeraff een groot gelach was onder die gemeine knechten, dat een onnutte jongen hadden dorven bestaen, hetwelck een groot deel soldaden nyet en solden hebben dorven aventuren.

Item op deessen dach hebben ettelicke scutten van Monseign. Avre beneden gemeen 5) aengehaelt een schuyt mit mosselen, diewelcke of veerdich 6) was om nae Bommel te vairen. Deesse schuyt gelost sceepten myn 7) dezelfte over an d' ander zyde van 't water om een roeff te halen, indien zy mochten. Dit zynen terstondt gewaer geworden die van Bommel, beschickten oock hun scutten over nae Tuyl, den uuytlegger worden oock beveel gedaen om beneeden te vairen ende te behynderen, datter van onsse volck gheen meer en mochten overcommen aen d' ander zyde ende diegheene, die al over gesceept wairen, te beletten datsse nyet weer commen mochten aen deser syde, hetwelcke

---

1) Dit was nog hunne ure en de macht der duisternis.

2) Ach, mocht het eindelijk geschieden!

3) Wat Hierges en Vitelli met elkander besproken hebben, 2 Juli, staat wel vermeld in het rapport van Hierges van 9 Juli; zie onze Bijlage A, No. VI.

4) = zeldzaams, bijzonders.

5) Waarschijnlijk verschrijving voor Gameren, dat een weinig westelijk van Zalt-Bommel ligt.

6) of veerdich is waarschijnlijk een verschrijving voor opveerdich d. i. stroomopwaarts varend.

7) Waarschijnlijk verschrijving voor men.

alzoe gedaen worden. Der wasser overgecomen 40 ofte dairomtrent; als onsse knechten sagen watter voor handen was ende dat die Guessen al vast aenquamen by tweehondert, noch zy en versagen geenen wech omme te ontcommen ofte ontset te crygen, gaven nochtans den moet nyet al verlooren, weecken nae Hellum 1) ende kregen die kerck in ende wandt het alzoe gelegen was, datsse mosten vechten, hebben sych in der waerheit vromelick geweert, alzoe datter worden van hunluyden 21 doetgeslaegen. Die andere, syende dat hairen hoop mynderde ende die Guessen te sterck wairen, gaven sich gevangen, wandt men secht mit een spreeckwoordt: .... veel honden is der hasen doet. Nochtans en dede die Guessen mit dese gevangens nyet alst wel behoorden, wandt sommige van dien, die sich gevangen gegeven hadden, sloegen se op den wech doet, sommige worpen se over over 2), drie ofte vyer brochtensse met binnen der stadt, dair ick een aff gesproocken heb, want hy wat Duyts costen. Onsse Gen. Heer, die weet krygende vant geen datter te doen was, lyet terstondt ettelicke scutten mit sommige carrebins te Herwynen oversceepen daer nae toe, mer zy quamen al te laet: den rey was al gepepen 3), eer sy aenquamen ....

Den 6en Julii quam capitein Vitellio, marquis de Cetona etc., mit Juliaen le Romero te Herwynen mit 40 vendel Spaengers, 16 vendel Zwytssers mit ettelicke bennen Italiaenssche ruyter, noch oock mit sych brengende vyer cortouwen 4) mit cruyt, loot, scuppen, houweelen, leeren ende meer andere munitien om steden ende sloeten mede te bestormen ende te beclimmen. Zynen denselvigen dach overgesceept. Dan geschyede mangel 5) onder die Spaensche cappiteins om 't voorgaen van die bagaige over te scepen, mer zy worden gescheyden. Onsse Gen. Heer was dytmael oock nyet zonder peryckel.

Men mocht hyer tegenwoordich zyen meenigen dapperen, geschickten ende verwairen 6) kriisman. Die Spaengers wairen gehabitueert 7) nyet als gemeen soldaten, mer off zy alle geliick capiteyns ende heeren van 't landt geweest wairen. Sy en lyeten 8) oock nyet, al off zy sollen hebben gaen bestormen sloeten ofte castelen, mer meer off zy te danssen ofte te kermisse sollen hebben getoegen, alsoe pomposelick ende costelick was hunnen habit ende cleedinck. Het staet nochtans wel te vermoyen, quod Romani tam pulchre vestitis militibus Hyspaniam sub imperio suo nequaquam redegere 9), noch die Spaenjers zelffs, vermoy ick wel,

1) Hellouw.
2) over over = over oever, dus in de rivier.
3) = het spel was reeds afgeloopen.
4) = kanonnen.
5) = woordenwisseling, twist.
6) = vervairen d. i. ervaren.
7) = gekleed.
8) = zij gedroegen zich.
9) dat de Romeinen geenszins met zoo schoon gekleede soldaten Spanje hebben onderworpen.

en hebben uuyt hun landt verdreven de Saracinen ofte witte Moren (als men se nu noempt) mit alzulcke jonckers ende wel gestoffeerde poppen. Eylaci, wy clagen altemets over onsse landen, datsse arm ziin, datter gheen gelt om en gaet, datter groet gebreck is, mer ich segge u, datter commen noch alsulcke groote jonckers opbrengen 1), voorwaer dat en doet gheen groote armoye; der gebreecken gheen pypers, dair men sulcke dansser vyndt.

Nu wederom ter contrarie, hetwelcke dat die Spaengers te veel om haire lichamen hadden, dat hadden die Swytssers te weynich. Ick derff wel seggen, dat die mynste soldaet, ja den onnutste caculus 2) onder die Spaengers meer costelick was ende meer pomperien bedreeff in ziin habit dan die meeste cappiteyns van de Zwytssers, mer wat sal men hyervan zeggen? En dienen zy nyet een heer, te weeten den catholycke Coninck van Spaengnen, ende siin sy oock nyet aldair gecomen om gelyckerhant een vyandt te bestormen? Dat is sonder twyvel alzoe. Nochtans, dese beyde by malcanderen sach ick, te weeten die Spaengers onder die Switssers, al in eenen ordinantie. Voorwair, ghy solt zeggen, die Spaengers zynen heeren, die Zwitssers knechten, mer hoe compt, ick moet u die wairheyt zeggen. Hyspanorum turmae de praesentibus gaudent, ipsis porrigitur stipendium prae reliquis, populus acceptabilis et electus, ipsis solis licet gaudere ac permittitur triumphos agere de opimis spoliis Aegyptiorum atque hinc est quod Pactoli opes et Midae divitias coacervent et prae cetris ut plurimum lasciviam agunt molliterque incedunt 3).

Dan wyldy seggen, dat die Swytssers gheen goede kriisluyden ziin? Neen voorwaer; jae, ick derff oock wel zeggen van kriishandels halven, dat se nauwelick te vergelicken ziin, nyet alleen by Spaengers, maer oock by andere natien. Zulcx sal my wel gestant doen, die gelesen heeft Commentaria Iulii Caesaris, die Tacitum, Livium ende andere hystoriescryvers doersyen heeft. Oock zoeveel die religie aengaet ende het heylige chrystengelove, voorwair, dit volck is nyet mynder dan die Spaenssche natie, die nochtans glorieren van haer stantafficheyt in 't christengelooff, hetwelck oock van my in gheene manire versaeckt werdt. Dit betuycht ons openbaer die handelinge ende die gesten, die geschyet ziin in Zwytsserlandt tegen die Swinglianen in 't jaer 1531 4),

---

1) = dat er nog zoovele aanzienlijke jonkers verteringen komen maken.

2) = trosknecht. Vgl. de Inleiding, blz. 12.

3) De Spaansche benden verheugen zich in hun tegenwoordigen toestand, hun wordt de soldij vóór de anderen betaald; zij zijn in eere, een uitverkoren volk; zij mogen plezier maken en triumftochten houden over den rijken buit der Egyptenaren en zoo komt het, dat zij de schatten van den Pactolus en de rijkdommen van Midas opeenhoopen en meer dan de anderen in weelde leven en in zachte kleederen gehuld gaan.

4) In 1531 brak de oorlog uit tusschen de vijf katholieke kantons in Zwitserland, Zug, Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden en de kantons, die de leer van Zwingli toegedaan waren. 11 October leden de Zwinglianen een bloedige nederlaag bij Kappel. Zwingli zelf werd zwaar gewond. Toen men hem vroeg, of hij biechten wilde, schudde hij neen; een slag met het zwaard maakte daarop een einde aan zijn leven.

alwair zy liiff ende goet geset hebben voor het heylige ouden christengelooff tegen hairen gebuyren ende hebben oock den boessen ketter Swynglium onder die voeten vertreden ende doot-geslaigen. Hyervan mach men leesen die cronicken van onssen tyden. Daerbeneffens betoenden zy oock principalick een oprecht ende vroom teycken, als dat zy quamen om te verdedinge den catholicke Coninck van Spaengnen ende het heylige christen-geloeffve, wandt alle haire vendelen wairen geteyckent ende seer constich bewerckt met die beelden ofte figuren van Sancten ende Sanctinnen, diewelcke die ketters huydendaichs verachten ende verwerpen. In der wairheyt, als ickt sach, ick worden in miin gheest beweecht tot dit volck....

Wil dan hyermede te kennen geven dat, hoewel die Zwytssers op dit mael scheen gheen goede kriisluyden te ziin, omdat zy sich simpelick ende cleyn hyelen, worden dairomme oock luttel geacht, hetwelcke geschiede dairom, (als ick vermoey) wandt zy hyer te lande nyet veel gesyen en ziin; nochtans waer het saeck, dat men in 't velt den vianden bespringen sol, men solde dan eerstelick zyen, wat het voor volck wair. Ick en wil op dit pas hyer nyet meer aff scriven, wandt Pythagoras heeft my geleert ignem gladio ne fodias 1).

Op dit mael, als noch die regimenten onledich wairen in 't overscepen, is gecomen Doctor Longolius 2) van Loven ende heeft eenen tiit lanck gecommuniceert mit den capitein Vittelio. Ende alsoe het een geboren borger is van Bommel ende dair-omme oock zyne vaderlandt schuldich was wat voor te staen in alzulcker maniren hy op ander verscheyden tyden gedaen hadt, verhoopten sommigen, als dat hy ook nu op dit pas aldair ge-commen wair om te besyen, off men die rebellen mit eenige maniren hadde connen tot gehoorsaemheit ende resipiscentie 3)

---

1) = doof het vuur niet met het zwaard.

2) Longolius = Leoninus, in 1519 of 1520 geboren te Bommel. In 1572 werd hij als gezant naar Oranje gezonden, om over de overgave van de stad te onder-handelen. Later trad hij op als kanselier van Gelder en hoogleeraar te Leuven. Vgl. Groen, Archives, 1e série, t. V, p. 109; Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen, dl. V ('s Grav. 1913), blz. 385 vlg. en de op blz. 398—399 vermelde literatuur; Nieuw Nedl. Biografisch Woordenboek, dl. III, blz. 756—760; Bijdragen Gelre, III, blz. 311; Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. I, p. 47. Op initiatief van Leoninus vond Requesens goed, dat Hugo Bonte, oud-pensionaris van Middelburg, als zijn gevolmachtigde naar Zalt-Bommel ging, om met Oranje te onderhandelen over de belangen van de vrouwe van Waardenburg, wier kasteel 10 April 1574 door de troepen van den Prins onder bevel van Dirk van Haeften was overweldigd (Vgl. Gachard, Corresp. Philippe II, t. III, p. 83—84). De instructie en het verslag over Bonte's wedervaren zijn uitgegeven door Gachard, Correspondance de Guil-laume le Taciturne, t. III, p. 373—381 vlg. Bonte heeft met den Prins ook onder-handeld over de algemeene verhoudingen Requesens was over de eischen van Oranje zeer verontwaardigd. (Zie zijn brief aan Filips II, 25 Juli, 1574, bij Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 121.) Leoninus heeft toen nogmaals een voorstel gedaan om met den Prins in overleg te treden (ibidem, p. 122). Requesens vraagt dien-aangaande de meening van Filips II. 21 Dec. 1574 verschenen Leoninus en Hugo Bonte in de vergadering der Staten van Holland als afgevaardigden van Requesens.

3) = bezinning.

brengen. Mer volchden nyet nae, want alzoe ras hy ziin affscheyt ende reces gecregen had van den Cappitein Vitellio, is hy, eerst mit onsse Gen. Heer wat gediviseert hebbende, terstond vertrocken nae Heel ende van daer voort nae Loven. Ick dochte oock in miin selffs, dat die materie van zulcx geweest en heeft; by aventure van andere saecken hebben zy gecalt, dair wat proffyts aff commen mochte, wandt het is die gemein syeckt der jurisconsulten, dat hair hardt al wat porret auri sacra fames 1); van vrede te callen en wil ick nyet veel seggen ....

Op desse dach quam Hertoch Erick 2) mit zyne ruyter oock wat naerder, te weeten mit drieduyssent, alss men seide; slegen sich neder in die Over Betuwe. Syne Vorstel. Gen. worden gelogeert op 't huys te Lee 3), die gemein ruyter in 't platte lant, alwair zy een deerlick ende onverwinnelicke schade deden.

Als die regimenten nu overgesceept wairen, hebben zy sich nedergeslagen op den dorpen in Thyelreweert, als te Oppinen, Nerinen 4), Weerdenborch, Tuyl, Haeften, Hellen 5) ende andere, tot omtrent den derden dach, te weeten den 8 Julii. Doen hebben sich op die been gegeven nae den middach ettelicke Spaengners ende zynnen getrocken nae het huys te Beest. Aldair commende hebben zy et opgeëysscht uuyt den naem van den coninck, op alzulcke conditie als te weeten, soe veer sy sich willen opgeven ende van sich leggen hun wapenen, zy zolden beholden liiff ende goet.

Die cappitein op 't huys was genaempt Claes Scip. Dese en gaf zynen moet nyet al verlooren, wandt zy noch by hun hadden alzoe veel provianden, daersse sich noch wel eenen tiit lanck mede costen onderholden, ende oock mede was het huys zoe temelicker wiis versyen mit gode ende dapper scutten. Hyer moet ghy wel verstaen, dat die Spaengners nyet tseffens alle geliick quamen om het huys te bestormen, dan alleensele 6) ende mit stonden, nu twee vendel, over een weynich weer dry, dan een tiit lanck dairnae weder vyer, hetwelcke die Guessen nyet lichtelick ververen 7) en cost.

Mer zyende ten lesten den ganssen hoop aencommen mit het geschot, doe begost hun de moet in 't knye te syncken, wairomme die cappitein, Claes Scip, heeft haestelick zyne knechten byeen

1) = want het is de algemeene kwaal der juristen, dat de gevloekte goud-dorst hun altijd eenigszins het gemoed verhardt.

2) Erik, hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel, ridder van het Gulden Vlies, commandant van een regiment ruiterij. Vgl. over hem Th. Goossens, Franciscus Sonnius in de pamfletten ('s Hertogenbosch, 1917), blz. 26, en de daar vermelde literatuur; Renon de France, Histoire des Troubles des Pays-bas, ed. Piot, p. 499, en de daar vermelde literatuur.

3) Het Huis te Lee of Huis ter Lee, ook wel Huis te Lienden genoemd, een adellijk slot in de Neder-Betuwe. Het was een vierkant gevaarte, op iederen hoek een massieve hangtoren. Het gebouw viel door zijn hoogte van verre over den Rijn reeds in het oog. De Heeren van Lynden hadden het gesticht, het behoorde tot de oudste kasteelen van Gelder.

4) = Neerijnen. 5) = Hellouw.

6) = allengs. 7) = schrik aanjagen.

doen vergaderen ende geraden, men sol die gratie aennemen, die haer gepresenteert worden, wandt zyne meninck, datsse alzulcke swacken fortres niet sollen mogen verdedinge tegen alzulcken mach als sye aldair tegenwoordich sagen. Ende alzoe het gheen tiit was om lange raedt te plegen, seynden sy ettelicke scutten aff tot in 't leger van die Spaengners ende gaven zych op in alsulcker vougen, als op alzulcke conditiën, geliick zy het huys opgeëyst hadden, hetwelcke die Spaengners hebben alsoe angenoemen. Die cappiteyn mit zyne knechten zynnen affgeweecken, het huys verlatende, ende die Spaengners hebbent ingenoemen, alwair zy gheene cleine buyt vonden. Die Guessen worden gebrocht terstont nae Tuyl ende aldair gepresenteert ziinde den cappitein Vittellio, worden weder losgelaten ende mit vry paspoort geseynt, een yder dair hem gelieffden.

Van dair ende voort van alle die ander dorpen is het gansse leger voortgetrocken naer Leerdam. Dit steecken hadden een tiit lanck van dit tegenwoordige oorloch neutrael geweest, dat is, zy bleven alsoe sitten, datsse den Geusse ofte conincks volck d'een voor d'ander nyet en verworpen. Dan geliicksse het conincx volck tracteerden, nyet myn ofte meer, en deden zy de Geussen, wairmede zy oock verworven, zoe van 't Hoff, zoe van den Prins, datsse mit gheene garnisoen overvallen ofte gemolesteert worden, mochten geliick aen beyden zyden reyssen ende hare comanscap gebruycken ende hanteren, zonder yetwes te gebruycken ofte verliesen. Die omleggende steden, als Gorcum, Schoenhoven, Buyren, Bommel ende andere, hebben aldair oock alle hair moble goederen meestendeel gevlucht, by avonturen off hair steden tot roeff gecomen wairen, solden aldair noch wat hebben mogen vynden; mer het heeft die van Leerdam gegaen alst veel meer andere dicwils gaet. Ettelicke vultures 1) onder den Geussen en mochte dese fortune ofte welvairt van haire gebuyren nyet wel verdragen .... Oock mede jueckten hairen tant op hetgheene, datter van verscheyden borger gevlucht 2) was, hebben dairomme den Pryns Zynen Gen. angedragen, als dat die van Leerdam den Geussen seer quellick op verscheyden tyden getracteert hadden; item het wair oock een bequame plaets, indien men dair garnisoen ley ende beschickten, om den vyanden (dat ziin de papysten) hynderlick te ziin ende te beschadigen; duer welcke reden die Prins gemoveert ziinde, heeft garnisoen aldair geseindt. Die ghemeen borger wairen qualicken tevreden, dat 3) alsoe het op ditmael anders nyet wesen en mocht, hebbensse gedaen als zy mochten, nyet als costen, ... ende hebben het garnisoen ontfangen, dat haer van den Prins gesonden worden.

Den 11 Junii 4), ende was een Sondach, wel versyen ziinde die schans mit Welssche soldaten ende twee quartierslangen, zynen

1) vultures = gieren, gauwdieven.
2) = in veiligheid gebracht.
3) Verschrijving voor d a n = maar.
4) De tekst heeft „Junii", maar uit den samenhang blijkt, dat dit een schrijffout is voor Julii.

wy vertoegen van Herwynen nae Bruechham 1), mit ons hebbende zes venle Welsschen, viiff venlen Hoochduytssen ende vier bennen Italiaensche ruyter, mit oock die ander carrebinen. Onsse leger worden aldus geordineert: onsse Gen. Heer nam in het fortres, in de plaets daer Monsgnr. Avre gelegen had; ronsom ende van binnen was die schans beset mit drie vendel Hoochduytssen; die Welssche worden buytensdorp in de huysse geforeert 2); die Italiaensche ruyter namen hair leger te Kerckwyck mit twee venle Hoochduytssen, uuytgesondert capitein Georgio bleeff mit zyne ruyter by ons te Bruechem.

Onsse Gen. Heer hadde affgedanckt thyen venle Welsschen om hair moetwillicheyt, geliick ick voor geseyt heb. Monsgnr. Avre vertoech oock uuyt het velt, oock alle zyne knechten bycans hair paspoort gevende. Capitein Vitellio quamen noch tot assistentie acht dapper cortouwen, van die Staten van Utrecht gesonden. Dese worden te Asperen overgescheept. In 't oversceepen zoncker een te grondt, hetwelcke verliep eenen dach ende eenen halff, eer men weder uuytwynden konde; zynen also voortgetoegen mit die twaelff cortouwen voor Leerdam.

Aldair commende heeft Vitellio gesonden twee commissarisen, die die stadt op solden eysschen van wegen Con. Maj. Dan middelre tiit worden evenwel het geschut veerdich gemaeckt ende worden op die zuytsyde recht op 't casteel gestelt, den diick worden in 't vyerkant affgegraven, ende die attelrerie worden dairachter gestelt, alzoe vry, ofte een schans hadden voorgelegen.

Op dit pas hadde het steecken 3) tot bewaerenis eenen, die genaempt was Lacken van Buyren, een olt verwairen kriisman. Deesse lyet die borger mit oock die ghemeene soldaten by malcanderen vergaderen, hunluyden te kennen gevende ende voorholdende, dat het gheen wiisheit en wair, mer groote sotterye sich te willen opponeren ofte wederstaen alzulcke macht van kriishandel, geliick zy aldair voor oogen zagen. „Het is wel," zoe sprack hy, „wy hebben een stercke vest in, wel versyen ziinde voor een aenloop van volck ter oorloge; nochtans voor alzulcke macht ende voor alzulcke gasten als ons nu overcommen ziin, en dunckt my nyet, dat wy ons lange zullen verweeren". „Nyettemin", sprack hy, „miin lyeve ende vrome burger, opdat ghyluyden nyet meynen sult, dat ick zulcx spreck mynenthalven, als te weeten nyet genoechsaem gemoet ziinde voor u te vechten ende den vyanden aen te spryngen, neen, dit en is die meeninge nyet. Ick heb maer eenen gryessen cop, die heb ick dick ende meenichmael den vyanden op verscheyden tyden ende plaetssen gethoont. Voorwaer, ick en vrees nu op dit pas zulcx oock nyet weer te doen, ja, dat meer is, ick ben bereyt uluyden voor te treden ende den eersten Spaengaert te bestoten ende te bevechten. Dan, omdat ghyluyden uwe huyssen mit oock uwe kynderkens ende goderen salveren ende beholden mocht, soe ist dat ick uluyden raede die

1) Bruechham = Bruchem. 2) = gelegerd, ondergebracht.
3) = stedeken. Dus: voerde bevel in het stadje.

stadt in genaden op te geven in handen van den cappitein Vittellio, voordat wy, een sotte ende quade presumptie 1) angaende, ons ende die ganssche vest laten vernyelen ende verdestrueren".

Deessen raidt en behaechden den borgers nyet quellick, wandt zy ernstelick overdochten het peryckel, den noet, het verdryet ende jamerheyt, dat hun voeryerste, daernae hun huysfrouwen ende kynderen nakende was, indien zy het gevelt der vianden wairen verwachtende.

Daerbeneffens wasser noch een oorsaecke, die de borgers zeer dede verflauwen ende den moet benemen, wandt eenen dach ofte twee te bevorens worden een venle Geussen geslaegen, hetwelck geseyndt was van die van der Nyepoort 2) mit polver, om die van der stadt te succurreren ende bystant te doen.

Nu was alle dynck gereet gemaickt, die Spaengers stonden al bereit om te stormen, het gescut was oock al geordineert, ja, den busmeester 3) was al beveel gedaen om die stucken veerdich te maecken ende off te schyeten, dair worden nyet verwacht dergheene 4), die in de stadt wairen. Als capitein Vittellio sach, datter gheen antwoordt quam, overmits die traechheyt der borgeren, beval den attelrimeester haer gescut aff te schyeten op het slot ofte casteel van der stadt, hetwelcke terstondt gedaen worden. Ende zyet, dair geschyeden alsulcken vreesselick geschyet, al off 't scheen gedondert te hebben, ja, die locht scheen te branden van die vlam des polvers. Dyt geduyrden van 's morgens vroech tot naemiddach, ende het casteel worden alsoe an twee geworpen mit cloten 5), dat die muyren mit die vallen gans affvielen ende storten in de Lyngen 6). Oock die fortres, die se aldair opgeworpen hadden, worden alsoe geschoeten, dat die willigen 7) in de locht vloegen, al off krayen hadden geweest.

Die Spaengners stonden nu al geordineert ende gereet om een inval te doen in die geschotene gaten, mer syet, die borger begonsten te roepen ende te kryetten zeer deerlick om genade; die vyelen op haire knyen, zy worpen hair geweer van sich, toenende alle manire van vree, die zy costen off mochten, presenterende haire stadt mit alles gheene wat zy hadden, tot gratie ende genade van den cappitein Vittellio.

Die Spaengners bleven nyettemin in haire slachoorden, willende ende roepende, dat men terstont den storm anvatten solt, verhopende, alzoe zy die stadt overwelchden mit gewelt ende dieselffste onderbrochten mit gewelt, dat alsdan zy solden een vetten buyt erlangen ende eenen dapperen schat vercrygen. Mair Vitellio, aensiende den noodt ende het jamergeclach der borgerey ende gemeyn soldaden, heeft die Spaengners aff doen trecken; die stadt worden in genade genoemen, alle borger mit oock die knechten worden gesalveert ende haire goederen behouden, wairinne die

1) presumptie = vermoeden, verwachting.
2) = Nieuwpoort, tegenover Schoonhoven gelegen.
3) = onderofficier van de artillerie.
4) = dit werd niet verwacht door degenen, die.
5) = kogels. 6) = de Linge. 7) = schanskorven van wilgeteenen.

Spaengnaerts seer quellick tevreden wairen, stonden ende beten haer tanden, datsse hairen wil nyet vercrygen mochten.

Capitein Vítellio gaff zych in der stadt ende die Spaengers worden beveel gedaen, datsse zych in gheene manieren mysbruycken zollen over den burger noch an liiff noch aen goet. Als hy nu binnen was, zeynden hy siin twee commissarisen aen die burgemeesters van Leerdam, willende ende gebydende, dat men hem in handen leveren sol den predicant ende schoolmeester, off nyet, men zol die stadt pilleren ende plonderen. Die borgemeesters wairen verbaest, wysten nyet om wat tantwoorden ende by aventuren het cost oock wel soe siin, dat hun onbekent was, wair dieselffste wairen, wandt in alzulcke tiit besorcht gemeynlick een yder sich selffs, wair men kan off mach; gaven dairom tot een antwoordt den commissarissen, dat onbewost was van deselvige perzoenen; doch nyettemin hun worden indachtich van een burger, alwair dieselvige predicant mit den schoelmeester het lest te eeten hadden geweest. Dese burger werden aengegrepen, mer bekende terstondt, datsse het lest mit hem gegeten hadden, maer wair zy voort gebleven wairen, was hem nyet condich. Nochtans zy worden noch verspiet ende gecregen 1). Diewelcken, als zy gepresenteert wairen den cappitein Vitellio, gaff die sentencie, ut collo iniecto laqueo suspenderentur 2). Die schoelmeester was een Welssche. Leerdam werden ingenoemen den 12 Julii saftermiddaechs tusschen vyer ende viiff uren 3).

---

1) Bij de capitulatie van Leerdam is bedongen, dat aan de bezetting gewapende aftocht toegestaan werd, terwijl de burgerij niet aan lijf en goed mocht benadeeld worden. Vitelli liet de predikanten Quirinus de Palme en Joost de Jonge en den schoolmeester Rogier Joosz. ophangen. De vrouw van Joost de Jonge smeekte den Spaanschen officier, haar kinderen bij zich, op de knieën om genade, maar Vitelli stiet haar met den voet weg.

2) = dat zij met een strop om den hals zouden opgehangen worden.

3) Requesens rapporteert Filips II, 25 Juli 1574: „Les troupes royales se sont emparées du château de Kerpen, à trois lieues de Cologne (zie hiervoor, blz. 15). Elles ont pris aussi Asperen, Heukelom et Leerdam, petites places situées au milieu de Gorcum, Bommel et Buren; elles y ont trouvé 40 pièces d'artillerie qui sont tombées en leur pouvoir. Le mestre de camp Valdès écrit que Leyde est si resserrée qu'elle ne doit pas tarder à se rendre." (Vgl. Gachard, Corr. Philippe II, t. III, p. 124—125; Bor, boek VII, fol. 41 vlg.; Mendoça, Commentaires, t. II, p. 257.) Requesens gaf last aan den graaf De la Roche, gouverneur van Holland en Utrecht, commissarissen te zenden naar de veroverde plaatsen, om de orde te handhaven, plundering tegen te gaan, aan de klachten der ingezetenen tegemoet te komen, de kerken te herstellen, den terugkeer der geestelijkheid te bevorderen, de uitoefening van den katholieken eeredienst te verzekeren. Hij verzocht de medewerking van den aartsbisschop van Utrecht voor de kerkelijke belangen. Zie de beide brieven, dato 19 Juli 1574, bij Gachard, Corresp. Philippe II, t. III, p. 124, noot 2.

Vgl. Kervyn de Lettenhove et Gilliodts van Severen, Relations politiques des Pays-bas et de l'Angleterre sous le règne de Philippe II, p. 317. Avis des Pays-bas, 23 Aug. 1574:

„The ennymy is mightie in the lande and disparsed in sundrie places, some encamped upon the bankes of the Maze and Wal, within one englishe mile of Gorgome, not greatlie annoyinge the towne, other then with thei shotte, they somwhat enawe the passingers upon the rivers. They have surprised three waled townes together, but not greatlie defended, Leardam, Asper and Huelens (Heukelom);

Op dessen dach gebuerdent oock, dat die Geussen uuyt Bommel quamen om een hoemoet 1) te doen onssen leger. Onsse Gen. Heer, zulcx vernemende, maeckte sich gereet om de Geussen wel te ontfangen. Dair worden oock opgeboden ettelicke schutten, mit oock van onssen ruyter. Heer Caerl Fockart gaff zych mede te peerde ende den Geussen oock aengeveert 2), mer is nochtans nyet sonderlincx uuytgericht, veerdich om te scryven. Zy schoeten wat hart op malcanderen aff, dan was balde gedaen, overmidts dat die vyanden terstont weder weecken binnen hairen vesten. Een borger worden gevangen ende was een smyt. Dese, als hy binnen der stadt gewair worden van onsse volck, lyep nae die Gamerssche weerdt 3) om syne beesten te salveren ende binnen der stadt te brengen. Onsse ruyter achterliepen hem ende kreegen hem omtrent dye Cloestervyel 4) ende sy brochten hem al gebonden in 't leger voor het logement van onsse Gen. Heer. Als Ziin Gen. gecomen wairen, geboet, dat men den gevangen ontbynden zol ende in de koecken 5) brengen om gode cyer te maecken, hetwelcke terstondt worden gedaen. Maer een weynich daernae naemen hem die ruyter mee nae Kerkwyck, alwair hy gerantsoent worden voor 100 daelder. Dan, onsse Gen. Heer was hyerin seer qualick tevreden.

Het gebeurde zych, dat die van Bommel in der nacht lyeten affmeyen hoygras ende ander voraige tot behoeff van hun beesten. Als dit gewaer worden onsse Gen. Heer, lyet hetselffs in der nachten aensteecken ende verbranden. Zulcx gebeurden op den 15 Julii.

Daichs daernae, te weeten den sestienden Julii, 's morgens tusschen seven ende acht uren, staecken die Geussen an brant Tuyl ende Weerdenburch. By avonturen, zy hebben sich willen vreecken van de scaede, die se 'snacht te bevoirens geleden hadden aen haire eygen soldaden . . . .

Die Geussen, die ingenoemen hadden het huys te Liisfelt 6), als sy vernamen, dat capitein Vitellio Leerdam yngenoemen had, wollen se hem geensins verwachten; dan het huys an brant stekende, synnen verlopen. Dye van Nyepoort, oick nu al geleert siinde dorch het exempel van hun geburen, ... hebben sich oick wel

---

they have also taken Newpor upon the Rhyne over against Schoonehaven."

Vgl. over de verovering van Leerdam ook: Utrechtsche kroniek over 1566—1576, in Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, dl. XXV, 1903.

1) hoemoet = vernedering. 2) = aangevallen.

3) De Gamersche Weerd was een polder in de gemeente Gameren.

4) vyel = wiel, poel, kolk, ontstaan door dijkbreuken. Zie over het hier vermelde klooster: N. C. Kist, Het Klooster van Reguliere Kanunniken, weleer op Sint Pieters Wiel buiten Zalt-Bommel gelegen; in Nederl. Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, Dl. V (1845), blz. 241 vlg. Dit klooster heeft behoord tot het Kapittel van Windesheim. In 1572 is het opgeheven.

5) = keuken.

6) Het Huis te Liesveld was een kasteel in de Alblasserwaard, gesticht in 1402. Nadat Erik van Brunswijk, die de zijde der Spanjaarden hield, het in 1572 had verlaten, kwam het in handen van 's Prinsen volk en werd door die van Dordrecht, Gouda en Schoonhoven afgebrand.

bedacht ende hebben geensins wyllen verwachten het gewelt der vianden, dan hebben sich op de loop gestelt, een ygelick daert hem docht goet te ziin.

Den 18 Julii vertoenden sich die van Bommel wederom buten haren vesten, quamen tot onssen leeger aen. Onsse coerwechter 1) riep van den toren te Bruckhem, dat die vianden yn 't velt waren. Het steyt te beduchten (alzoe der tusschenbeiden wel verspiers lopen) — want onsse Gen. Heer den morgen vroech vertogen was myt etlicke schutten, soe te voet ende te peerde, — dat se meynden het leger te overrompelen als gelicken, offer noch nyet volcks genoech gebleven waer, off te minste 2), — wanter geen veltheer tegenwoordich was, — dat die knechten geenen moet en solden hebben gehadt om te vechten. Mer sy hebben al anders gevonden, want Heer Caerl Fockert, alzoe balde hy vernam, datter eenen haes yn 't velt was, voirwaer hy en was nyet traech, hy lyet terstont etlicke schutten vergaderen, soe Dutschen ende Welsschen myt etlicke Italiaensche ruter. Als die Geussen dit gewaer worden, die nu al bycans den dreyboon 3) gecommen waren, keerden terstont weder terugge. Onsse volck was nyet traech, bleeven nyet stilstaen, dan volchden den Geussen op haer hacken, soe nae tot bycans onder die vesten. Mer die Geussen mochten dit quellick verdragen, dorsten overmits schanden 4) nyet binnen der poorten lopen, dan keerden sich omme ende begosten vry tot onsse volck yn te drincken 5), al omtrent die verricht 6) ende die Bommelsche straet. Etlicke van onsse ruter, dit syende, weken heymelick aff, gaven sich na de Gamersche diick, als meynende den Geussen een voirdeel off te zyen 7). Als dit gewaer worden die in der stadt waren, hebben hunnen uutlegger beveel gedaen, dat hy sich nae onsse ruter geeven sol te water off om dieselvige te rugge te keeren. Die capitein van den uutlegger stack terstont van lant ende commende omtrent het gerichte heeft vreysselick geschoten op onsse ruter, dan alsoe het clein water was, mocht men onsse ruter nyet wel hynderlick siin noch enige merckelicke schade doen. Die Geussen, die in 't velt waren, syende onse knechten soe dapper tot hun intreeden, die ruter oick van besyden onder den diick aencommen, dorstent nyet langer avonturen, mer namen terstont die vlucht na der stadt, soe lange wes sy die poort an den hals kregen. Van onsser syde worde in siin been geschoten die forier van Caerl Fockart; van den Geussen worden 12 geschoten, soe doet ende levendich.

Capitein Vitellio, als hy vernam, dat die Geussen verlopen waren, nam het huys te Liisvelt ende uutter Nyepoort heeft aldaer Spaensche soldaten yn de plaets geseynt; heeft oick etlicke

1) coerwechter = torenwachter post op den uitkijk.
2) minste = althans.
3) dreyboon = draaiboom.
4) overmits schanden = uit schaamte.
5) = dringen.
6) = Gerecht. Het Gerecht van Bommel lag buiten de Gamersche Poort.
7) off te zyen = afhandig te maken.

verordineert nae Hartsvelt 1) een miil beneden Gorcum, alwaer die Geussen opgeworpen hadden een sterck fortres. Mer aleer die Spaenjers aenquamen, waren die Geussen verlopen ende die Spaenjers namen die schans in. Deesse fortres was wel te hant gemaect van den Geussen voor ons volck, overmits het een bequaem plaets was om Gorcum, Lovesteyn, Bommel ende Buren te benauwen.

Oick gaven sich etlicke Spaenjers in de Dortsche weert 2), alwaer sy bevriit hebben die dorpen ende gemeine huysluyden, dat se van den Geussen nyet verbrant wierden. Die huysluyden hebben die Spaenjers oick mindelick ende blielick ontfangen (altiit nae gelegentheyt der tiit), sich gewilgelick gevende onder behoorlicke gehoorsaemheyt, belovende off compromitterende myt hunnen eet, dat se nu ende ten ewigen dagen de Con. Maj. onderdanicheyt ende gehoorsaemheyt toenen sollen, mit goet ende bloet, oick voirstaen ende verdedinge totten man toe tegen alle syene vianden, soewel te water als te lande. Die Spanjers hebben sich oick redelick geholden tegen den gemeynen huysman, dieselffste nyet travellerende ofte enige overlast doende, waerdoir sy grote gratie kregen. Worden doir deesse heusheyt ende byllicheyt alsoe tot den Spaenjers geaffectioneert, dat se die alle eer ende doechde betoenden, hun overvloedelick gevende hetgenige dat se begeerden, ja, altemets meer ende overvloediger dan die Spaenjers haer affeysten. Ick kan gedencken, dat deesse erme boeren oick begint het geussen te verdriten, want sy sagen, haer tempels waren gespolieert, haer pastoirs, die sommige deerlicken ommebrocht, sommige verjaecht, dan meestelick verlopen. Der geschyden geenen goetsdienst mer, hoerden nyet dan van kriich ende oerloch van den Geussen ende sagen sy oick nyet (die nochtans evangelische willen siin) dan roeven, steelen, moortbranden 3) ende dyergelycke boesse ende ongetreyerde wercken, hetwelcke voirwaer geen evangelische, mer duvelsche leer is. Den kriich begost haer oick al te verdriten ende de dagelixse exactiën ende ongelden, die sy den Prins geven mosten, maer meestendeel waren zy krygensmoede, want sy en sagen nimmer gedaen werck ende hoe langer hoe quader.

Noch wasser een bequame plaets aen d'ander syde vanden stroom teegen Hartsvelt over in een dorp, dat was Werckendam genaempt; hier worpen die Spangers oick een fortres op ende worden wel beset mit soldaten.

Die van Gorcum sagen nu wel, dat het haer gelde wol; sy merckten, dat die macht van 't oirloch haren hals naeckende was; worden nochtans geensins bemorwet 4); dan blivende hartneckich op haer propoest, verwachtende goet ende quaet soet haer commen mocht.

Als nu deesse dingen sus stonden, worden capitein Vitellio mitter haest verscreven by den Generael-Gouverneur 5) om den

1) = Hardingsveld. 2) = de Dordtsche Waard.
3) brandstichten. 4) vermurwd, ontmoedigd.
5) Requesens maakte van de blokkade van Bommel wel werk, voor zoover zijn ontoereikende hulpmiddelen het gedoogden: „Car au primes tire l'on l'artillerie

voirtganck van 't oirloch wat op te holden ende te verscheelen 1). Onsse Gen. Heer is hem den 23 Julii te Herwynen op 't water te gemoete gereden, alwaer sy mit malcanderen etlicke saecken getracteert hebben (alsoe het scheen); van daer toech hy uyt nae Heel ende zoe voirt nae Antwerpen. Deesse verschryevinch 2) aldus subytelyck geschydende ende sonder eynich vermoyen, wasser een groeten roep overal van peys ende vrede; veel luyden, die het gerammel van de trommelen al seer moede waren ende verdroot, hadden aen beyde syde groot verlangen ende nyet weynich verbliet siinde. Onsse volck lach oick al gans styl ende der worden nyet bedreeven, waeruut den meesten man verhoopten ende suspiceerden, datter eenige maniren gevonden sol hebbe geworden tot vrede ende eendrachicheyt. Deessen hoep was vermeerderende, overmits dat die Gemeyn Staten al noch tot Brussel vergadert waren 3).

Voirwaer, als men alle dingen wel doirsiet, kriich ende oirloch brenck nyet goets in, dan verderffenis der landen. Wat heeft deesse kriich menige man bedorven! Wat isser bloets gestort! Ja, dat meer is, hoeveel Godt ende Siin H. Christelicke Kerck gelastert, geblasphemeert, onteert! Hoe worden Goedts tempelen gespolieert!

---

et pouldre de Malines pour la conduire sur Bommele, où je craindz que nous amuserons sans rien faire." Morillon aan Granvelle, 19 Juli 1574; vgl. Piot, Corresp. Cardinal Granvelle, t. V, p. 167.

Vgl. ook Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 175—176, in een schrijven van Morillon aan Granvelle, 2 Augustus 1574: „Et certes, il (d. i. Requesens) est en pire estime que ne fut oncques ledit Duc (d. i. Alva). Les siens propres luy ont perdu le respect; et les ennemyz le tiègnent pour le plus fin frette (d. i. furet, een sluw persoon) que sortist jamais du payz dont il est. Et puisqu'il ne gouste l'accord, il verrat comme luy en prendra, ayant confessé plus d'une fois que l'on ne recouvrerat ce qu'est perdu, par force, en ce qu'il dict vray, non pas de quarante ans. Le mesme dit bien Chappin Vitelli, aiant assiégé Bommele, où il (d. i. Requesens) ne gaignera rien que à y despendre l'argent du Roy."

De l'Agarge is niet juist op de hoogte van den werkelijken gang van zaken bij het plotseling vertrek van Vitellio. Requesens, die het beter weten kon, schreef er over aan Filips II, 25 Juli 1574: „.... il lui est arrivé un courrier de monsieur de Hierges, porteur de l'avis que quatre compagnies de chevaux-légers, étant avec lui en l'île de Bommel, savoir: trois d'Espagnols et une d'Albanais et d'Italiens, se sont mutinées. En même temps le marquis Chiappin Vitelli lui fait savoir qu'il laisse les troupes placées sous son commandement et vient à Bruxelles. Requesens n'a aucun moyen de pourvoir à tout cela." Het blijkt dus, dat Vitellio niet is ontboden, maar eigenmachtig zijn post verlaten heeft. Daarmee zal de omstandigheid wel in verband staan, dat Hierges hem 23 Juli tegemoet ging, zooals de l'Agarge meedeelt, en met hem confereerde. Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 123. Vgl. over de muiterij der vier compagnieën lichte ruiterij onze Bijlage A, No. VIII, rapport van Hierges aan Requesens, 14 Juli 1574.

Vitellio stond bij Requesens niet al te best aangeschreven. De landvoogd brengt over hem het volgend ongunstig rapport uit aan Filips II, dato 19 Augustus 1574: „Requesens a beaucoup d'embarras avec Chiappin Vitelli, à cause des prétentions qu'il élève. Quoique le duc d'Albe lui ait dit que le marquis n'était pas aussi grand soldat qu'il en avait la réputation, et que d'autres tiennent le même langage, Requesens croit qu'il convient cependant de le contenter, à cause de l'autorité qu'il s'est acquise." Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 137—138.

1) = uitstellen. 2) = aanschrijving.

3) Zie over deze vergadering van de Staten-Generaal: Gachard, Corresp. Philippe II, t. III, Appendice B, p. 521—552.

Wat syet men nu overal op alle hoecken ende plaetsen? wat syet men? wat geschiitter? In der waerheyt anders nyet dan steelen, roeven, moorden, branden, item stratenscheynders, kerckescheynders.... Men kan geen quaet erdencken, men syet het nu al volbrengen ende sulcx wort principalick uutgerycht van dengeenen, die sich vermeeten yn 't lant te brengen het Evangelium na den rechten geest, het rechte ende lueter woort Godts; jae, dat meer is, die sich verbogen 1) ende sonderlinge glorieren te ziin voirstenders der gemeyner vryheyt. Mer mocht ymants vragen, en ys onder die ander partien anders nyet dan heylicheyt, die den coninck voirstaen ende tot behoeff Zyner Maj. die landen verdedingen willen met het Christengeloeff ende geschiet van hunluyden nyet dan rechtveerdicheyt? leeven dees als engelen? geensyns, ick en kan deesse nyet al gepriissen; der en ys tusschen beyden nyet veel meer dan den eet die se gesworen hebben; dan off die oick van hun allen onderholden wort, hebben wy in deessen kriich genoechsaem gesyen aen Welsche, Spaensche ende andere soldaten. Hiervan en staet my nyet meer te schryeven.

. Wy is nochtans die principale oirsaeck van deesse jammer ende grote eelend? Voirwaer, anders nimants dan die rebellen. Soe lange als deessen hun rebellicheyt toenen, en siin wy nyet verwachtende dan destructie ende devastatie van onse landen....

Die ruter van Hartoch Eryck lagen noch al op dit pas yn die Over Betue ende maeckten veel erme mynsschen 2). Dan Syne Vorst. Gen. worde verschrivinch gedaen van 't Hoff, om sich mit syene ruter te geeven yn Bommelreweert ende het regement van onse Gen. Heer den Stadtholder te verstercken. Dat aldaer sulcke buten nyet en sollen vallen als sy wel begeerden, siin se tot die reyse seer traech geweest, ya, dat meer is, een deel, nu al op den toch weessende ende te Herwynen aen 't blockhuys overgescheept, synen nochtans weder teruggegetogen 3). Hebben dan oick gesonden haren quartiermeyster aen onse Gen. Heer tot Bruechem, diewelcke aldair gecomen is den 24 Julii ende begeert, Syne Gen. believen willen hunluyden toe te laten ende vergunnen, dat se sich mochten leggen ende neerslaen omtrent den Lingenkant ende soe voirt yn 't lant te Buren, hetwelcke onsse Gen. Heer, yerstelick voirt weygerich siinde, mer nae toegelaten heeft. Dan nyettemyn sprack hy, ten waer geen wiisheyt, dat se sich soe doende wollen geeven onder den vianden, overmits sy myt geene voetknechten versyen waren, waerinne nochtans sy siin tevreeden geweest ende aldaer getogen op hun gewyn ende verlyes. Dan hoe zy gevaren synnen, siin se nu wiis worden: nochtans was

---

1) = er zich op beroemen, bogen op.

2) Vgl. onze Bijlage I, Hierges aan Requesens, 26 Juli 1574: „.... ce ne serat peu faict à moy de recepvoir les deniers, actendu le grand degast faict du passage par les gens de guerre et qui se faict encoires présentement par les reytres tant du duc Erich de Bruynswyck, que du conte de Schauwenbourch, lesquels ne se gouvernent aultrement que comme ennemys."

3) Zie de bevestiging van deze mededeeling in onze Bijlage I, No. X, Hierges aan Requesens, 26 Juli 1574.

den meesten paert 1) alsoe gestelt, dat se den Geussen nyet veel hynderlicken begeerden te weessen: .... den eenen duivel en verdriift den anderen nyet lichtelick.

Oick mede op deessen dach, te weten den 24 Julii, saeftermiddaechs, heeft sich onsse Gen. Heer myt oick Heer Caerl Fockart toegerust om die van Bommel een weynich te porren, nam mit sich etlicke schutten myt wagens, die het coren al omme die stadt verderven sollen ende mit sichten affmeyn 2). Dit selfde, alst die Geussen gewaer worden, mochtent quellick verdragen, mer onse volck vyelen dapper in; men sach nu overal die vr..cht 3), geen schutten ofte kriisluyden, mer coerenmeyers; der worden schoen coern bedorven ende onder die voeten getreden, dan noch wast beeter bedorven dan den viant daermede gesterckt te worden. Die Geussen yn der stadt, als sy dit sagen (hetwelcke sy lichtelyck mochten doen van den muren ende rondelen), costen sy het nyet wel verdragen, quamen dairomme sterck uut om sulcx te behynderen ende onsse volck weder nae hare schans te jagen. Onsse Gen. Heer, merckende het voirnemen der Geussen, leyde syne schutten doer den leegen wech tot bycans an de Spelwerwech; daer quamen die Geussen aen, schoten dapper tot onsse volck yn, want die Schotten geen ongeschickte schutten siin. Hier sach men onsse Gen. Heer nyet achter aen oft van de leesten 4), dan nu voir ende nu ter zyden, altemets in 't middel van den hoop, nyet ophoudende den schutten aen te voeren, hetwelck wonder om syen was, dat Syne Gen. siin liiff alsoe wagen dorsten ende yn alsulcke perikel stellen. Nu quamen die Geussen oick de Bospoort 5) uut om onsse volck op verscheyden plaetsen te bestoten; daerbeneffens die hanen 6) op 't Blockhuys van de Gamersche poort 7) hoerden wy al dapper kreyen, ja alsoe, dat ons het stoff om die oren vloech. Onse schutten, als sy gewaer worden, dat die vianden op verscheyden plaetsen aenquamen, begonste se te flauwen ende gaven sich op de wiick. Als dit onsse Gen. Heer sach, was quellick tevreden, verordineerden daerom terstont Monsr. Dorein 8), eenen Welsche capitein, dat

---

1) deel.
2) = met zeisen afmaaien. 3) vreucht? vrucht?
4) = onder de laatsten.
5) De Boschpoort, een van de poorten van Bommel.
6) hanen = snaphanen; een figureerende woordspeling.
7) Het blokhuis, aan de westzijde van de stad, bij de Gamersche poort, was in de zestiende eeuw de citadel van Bommel. De burgerij heeft het in 1537 omvergehaald. De Gamersche poort was een der meest kwetsbare plaatsen in de vestingwerken, omdat te dezer plaatse slechts één gracht lag. Bovendien waren buiten de poort, op een verbreeding van den dijk, den Dam genaamd, een aantal huizen gebouwd, waardoor de verdediging bemoeilijkt werd.
8) Gedrukte gegevens over het beleg van het kasteel van Waardenburg en den commandant Dorein zijn te vinden:
1°. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, Appendice, p. 457 vlg.; Anderlecht, gouverneur van Tiel, aan Requesens, 28 Maart 1574, uit Tiel. — 27 Maart is het beleg van het kasteel begonnen. Als kapitein van de bezetting wordt in dezen brief genoemd Brandt; Dorein wordt niet vermeld. Het bombardement is begonnen met geschut uit Bommel.

hy sich gheeven sol mit syne schutten door die Swemmer wech om alsoe den Geussen, die de Bospoort uutquamen, weder terugge te dryeven het best als hy mocht. Monsr. Doreyn, nyet langhe sich beradende, gaff sich seer geweldelick totten Geussen aen ende synen knechten lieten hun capiteyn oick nyet alleen den vianden porren, mer vylen alsoe dapper op den Geussen, datter mennich in 't gras beet. Onsse Gen. Heer, dit syende, als te weten dat Monsr. Dorien den vianden alsoe dapper antasten, voerden nu oick synen hoop weder an, die al bycans geweecken was, het Teynich straetjen voirby, mit alsulcken moet ende eernst, sonder eenige vrees, alsoe dat sy die cogels, soe wael uutter stadt als in 't velt, nyet te meer en achten dan off poffballen 1) hadden geweest. Drongen oick soe dapper aen op beyde syden, onsse Gen. Heer aen eyn syde, Monsr. Doreyn an dander, dat die Geussen nyet langer tegenstaen mochten, dan namen terstont de vlocht, eenen hoop nae de Gamersche poort, d'ander nae die Bospoort.

In deesse schermutsinch (hetwelcke te jameren staet) worden doetgeschoten Monsr. Doreyn, die sich seer dapper ende vroemelick, nyet alleen op dit mael, mer oick op andere verscheyden tyden, tegen den Geussen gebruict had. Dit was oick dieselvige, die dorch beveel onsses Gen. Heeren het casteel van Waerdenburch een tiit lanck vroemelick beschermpt had tegen den Geussen ende denselffste groten hoemoet 2) gedaen. Onsse Gen. Heer was quellick tevreden, als hy hoorden, dat Doreyn geschoten was, want Syne Gen. hadden hem wel gesynt ende in mennigen heymelicken anslach was hy hem dickmaels gebruickende, als men seyde.

Oick worden in deesse schermutsinch een van onse edelinge (Monsr. Warrison genaempt) siin peert geschoten, waeraff in acht ofte tyen dagen sterff. Noch worter etlicke van onsser syde geschoten, sommighe bleven doet, sommige worden weder geneessen, mer der worden nymant meer beclaecht als Monsr. Dorreyn. Van de Geussen bleven over al die grave vil 3) liggen; men sach eenen groten hoop cleederen in den leeger brengen, die onsse schutten den Geussen uutgetogen hadden, ende die van der stadt quamen by nacht heymelick uut om hun doden binnen te brengen ende dieselvige te begraven.

Den 25 Julii smorgens vroch gaff sich onsse Gen. Heer wederom na de stadt myt veel meer wagens, sichten, schutten dan daechs te bevorens, lyet het coern affmeyen an de Spelwerswech ende alsoe voirt na den Gamerschen diick. Wy bleven dair wis 4) omtrent den middach, mer die Geussen hyelden sich al stil binnen

---

2⁰. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 79—80.
3⁰. Gachard, Corresp. de Guillaume le Taciturne, t. III.
4⁰. Mémoires anonymes, t. I, p. 168.
5⁰. Groen van Prinsterer, Archives, t. IV (1e serie), p. 363, 382.
1) = met veeren, of andere onschadelijke stof, gevulde ballen.
2) hoemoet = dappere tegenstand. 3) = veel. 4) wis = wes = tot.

hare vesten. Ick kan gedencken (want het Sondach was), dat se den Jodensabbat hebben wyllen onderhouden, diewelcke eermaels oick op den Sabbat nyet en plachten te willen vechten, ofte, — hetwelcke ick 't best geloeven wil, — heeft hun noch gesmart die wonden, die se daechs te voorens gekregen hadden. Onsse Gen. Heer, syende datter nyet sonderlyncks vallen wil, lyet die wagens wel geladen drye ofte vier reyssen in 't leger varen ende is nae gevolcht.

Den 27 Julii is onsse Gen. Heer vertrocken nae Tyel, alwaer hy hadde laten vergaderen die Rydderschap van 't landt van Gelre ende die Staten van Overyssel. Wat aldair getracteert is, en staet alle man nyet te weeten.

Op deessen dag geschiden weer onversyenlick eenen schermutsinch voir Bommel, dan is nyet sonderlincks uutgericht, want die Geussen en dorsten sich nyet genoech in 't velt gheeven, mer bleven alsoe dicht onder hun muren ende groff geschot, dat men se quellick schedelich wesen mocht. Van onsse Italiaenssche ruter worden een siin peert het been aen greus 1) offgeschoten van 't blockhuys an de Gamersche poort, hetwelcke hy styet terstond den hals off ende vuldender die graff mede.

Den 28 Julii, saftermiddaechs omtrent tusschen twee ende drye uren (onsse Gen. Heer noch te Tyel weessende), geschyeden weder een onversyenlicke, mer een vreesselicke schermutsinch. Ick hoorde van etlicke Italiaensche ruter, dat se mennich schermutsinch geholden hadden op verscheyden plaetsen, ya menighe veltslach geholden, dan nyet gesyen, daer die knechten soe vurich ende vreyselick tot malcanderen invyelen. Het geschiden aldus: die Geussen uutter stadt hadden sich een groet deel geleyt al stylkens omtrent die Gamersche heyninge, alwaer op verscheyden plaetsen veel boonen geseyt waren. Hieronder (want het coern nu op 't lancks 2) was) was die meeste paert 3) verborgen, die anderen, omtrent een hondert, stonden ende toenden sich opentlick in die Suersteech lants die Clut 4). Dit daden sy daerom, dat men nyet vermoyen sol van enich bedroch ofte heymelicke anslach, mer men mochte hunluyden wel voirhouden het gemein spreeckwoort: Frustra iacitur rete ante oculos pennatorum 5), want onsse volck was haer al te cloeck off; sy merckten terstont, wat die Geussen haren anslach was. Vier ofte viiff peerden van den Geussen quamen voiruut gestoten ende soe geringhe en mochtent onsse knechten nyet gewaer worden, sy en waren nu al in de weycampen bycans an de Welsche wacht; het rumoer quam terstont overal in 't leger, die trommelen worden allerm geslagen; Caerl Fockart beyde nyet lanck, was terstont mit schutten in 't velt; het geborden, datter terstont een Italiaensche bende veerdich

1) Vermoedelijke lezing: aen greus = tot gruis, aan splinters.
2) = langst. 3) = deel.
4) = de Kluit, gelegen bij het voetveer. Lants is waarschijnlijk verschrijving voor l a n c s.
5) = Vergeefs werpt men het net voor de oogen der vogels.

was. Die doch wollen om een aventure gereden hebben, dieselffste peerden van den Geussen werden alsoe getracteert, dat se nyet lanck en dorsten op haer plaets blyeven, dan weecken weer nae haer voetknechten. Onsse ruter en bleven voirtaen nyet styl, gaven sich al naerder totten Geussen aen, aff ende toe rydende. Die Geussen versuimthent haer oick nyet, schoten mit eenen fellen moet op onsse ruter. Onsse ruter nu, ontsedt hebbende 1) van die voetknechten, vyelen als uuytsynnighe mynsschen totte Geussen, in denwelcken die voetknechten mit een gelycken moet volchden. Die Suersteech worden balde leech, die Geussen mochten nauwelyck langer geweer lyden, alsoe haestelick worden se van onsse ruter overvallen. Dan die meeste paert bleeffer leggen, die den wech bedeckten; veel worpen oick hare geweren van sich om haer lyeff alleen te zalveren 2). Als dit gewaer worden die yn de bonen ende op andere plaetsen verborgen lagen, certeyn nyet clein was haren moet; het begost hun te verdriten het misval van hare mytgesellen; sy meynden se mit hun fellicheyt weder eenen moet te geven; mer een rassende 3) hont, als hy aen't lopen is, hy en keert nyet lichtelick. Nyettemyn, deesse quamen mit alsulcke vreyschelick getyer aen, dat het wonder was om syen. Dan 't was te beeter. Onsse volck was voir geen leelick syen verveert; die ruter gaven sich in 't middel onder die Geussen, verdelffden ende worpen onder die voeten mennige man; die Geussen en flauden oick nyets te myn, schoten dapper op die ruter. Dan, onsse volck, nu nyet achtende het cruyt ende loet der vianden, doirstaeckender soeveel mit haer lantien, dat die campen 4) mit doden becleet worden. Dierick van Haeften, capiteyn bynnen Bommel (die altans tegenwoordich was in desse schermutsinch, hetwelcke nochtans nyet veel en geboerden), syende dat siin volck aldus deerlick overwel(di)cht werden ende het aenloop der vianden al sterker worden, sorchden 5), het solde syne buert oick hebben geworden, gaff sich daerom terstont op de vlocht, worp siin geweer van sich, verlyet siin peert ende vyel doer die graften 6) om alsoe siin liiff te zalveren. Mer hoort wat hier geschyeden. Een van siin travanten ofte liiffschutten, syende dat hun capitein siin peert verlyet ende het haessenpat te voet socht, meynden noch een heerlick feyt te bedriven, greep hetselffste peert ende gaff sich daermede tot onsse volck hart aen .... Der quam terstont een Hogerdutscher myt siin slachsweert, hyeu hem overmitsen, alsoe dat hy in twee stucken van de clepper vyel. Het en was nu hier geen tiit langer voir den Geussen, want sy geraecten al op platsen, daer slagen vyelen, hetwelcke sy nyet wel verdragen mochten; gaven sich daerom al diegeene, die mochten, op de vlucht, lyepen sonder ommesyen ter stadtwart in. Dan, onse volck volchden se op hare hacken, schoten ende dorstaken noch menige Geus, eer sy an de poorte geraken costen. Veel wass er van onsse

1) = hulp ontvangen hebbende.
2) = redden. 3) = razende, d. i. dolle. 4) = velden.
5) = vreesde. 6) = wierp zich in de gracht.

knechten op dit mael, die voor de waarheyt sachten 1), dat 2) onsse ander ruter aldair teegenwoordich geweest hadden mit noch etlicke schutten, sy sollen den Geussen die stadt onderlopen 3) hebben. Ende der was yn der stadt alsulcke verbaestheyt, dat die meeste paert van de borger den wil hadden te verlopen 4); dan by aventuren ten heeft Goedts wil noch nyet geweest, overmits die boesheyt der sondiger mynsschen noch nyet en is volbrocht. Dan dat cruys, dat die vroeme christenen dragen sollen, en is oick noch nyet voleyndt.

In deesse schermutsinch worden vier van Derrick van Haeftens cleppers 5) gekregen 6), ses Geussen gevangen, waeraff waren twee ofte drye schippers, meer dan viiftich worden doetgeslagen, drie Geussen capiteyns geschoten. Men sach eenen groten hoep kleyders in onsse leeger brengen, die van de Geussen geplondert waren. Van onse Italiaensche ruter worden vier geschoten, waervan een worden geneessen, die ander dry in de Bruechemse kerrick begraven. Van onsse voetknechten worter weynich gemyst.

In deesse schermutsinch sach men een groten cloecheyt ende stouticheyt van capiteyn Georgio, die met sulcke lusticheyt ende rasheyt wist syne ruter aen te voeren, dat hy op dit mael priis ende eer verworven heeft ende wel weerdich tot groter ende meerer offitien gepromoveert te werden.

Die Geussen kregen op deessen dach lange neussen ende en dorsten in een lange tiit sich nyet weer in 't velt geven. Der geschiden een selsem 7) dynck, hetwelcke oick wel dient beteykent 8) te worden. Onder diegenige, die gevangen waren, was mede een Cleeffse schipper. Deesser, in den nacht, daer hy gevangen sadt, greep een stoutelyck, mer een dwaes werrick aen; hy nam den ruter, die hem gevangen had, siin rappier (hetwelcke bi geval 9) aldaer an een post hynck); myt ditselffste stack hie 't peert van den ruter yn de strot, dat het sterff. Dit gedaen siinde, meynden hy tontlopen, mer de wech werden hem te lanck, want die ruter, dorch het romoir 10), dat 't peert bedreeff, worden wacker. Syende dan watter geschyet was, volchden den schipper (die nu al op de loop was) ende hem terstont doorsteken. Dit geschiden al in den nacht. Als den dach aencomen was, daden sy den dyeffhancker 11) beveel, dat hy solde het doede lichaem by het dode peert dragen ende maecken één begraeffenis, hetwelcke alsoe gedaen worden....

Ten was geen twee uren verleden, als deesse schermutsinch geschiet was, onsse Gen. Heer quam weder van Tyel. Als Siin Gen. hoorden, watter geschiet was, was blyde ende heeft Caerl Fockart seer hogelicken bedanckt, als dat hy sich op dit mael soe vroemelick ende geschickelick geholden had; dan hadde liever selver by die schermutsinch tegenwoordig willen weessen, dan ten was op dat mael alsoe nyet geleegen.

---

1) = zeiden. 2) = indien. 3) bij verrassing ontnemen. 4) vluchten.
5) clepper = paard, ruiter. 6) = gevangen genomen.
7) = zeldzaam, zonderling. 8) = opgeteekend. 9) = toevallig.
10) = rumoer. 11) = beul.

Augustus.

Den 3. dach Augusti reeden acht carrabyns mit vier Italiaensche ruter voir Bommel, dicht onder die stadt, kreegen aldaer 34 coybeesten; een van de carrabyns worden geschoten ende gevangen gebrocht binnen der stadt.

Noch op deessen dach quamen etlicke schutten van 't blockhuys te Herwynen, kreegen oick dicht onder die stadt een groten hoop beesten. Het staet te besorgen, commen se die van Bommel wat ducker alsoe te gast 1), daer werter 2) seer weynich bliven.

Men seyde op deesse tiit seer sterck, hoe datter gereetschap toe gemaect worden om den stroem beneden Gorcum toe te palen myt ysere kettens. Voirwaer, werden dit gedaen, het sol een vordeel weesen voir ons, mer voir den Geussen een groet aff 3) syen, want alsoe dit gheschyeden, sollen die van Gorcum, Buren, Lovesteyn, Bommel seer benaut moegen worden. Ende laet u dit gesacht siin voir de waerheyt: had men sulcx bestaen omtrent in Martio, wy sollen by aventuren in een corte tiit wat sonderlincx gesyen hebben!

Op deesse tiit was binnen Gorcum een grote moyteri, want gemein burger begosten sich nu te beclagen, dat ser soe deerlick by gebrocht waren ende dat het lant overal soe schandelick bedorven worden.

Binnen Bommel waren die Schotten oick overeynde, waren qualicken tevreden mitten cost, dye der gespiist worden. Want er nu doir bemantheyt anders sonderlinck geen spiisse vercoft worden dan heerinck, broot, keesse 4), waermede die Schotten quellick tevreeden waren. Ende tot een schamp hyengen se twee heeringen an de galge op de marckt; voir der borgemeister doren schreven se oick aldus:

„Waer men nyet en spyest dan heerinck en broet,
Daer slaet men gemeynlick die borgemeysters doet."

Het plach altemet wel soe te geschiden dat, gelick een saeck begonnen werdt, dat se oick alsoe voleyndt wort. Sy hebben die stadt in 't beginsel myt moyterien ynkreegen; by aventuren sy mochten se oick wel weder in 't eynde alsoe wederom quiit worden; mer als ick te bevoerens gesacht heb, die tiit en ys op dit mael noch nyet vervult.

Den 11 Augusti 5) quamen die van Bommel weer sterck uut

---

1) te gast commen = op bezoek komen. 2) werter = zullen er.
3) aff = nadeel.

4) Deze levensmiddelen werden uit Holland aangevoerd. Zalt-Bommel heeft in 1574 vrijstelling verkregen van uitvoerrechten voor die goederen, welke bestemd waren om in de stad zelf verbruikt te worden. Na acht maanden werd dit voorrecht weer ingetrokken. Het bleek, dat er veel meer naar Bommel vervoerd was, dan voor de burgerij noodig kon zijn. Brood, kaas en haring herinneren aan Leiden's ontzet (Resolutiën der Staten van Holland, 5 Dec. 1574).

5) Van Zuylen, Inventaris der archieven van de stad 's Hertogenbosch, dl. II, blz. 890, stadsrekeningen over 1573—1574, kapittel 7: Uitgaven aan vereeringen

an drye oorden, op den Gamersche diick, in den leegen wech ende uut die Bospoort. Die Geussen hadden op dit mael eenen aenslach gemaect, waeromme dattet oick gescyeden, dat se sich aldus op verscheyden plaetsen lyeten syen. Sy hadden etlick coern laten meyen op dye Sustercom (alsoe heet den acker); soe was haer meynnich, als onsse volk an de Gamerssche diick wat uutrychten wolde ofte in den leegen wech, alsdan sollen sy hun coern subtilick binnen der stadt vueren. Mer 't heeft hun gefeylt, want onsse Gen. Heer wordent terstont gewaer, hetgeen dat se in haren syn hadden. Ordineerden daerom terstont etlycke ruter myt voetknechten, die sich sollen gheven na den Gamerschen diick, opdat eert die Geussen bestoten 1); mer daer en worden sonderlinch nyet uutgericht. Na de Bospoort worden oick etlicke geschickt, diewelcke betrapten den Geussen in de Comsteech; daer begosten se tot malcanderen in te schiten; mer die Geussen lyepen terstont terugge over den breeden Plack, alwaer se ons volck snellick volchden wis op die stadtgraften toe. Mer an beyde syden is geene merckelicke schade geschiet, dat men geweten cost. Dan 't was een grote schande voir den Geussen, dat se soe schandelick verlyepen. Van de Bospoort worden tweemael geschoten nae onsse volck, mer soe plompelick ende sonder enige raem 2), dat die borger, die der om stonden ende het wywerck 3) ansagen, den buysmeyster deerlick verfoyden 4). Die gemeyn schutten kreegen oick eenen groten you 5), dat se sich soe schandelick lyeten verjagen van papenknechten. Onsse Gen. Heer nam etlicke schutten, lyet het coern aensteecken, hetwelcke op de Susterecom gemeyt stont, doch 't en wol nyet wel branden, overmits die groenicheyt onder an den gront, mer smeulden ende verseynden 6) tsamen, alsoe dat Franck die Poet (die ditselffste mit etlicke huysluyden in der nacht had affgemeyt) hieraff nyet veel van synen arbeyt kreech.

Het geboerden oick om deesse tiit (den dach is miin nyet indachtich), dat die pastoir van Este 7) hadde etlicke coern laten meyen bycans onder Buren, toebehorende tot synen pastoriën; dit quam hy mit etlicke schutten van Tyel om te halen ende sich daeroff onderhouden. Mer wat is geschyet? Die Geussen van Buren hebben den goede man op dit werck betrapt, kreegen hem

„van wynen ende gelagen aen diversche Heeren, Prelaten, Edelen, Jonkheeren Heeren ende Gedeputeerden van Steden ende andere besundere notable mannen, binnen den jaere deser rekening binnen dese stadt gecomen, gesconcken als hier na volgt" . . . .

Item 10 Augusti, Monsr. de Hierges, gouverneur van Gelderlant, sone van mijn Heer van Berlaymont, een aem wijns, 28 gld. 15 st. Item 17 Augusti, Don Bernardino de Mendoça, capiteyn, een halff aem wijns, 14 gld. 7½ st.

1) Hier zijn wellicht eenige woorden uitgevallen.

2) = beraming, berekening, richting.

3) = vechtwerk; eigenlijk jacht.

4) = bespotten. 5) = bespotting; uitjouwing. 6) = verzengde.

7) Est is een dorp in de Tielerwaard. Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 457, noot 2.

gevangen ende brochten hem binnen Buren. Daer kreech hy terstont siin sententie, dat hy hangen most, hetwelcken zy oick gedaen hebben. Mer wat was siin misdaet? Ick salt seggen, hy was bevonden op diverie! Al recht, mer sol dit voir dyefstal geacht worden, als een „rover" heyst 1) hetgeen hem mit gewelt ontnomen ende ontholden wort? Jae, die guederen, seggen se weder, en commen den papen nyet toe, dan werden geordineert tot behoeff des kriishandels ende tot onderhout der ermen ende rechte evangelissche predicanten.

Mer en hebt ghyluyden in den rechten nyet geleessen: Quod semel placuit amplius displicere non potest 2)? Onse voerouders hebben dit alsoe gegeven ende het heeft haer alsoe belieft te ordineren: wilt duluyden nu commen ende breecken dit weer?....

Daerbeneeven, voir onsse tyden heeft men oick al kriich ende oirloch gevoert, die ermen synen oick al versadich, het evangelium is oick nyets te meyn gepredicht ende geleert, nochtans behyelden die geestelicheyt hun goederen. Ja, dat meer is, veel keysers, veel coninghen hebben dick ende mennichmael oerloch aengegrepen teegen tyrannen ende vianden des christengeloeffs, omdat sy den geestelicheyt verdrucken willen ende hun goederen beroeven....

Neen, neen, wat alsulcke coninge gedaen hebben, ys al quellick in haren syn 3), mer wat nu een hoop rebellen ende moetwillige eengesschen 4) connen doen, sulcx is een evangelistische werck!.... Mer hetgenich, dat ghy uluyden laet duncken te syen nae het Evangelium, daermede suldie u te joncksten dagen verdoemen. Ghyluyden hebt nu den goeden man om den hals gebrocht, hem beclagende 5) van diefstal, mer voirwaer, Godt almachtich, Christus Jesus, die strenge richter, sal uluyden in Siin uuterste ordeel toespreecken myt alsulcke worden 6):....

Oick op deesse tiit verordineerden onsse Gen. Heer etlicke schutten op 't huys te Solen 7) om te behynderen het uutlopen van die van Buren. Hieraff worden overste ende capitein gemaect Arent Piick, vaendrager van miinheer van Hyl.

Den 13 Augusti vertogen onsse Italiaensche ruter, overmits sy vant Hoff 8) verschreven waren ende men seyde, sy sollen vertrecken nae Vlanderen ofte Henegouwen. Noch werden verordineert van onsse Gen. Heer, dat men sol maecken eene fortres te Tuyl, om die van Bommel noch meerder te bedwyngen ende te benauwen. Synnen daerom aldaer gecommen den 14 Augusti tyen veenle Spaeniers; hun capitein was Juliaen Romero 9). Hebben terstont

---

1) = opeischt. „Rover" is bedoeld als paradoxale scherts.
2) = Wat eens goedgevonden is, kan niet meer veranderd worden.
3) = zin. 4) Vermoedelijk een bedorven copie voor „mynschen".
5) = beschuldigend. 6) Volgt een lange aanhaling in het Latijn.
7) Het kasteel Zoelen bij Tiel. Vgl. onze Bijlage A, No. XIII, rapport van Hierges aan Requesens, 10 Augustus 1574.
8) = de regeering te Brussel.
9) Vgl. onze Bijlage A, No. XIII, rapport van Hierges aan Requesens, 10 Augustus 1574.

op den diick begrepen 1) een groet blockhuys. Oick worpen sy eenen borstweerinch aen 't Bommelsche veer op die weert, alwaer sy dagelicx myt hun musketen seer vreyselick uut schoten ende den yersten dach, als sy daer comen waren, schoeten se, soe voir die poorten, soe yn die stadt, viiff Schotse soldaten.

Den sestyende Augusti quamen twee dubbelde cortouwen ende worden in 't blockhuys verordineert. Onsse Gen. Heer vertoech op deessen dach nae Tuyll om het werck te besychten ende nam mit sich omtrent hondert dubbel solders om dieselffste meede mit den Spaeniers (die al meestendeel schutten siin) in 't blockhuys te leggen. Het begaff sich, als onsse Gen. Heer op wech was, dat die Geussen weder uut die stadt quamen om etlick gemeyt coern in te voeren. Caerl Fockart, als hy dit gewaer worden, toech mit etlicke schutten na de Geussen, die nu al vast anquamen gestreecken wis tot an den dreyboem. Mer als sy onsse volck gewaer worden, weecken weder in de stadt, mer in 't velt, te weeten op de wech, bleven sy al styl op verscheyden plaetsen, verwachtende die compst van onsse volck. Caerl Fockart, wesende an den dreyboem mit etlicke schutten ende syende, wat die Geussen hare meynnich was, lyet die schutten antreden, die Dutsche an d'een syde, die Welsche aen d'ander syde, diewelcke soe dapper op die Geussen geschoten hebben, dat se sonder vertreck ter poorten in lyepen; mer onsse volck hebben se al vryelick gevolcht. Nu dicht onder die stadt commende, daer vonden se etlick coern gemeyt, hetwelcke sy an brant staecken ende omdattet te beter branden sol, hebben sy et alom mit buspolver bestroyet, hetwelcke eenen groten vlam ende smoock van sich gaff; het scheen, al off het hadde geweest St. Martens avent. Die van de stadt was dit een groet cruys ende verdryet aen te syen; greepen ten lesten eenen moet ende quamen weder seer sterck uut, soewael borger als knechten, toenden onsse volck alsulcken gelaet, dat sy nu het haessepat mosten soecken, hetwelcke nochtans onsse knechten nyet gedaen sollen hebben, bysonder die Hogedutschen, ten waer saeck by gebreck van polver, want int coern aen te steecken hadden se haer polver soe gans ende gaer verstroyt, dat se nu groet gebreck hadden. Caerl Fockart, als hy merckten, dat sus gelegen was mit onsse schutten, geboet terstont, dat se sollen afftrecken. Hier moch men syen een grote bliesscap onder den Geussen ende borgers, als daeromme dat se onsse volck op de vlucht gekreegen hadden; daer gingen sy terstont te werck mit hun wagens, leyden het coorn, al wat sy mochten, ende brochtent binnen der stadt, sonder onsse volck sulcx wist te behynderen.

Den 17 Augusti, 'smorgens vroech, schoten die Spaeniers van Tuyl mit hun dubbelde cortouwen op de stadt, mer meest onder die scheepen, waeraff viiff worden in den gront geschoten; het waren al meestelick Cleeffse schippers 2). Oick op deesse dach

1) beginnen te bouwen.

2) De schippers uit het land van Kleef speelden een dubbelzinnige rol. Klaarblijkelijk vonden zij bescherming in de haven van Bommel, maar aan den anderen

worden geschoten doir die Steygerpoort ende die cloet 1) vloech soe voirt doir den kl..... huys ruters huyssinghe, Baecks husinghe, wes tot die Bospoort toe, alwaer dieselffste cloet noch vloech doir die borstweyrinch van 't rondeel. Dit was dwars doir die stadt geschoten, aen d'een syde in, aen d'ander weer uut, hetwelcke nyet veel gehoort en is.

In der nacht toech Kaerl Fockart mit etlicke schutten (omtrent 200) uut onsse leeger, gaff sich na de Oenselsche poort. Aldaer begost hy te porren die schiltwacht. Aen d'ander syde waren die Spaeniers oick op die been; daer gingen die trommelen in der nacht allerm, die Geussen van den bedden, een yegelick op siin geweer; der geschiden alsulcx geroep ende gekriit van vrouwen ende kynderen, dat ment in onsse leeger hoorden. Mer een wiil tiits daernae gaff sich Kaerl Fockart weder nae 't leger.

Den 18 Augusti worden eener bynnen der stadt siin been affgeschoten ende hiet Swertien van Tyel, diewelcke corts daernae storff. Noch worden een geschoten, genaempt Franck de Poet, mer storff nyet, want men seyt gemeenlick: oncruyt en vergaet nyet.

Nu begost binnen Bommel een grote moyterie al meer ende meer te wassen tusschen die burgers. Die Schotten wollen, dat die burgers hunluyden sollen die cost geeven, dairbeneven oick alle maenden haer betalinge, „want", sachten sie, „het is een gemeen kriisgebruuck van oude heercompst, dat soe alster enige stadt van vianden belegert wort ende beschoten, alsdan soe most men het garnisoen versien mit spiesse ende dranck, daertoe oick mit betalinge". Hier was een groet geclach ende gekerm onder den schemelen burger, mer die rycke ende diegeen, die de hooffden waren der rebellicheyt, die hadden gene last, want dieselvige hadden liever het garnisoen te wyllen onderhouden tot beschermminch harer boosheyt ende hare boesse wil te volbrengen, dan yetwes denselvigen te weygeren ende weder commen onder subjectie der Maj. Als deesse dan nyet tegenhoelden, mer consenteerden terstont, syet, soe most de gemeyne hoop oick volgen ende consenteren, want het was hier, ast, Godt betert, op menninge plaetsen is, dat die boesheyt d'oeverhant heeft. Worden dan openbaer affgeleessen den 19 Augusti ende mit die trom ommegeslagen, dat soe welcke ennige burgers waren, die soldaten in hun hussinge hadden, sollen dieselffste mit cost ende dranck versyen, totdat weder anders van den sceepen ende borgemeynsters geordineert worden. Hier mosten nu die gemeyne schemele borger patientie hebben ende voldoen het decreet ende ordinantie der godtlosiger overicheyt, mit oick gedyenstich weessende die moetwillicheyt der tyransche soldaten, soe lange dattet Godt in den hogen hemel

---

kant waren er onder hen, die Hierges tegen betaling levensmiddelen e. a. leverden, clandestien natuurlijk. Vgl. onze Bijlage A, No. XIV, rapport van Hierges aan Requesens, 13 Augustus 1574. Vergelijk over den graanhandel van Gelder, Gulik en Kleef met Holland: Z. W. Sneller, De Hollandsche Korenhandel in het Sommegebied in de 15de eeuw, in: Bijdr. Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde, 6de reeks, dl. II, blz. 162 en de daar vermelde literatuur.

1) kogel.

verdriten sal, die sulcx nae Syne godtlicke barmharticheyt remedieren zal.

Die Cleeffsche schippers syende, dat alsulcke schade geschiden onder hunluyden scheepen, die al meestelick bevracht waren mit verscheyden comenschappen, waren nyet wel tevreden, sy vloeckten uuttermaten seer op Dirreck van Haeften ende syne adherenten. Hier mach men nou syen den crancken troest der sterffelicke mynsschen, oick die onstantafficheyt, want het is wel soe ende nyemants cant loechenen, dat het meeste paert van de Cleeffsen al van sulcke secten synnen, daer die rebellen off Geussen aff ziin; hebben nu alle tiit mit den anderen geconverseert, geëten ende gedroncken, dick ende mennichmael goeden cyer gemaect, haren syn, haren geest, hare geloeff was al mit malcanderen accorderende.... Mer syet eens, nu der ongemack compt, nu der schade ende verlyes vallen sal, nu wycken sy van malcanderen, nu verfoyen zy den een den anderen. Dit en is nochtans het woort Gods nyet, hetwelcke altiit in haren mont is.... Het waer wel betamelick geweest, naedyen sy mit malcanderen soe lange tiit geconverseert hadden, terwylen dat die cloet wel liep 1), ... dat sy oick nu voortaen mit malcanderen het quaet ende ongeval sollen dragen; mer neen, 't ys be.... elde verkeert....

Soe synnen dan die Cleeffse schippers uuytsinnich gram geworden overmits die grote schade, dye se leeden. Dan, nyettemin, om alnoch den schade te behynderen, docht haer voir goet te weessen onsse Gen. Heer myt bidden ende smeecken daertoe te verwylligen, dat se mochten vry ende onbeschadich hare uutvaert neemen, een eygelick ter plaetsen, daer hy woenachtich was, hetwelck sy vermeenden, dat se wel solden verlangen 2), overmits syeluyden des kriichs aen byede syden nyet deelachtich waren; hetwelcke oick geschiet is, want onsse Gen. Heer, hun smeecken ende bidden verhorende, heeft haer vergunt alles geen wat sy op dat mael begerende waren 3).

Op deesse tiit quamen noch twee veenle Hogedutsche van Antwerpen om onsse leger te stercken, sorterende onder het regement van Kaerl Fockart. Dan onsse Gen. Heer dade se beveel om te Dryel te blyeven, wes ter tiit toe dat se van Syne Gen. verder verschreeven worden.

Den 20 Augusti verreysden onsse Gen. Heer weer nae Tuyl in het Spaensche leger. Aen den wech worden sy etlicke boren int velt gewaer; sommige meyden, sommige layden de wagens om alsoe het coern binnen der stadt te brengen. Onsse Gen. Heer schickten etlicke derwaers om te besyen, wat die boren voir handen hadden. Daer commende, ontlypen se mit hun wagens ende mit het coern, dat se geladen hadden; in 't lopen brack eene wagen,

1) = toen de fortuin hun gunstig was. 2) Bedoeld wordt: erlangen.

3) De welwillendheid van Hierges ten opzichte van de Kleefsche schippers wordt wel verklaarbaar uit de reeds vermelde geheime verstandhouding tusschen beide partijen. Heeft de l'Agarge gelijk, dan is deze oplossing in de hand gewerkt door het beleid binnen Bommel.

mer tot alle geluck voir den Geussen wast de leste wagen, die der brock; waert saecke, dattet die yerste waer geweest, sy waren samen bleeven. Die wagen bleeff in den wech leggen, die peerde mit den voerman ontquamen. Die boren in 't velt, syende onsse volck aencommen, syet, daer worpen se die sychten van hun, tasten nae hun roers, die se aldaer gereet hadden, ende schoten nae onsse volck. Onsse peerden en costen nyet veel bedriven, want sy geene voetknechten hadden; gingen daerom weder terugdrieven. Dan onsse quartiermeyster worden siin peert geschoten, hetwelck corts daernae sterff.

Als ons Gen. Heer te Tuyl quam, vermaten sich die artelrymeysters, sye wollen myt den cartouwen op den Bommelsche toern schieten, yndyent hun georloft worden. Dan onsse Gen. Heer heeft haer toegelaten ende geconsenteert ende beval, sie sollen hun besten doen. Den yersten schoet treften soe dapper an, dat men die steen sach vlyegen als hagel stueffden; oick dat die locht van stoffs beswarten. Den anderen schoet treften boven yn 't nyswerck. Den darden treften soeveel nyet, mer schampten wat ter syden aff. Als deesse drye schoten gedaen waren, geboet onsse Gen. Heer, dat se opholden souden. Veel wasser op dit mael, die meynden, men sol den toern omschyeten; dan, deesse waren wat te veel mit geckheyt overladen, want daertoe sol men al ander gereetschap moeten hebben. Daerbeneven was onsse Gen. Heer daer te ervaren ende te wiis toe, alsulcke schoene werck te bederven, daer sonderlinge geen proffyt aff sol gecomen hebben 1).

Die van Bommel nu, seer gequelt wordende uut die borstwerinch, die de Spaeniers op de weert, recht voir de stadt, hadden leggen, maeckten nu oick schanscorven, diewelcke sy setten buten die Waterpoort, lancks het water, alwaer sy nu wat begosten achter te scuylen, mer op 't rondeel noch op de muren en mocht nyet een mynssch kiken, hy en worden geschoten. Oick buten het veerpoertien, achter die stadtgraeff, maeckten se mede een kleyne borstwerinch, alwair zy mit dubbele haecken 2) oick soe begosten uut te blaessen, dat die Spaeniers nu voirtan nyet meer soe vry op den diick en dorsten gaen spaciren.

Den 22 Augusti quamen die van Bommel weder sterck uut, gaven sich in 't velt, myt sich brengende etlicke wagens om coern, alsoe veel sy mochten, binnen der stadt te brengen. Onsse Gen. Heer beval te vergaderen etlicke schutten, Dutschen ende Welschen; mit dese gaff sich Kaerl Fockart na de stadt; daer commende, druckten se dapperlick op malcanderen los. Onse Gen. Heer was doe ter tiit noch over maeltiit. Als deesse gedaen was, wollen Siin Gen. oick in die schermutsinch tegenwoordich wesen. Op den wech syende om nae die Geussen te ryden, quamen onsse

1) Vgl. Acquoy, Jan van Venray, blz. 135: „Ook de groote kerk der stad draagt nog altijd een teeken van het gebeurde. In den derden pilaar aan de linkerzijde van den preekstoel is een kogel halverwege ingemetseld, welks oorsprong door het daarbij gevoegd jaartal 1574 voldoende is aangeduid." Vgl. ook blz. 70.

2) = haakbussen.

schutten offgeweken om sich te versyen mit polver. Mer in 't yammer, overmits dat se hun lonten doer haesticheyt nyet wel bewaerden, der was een Dutscher, die syne lont ontviel in den ton myt den polver; dit gaff van sich eenen vreyselicken brant ende bedorff seer jammerlicken omtrent 12 soldaten. Het was seer deerlicken om syen, soe deerlicke die mynsschen quamen gelopen van piinde ende grote hetse, nyet wetende waer se blyven sollen; hun cleyder waren ganselicken van 't liiff verbrant, het vel hyenck hun an 't liiff geschoert, of se gevylt hadden geweest. Onsse Gen. Heer was seer quellick hierinne tevreden; nochtans tegen Godt en is nyet te doen. Ten sol by aventuren nyet geschyet hebben, ten waer doer plompicheyt ende onverschichticheyt 1) der soldaten. Nyettemyn, het polver nu verbrant siinde, worden beveel gedaen, men sol weder ander halen; oick mede beval onsse Gen. Heer, dat sich die verbrande soldaten nae het leeger sollen geeven om sich laten te pleysteren ende te geneessen.

Onsse schutten nu weder versyen siinde myt ander polver, leyden se onsse Gen. Heer aen d'een syde, Kaerl Fockart aen d'ander syde tot den Geussen aen. Mer dit verlyep sich een wiil; mydlertiit en waren die Geussen nyet traech, mer erbeyden machtich, layden hun wagens ende brochten se binnen der stadt. Dit en mocht onsse volck nyet wel behynderen, want sich die Geussen sterck hadden in 't velt gegeven. In 't anlopen van onsse schutten werden etlicke geschoten; ich vond op den wech een Hoechdutsche leggen (want ich doch overal selffs geern by was om yets seecker te weeten, waerom onsse Gen. Heer oick altemets op miin verstoert was — ut ex facie apparebat et quantum colligere poteram ex quotidiano aspectu 2) — ende was tweemael doert lyeff geschoten ofte gesteecken; siin gorgel was oick uut synen hals gesneden myt syne tonge.... Deesse fel mynschen hebben hier hun aert getoent over een doet lichaem, nyet versadich wesende sulcx het leven te nemen....

Oick worden in deesse schermutsinch doer synen arm geschoten Alvares de Costa, een Spaeniert, met van etlicke Welschen een capitein. Onsse Gen. Heer, wel syende, dat men die Geussen quellick behinderen mochte hun coern in te voeren sonder grote merckelicke schade van onsse knechten, heeft se laten haren wil gebruycken, lyever hunluyden wat toegevende, dan syne knechten om sus yn perikel te stellen; geboet daeromme, dat die schutten solden afftrecken....

Als onsse schutten nu afftogen, verordineerden onsse Gen. Heer etlycken in de Myddelwech; deesse sollen sich al heymelick in de graven verbergen ende verwachten, off die Geussen sich wollen toenen ende wat naeder het leger volgen. Dan quam subitelick een groot onweder van regen, donder, wynt ende blyxem, alsoe dat Syne Gen. mosten den schutten wech nae 't leger doen gaen.

---

1) onvoorzichtigheid. 2) = zooals mij bleek uit zijn oogopslag en voor zoo ver ik dit kon opmaken, uit zijn dagelijkschen aanblik.

Op deessen selvigen dach, an den avent, quam die Geussen uutlegger mit twee backschuyten 1) van beneden myt proviande. Deesse worden in den nacht gelost ende die proviande mit wagens ende carren worden die Gamersche poort inbracht, hetwelcke was al meest harinch, kees ende weecke spyes, geen coern, want sulcke hadden sy noch tamelicke wyes. Sommige meynden, men sol hun dit wel benomen hebben, hadt men neersticheyt ofte vliit wyllen doen, dan 't en docht onsse Gen. Heer voir dat pas noch nyet goet gedaen. Deessen uutlegger mit die ander schepen alsoe gelost waren, gaven sich nae Haeften, achter St. Jans weert, om te verwachten op dyenst ende verschryevinch, wanneer die van Bommel meer provianden wollen angevoert hebben. Mer onsse Gen. Heer, dit vereyssende, docht sulcx geensyns te liden, dat te weten die schepen, waermede die vianden al den dach gesterck worden, sollen alsoe voir synen oogen onbeschadich blieven leggen; ditselffste, seg ick, stont Syne Gen. geensins te lyden. Is daerom den 23 Augusti al heymelick verreyst na Tuyl by de Spaensche capiteinen, alwaer sy mit malcanderen hebben raet geplecht ende ge.... den 2) een practicke om die schepen te bederven ende gans te nyet te doen, hetwelcke aldus te werk ginch. Der lagen twei venle Hogedutschen te Dryel, geliick ick voir heb geseyt, ende waren twee veenle van 'tselvige regement, die te Renen gelegen hadden, ende waren nu geweest etlicke dagen te Hemert 3) ende daeromtrent. Deesse twee veenle geboet onsse Gen. Heer, dat se te Herwynen 4) overscheepen sollen ende geven sich al stylkens tegen den avont nae Bommel, hem mit sich brengende een van de twee quartierslangen, die der stonden in 't blockhuys te Herwynen. Die knechten te Dryel worden oick beveel gedaen, dat se sich in der nacht geeven sollen nae Gameren op den diick. Onsse Gen. Heer quam omtrent voir middernacht weder in 't leeger myt twee off dry Spaensche capiteinen ende terstont siin aventmael gehouden hebbende, reeden weder uut nae Gameren, waer oick al heymelick gevolcht synnen die twee veenle knechten, dair wy tans aff spraecken, mit die quartierslanch.

Te Gameren commende vonden sy dair oick die twee andere veenle van Dryel, geliick onsse Gen. Heer dat geordineert had. Kaerl Fockart was een ure off twee te bevorens in 't velt mit etlicke schutten ende heeft die graven 5) overal toegeleyt om den rechten wech te moegen krygen. Oick waren te Gameren van Tuyl gecomen twee- ofte driehonderd Spaeniers, almeest musketiers, die oick heymelick lagen ende wachten tot dyenst van onsse Gen. Heer.

Als nu alle deesse dingen aldus verordineert waren, lyet onsse Gen. Heer speculieren ende besichtigen, waer men den uutlegger mit die andere scheepen 't best becommen mocht om te schyeten. Soe worden geraden, dat men die quartierslange voirt trecken sol

---

1) = schepen voor de vaart op binnenwateren.
2) Misschien: g e v o n d e n.
3) Ophemert, westelijk van Tiel. 4) Hurwenen. 5) slooten.

wes omtrent die Cluet. Mydlertiit begost nu te blycken die morgenstont ende die op den uutlegger, die schiltwacht hielen, quamen oick soe veer, dat se begosten muys te ruycken; desgelycken oick die in der stadt waren; dan nyettemin, deesse mochten sich beeter betrouwen op hun steene muren dan die ander op hun houte.... Want terstont als sy onsse volck gewaer worden, seylden sy van St. Jansweert na de stadt. Onsse Gen. Heer, syende, dat hy die scheepen binnen schoets had, beval den busmeinster het geschot te stellen om die scheepen te treffen het best als hy mocht, hetwelcke worden terstont gedaen. Mer die Geussen, horende groff geschot blaessen, alwaer sy geensyns op en vermoyden, wosten sy nyet waerhen; lyeten hun schepen aen lant leggen, omtrent aen 't gericht, lyepen sonder ommesyen na de stadt, anders nyet als verbaesde mynsschen. Doe quamen die Geussen uut der stadt mit hopen gevallen om hun volck bystant te doen. Mer commende buyten die Gamersche poort, daer vonden sy die Spaeniers bereyt, die aldaer lagen, verwachtende op haer compst. Die Geussen, als sy die Spaeniers vernamen, kreegen die saech op den hals, lyepen sonder vertreck weer na de stadt. Want al yst soe, dat die viantschap der Geussen tegen die Spaensche natie onuutsprekelick is, nochtans als geboert, dat sy etlicke in 't velt vinden, worden alsoe verbaest ende vervaert, dat se meynen terstont geslagen te siin. Dit doet die cloeckheyt ende vroemicheyt der Spaensche soldaten, oick hoer getrouwicheyt, dye se altemets haren coninck bewyessen, alsoe dat se selden ymant van den Geussen gevangen neemen, mer terstont ombrengen, waer se connen ofte moegen, tanquam rebelles Regiae Maiestatis et oppugnatores fidei Catholicae 1).

Die Spaeniers, syende, dat die Geussen lyepen, volchden se wis voor die poort, schoten soe vreysselyck mit hun musketten van achteren op die vianden, dat die stadt nauwelick gesyen mocht worden overmyts roeck van schyeten. Die van Tuyl (een teycken ofte loes 2) hebbende van onsse Gen. Heer), als sy gewaer worden, dat onsse volck an 't werck was, sagen oick die Geussen nu al vast aen commen laveren, maeckten hun cortouwen oick gereet. Daer worde van beyde syeden geschoten zeer vreysselick, den uutlegger worde achter an 't roer getreft, dat hy ronsom dansten als een kermispop; beyde die ander schuyten vyelen in den gront, dan een dreeff noch tot Tuyl onder den diick, diewelcke die Spaeniers aenhaelden, namen het geen datter in was.

Den uutlegger nu getreft siinde ende van siin roer beroefft weessende, dreeff onder Posthouwershooft, mer die Spaniers te Tuyl, dit syende, toegen een van hun cortouwen wat leeger nae Haeften, omtrent dat sy meynden den uutlegger te treffen. Daer schoten se te mydsweegen dwars door, dat se gantschelick ende tzamen te grondt ginch. Die bossen 3) ende ander kriisrustinge,

1) als oproerlingen tegen Zijne Koninklijke Majesteit en bestrijders van het katholiek geloof.

2) leus, parool. 3) haakbussen.

want onsse Gen. Heer die weinich achten, bleeven daerop ende snachs worden se van den Geussen affgehaelt.

Alst nu commen was aen den middach, worden beveel gedaen Kaerl Fockart, dat hy mit syne andere knechten terstont opbreecken sol ende commen te Gameren om aldair het leger te maecken, doch sol hy yerst die Bruchemse fortres wel scherp besetten mit drie- ofter vierhondert knechten, hetwelcke alsoe gedaen worden. Ende het gantsche hoffgesin van onsse Gen. Heer, mit oick die andere knechten, synnen vertrocken nae Gameren. Dit gheschiden den 24 Augusti 's middaechs. Die knechten worden aldus geordineert: acht veenlen Hogedutschen worden by malcanderen gelecht op die Gamersche weert, recht neeven die kerrick (die nu al offgebrocken was), van den diick te gaen 1); twee veenle Welsche beroerden het dorp, twee veenle Spaeniers boven nae die stadt wert; die carrabynen mede onder die Welsche voetknechten.

Den 28 Augusti reet onsse Gen. Heer mit etlicke schutten nae die stadt om een schermutsinch te maecken. Commende in den leegen wech 2), op de Cruysstraet, dair worden mit groff geschut uut der stadt geschoten drye Spaeniers, wairaff ter twee doet bleeven, den derden die een hand aff ende doir siin been. Der was grote blysschap ende een groet gelach op die muren van der stadt van diegenige, die dit saegen. Dan nyettemyn Godt sy gedanckt ende geloeft, want van der tiit aff, dat wy in 't velt geleegen hebben, tot deesen dach toe en ys noch geen merckelicke schade geschiet uut der stadt myt het groff geschot. Daer se nochtans soe dick ende mennichwerff nae onsse volck geschoten hebben, moegen daeromme die Geussen wel seggen, dat deessen dach mit den Spaeniers haer yerste triumphe is geweest.

Den 29 Augusti, ende was een Sondach, schoeten die Spaeniers van Tuyl onder het sermoen in die kerrick van Bommel. Die cloet viel voir den preeckstoel neer, mer gaff sich weder op ende viel in St. Antoniuspant 3). Der worden nyemants gequest, mer 't volck in 't sermoen was seer verbaest, lyepen gelickhant mit haren predikant uut die kerck na den Regulieren 4), alwaer het sermoen voirt voleyndt worden 5).

Den 30 Augusti vertrocken drye veenle Spaeniers van Tuyl nae Leyen in Hollant. Men seyde, datter apparaet gemaect worden van den Geussen om die stadt te ontsetten. Die van Leyen hadden nu een lange tiit belegert geweest, ya was alsoe benaut, datter in

---

1) = als men van den dijk komt. 2) = op den lagen weg.

3) sc. van de kerk; de kogel bleef dus binnen het gebouw.

4) Kerk en klooster der Reguliere Kanunniken van St. Augustinus, St. Peterspoel geheeten. Dit klooster werd in het begin van de 14de eeuw gebouwd door de Vrouwe van Brakel, die „zekere plaats, met alle huizen, bouwlanden en verder toebehooren" aan het Kapittel te Windesheim deed aanbieden met het verzoek een klooster van deze orde te Zalt-Bommel te bouwen.

5) Acquoy, Jan van Venray, blz. 135, deelt over de beschieting van de kerk alleen het volgende mede: „Ook de groote kerk der stad draagt nog altijd een teeken van het gebeurde. In den derden pilaar aan de linkerzijde van den preekstoel is een kogel halverwege ingemetseld, welks oorsprong door het daarbij gevoegd jaartal 1574 voldoende is aangeduid."

drye weecken geen broot gespiest was (als men seyde). Die burger hadden de stadt dick ende mennichwerff gepresenteert op te geven, mit alsulcke conditiën, dat se bereyt waren in te neemen tot 's coninckx behoeff Nederlantsche [ende] Dutsche knechten, mer geen Spaeniers, daerbeneeven oick twee tonnen schats om die gemeyne knechten daermede te betalen. Mer die capitein Baldens 1) en wol sulcx nyet consenteren tot groete schade ende hyndernis des coninckx ende gemeyne landen, waertoe nochtans dick ende menichmael nyet alleen van den Grave van Lannoy 2), dier tiit stadtholder over Hollant, mer oick van den groeten Commendador hy vermaent ende verschreeven was om sullicks t'accepteren 3).

1) = Valdez. 2) Ferdinand de Lannoy, Comte de la Roche.

3) Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 214: „L'on a nouvelle que ceulx de Leide en Hollande, assigez par nos gens, ont envoiez ung des leurs devers Monsr. le comte de la Roche, et il a envoié ung des siens à la ville pour parlementer." (Le Maître des Comptes Viron au Card. de Granvelle, Bruxelles, 13 Sept. 1574.)

Vgl. over deze poging tot onderhandeling ook Mendoça, Commentaires, t. II, p. 261—265, 293.

Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 237—238, Morillon aan Granvelle, ... Sept. 1574:

„Mr. de Rassenghien, ad ce que je puis veoir, s'est despétré de la commission que tient le seigneur Don Fernande (de Lannoy), au lieu duquel yrat Monsieur de Hierge, en ce que Mr. de Champaigney at traveillé, affin qu'il parte tost. Je verray voluntiers le Sieur Don Fernande hors de sa si pénible et dangereuse charge; quant ce ne seroit que pour la question que je veoidz se lever entre luy et Valdez, que, quelque doulx et saige qu'il soit, est de la nature des aultres avaritieulx et vindicatifs, aiant empesché par sa présumption que l'appoinctement, que ceulx de Leyden, du moings aulcuns principaulx bourgeois catholicques, practicquoient vers ledit Sgr. Don Fernande par quelques bourgmestres d'icelle ville que se sont retirez à Utrecht, n'at heu succès, aiant deffendu à Marco Carduini a) qu'il ne lessast passer la trompette dudit Sr., accompaigné d'ung bourgeois de ladite ville; et ledit Marco at plustost obéy audit Valdez que au capitaine général et gouverneur d'icelluy, craindantz tous deux que, par ce boult, le sacq leur eschapperoit; qu'est bien ce que ces bonnes gens ont bien en plus grande recommandation, sans avoir esgard au service de S. Maj. et bénéfice du pays. Touttefois ilz ne peulvent mal faire. J'entendz que Son Excellence dit qu'elle aimeroit mieulx perdre le bras que de veoir ce sacq, que seroit divertir la dévotion que les aultres villes polroient avoir de se rendre, puisqu'il n'y auroit espoir d'exhapper le saccaigement d'ungne nation si avare et cruele. Ad ce quoy Son Exce. peult remédier, si elle escript ausdicts Valdez et Marco en telle sorte qu'elle doibt pour reprimer une telle oultrecuidance; et je tiens qu'elle l'aurat faict, s'il soit vray ce que l'on nous at dict hier, que Valdez aulroit permiz que ceulx, que le seigneur Don Fernande avoit envoié vers Leyden, polroient parlementer et traicter."

Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 161 en 167. 21 Sept. 1574 bericht Valdez aan Requesens dat de la Roche sedert vijf dagen een parlementair heeft te Warmond, met wien twee burgemeesters van Leiden onderhandelen. Zooveel blijkt wel, dat Valdez verantwoordelijk is voor de belemmering der onderhandeling over capitulatie en de gevolgen van dien. Requesens wilde capitulatie, een gedeelte van de burgerij ook, de la Roche als stadhouder ook, Valdez niet. Vermoedelijk heeft de la Roche ontslag genomen als stadhouder mede vanwege de van Valdez ondervonden tegenwerking. Fruin heeft de kwestie in zijn Beleg en Ontzet van

a) Marco Carduini was bevelhebber van een regiment Walen bij het beleg van Leiden.

Den lesten Augusti, 's morgens vroech, worden onsse Gen. Heer aengebracht als datter etlicke schepen voirhanden waren van den Geussen, diewelcke van beneden quamen om in onssen leger te vallen 1). Mer het was nyet. Onsse Gen. Heer schickten etlicke carrabynen nae Sulickhem ende Braeckel 2) om te vernemen, offer wat voirhanden waer, diewelcke, corts weder commende, brachten nyet anders mede dan etlicke peerden ende coybeesten, die se onder Lovesteyn den vianden affgeroeft hadden.

Aen den middach lyet onsse Gen. Heer die quartierslange van den diick trecken ende worden geset op die Gamersche weert, op den cant van 't water, omtrent boven [het land van] Jan Matysses 3)

Leiden (Verspr. Geschr., dl. II) terloops behandeld. Vgl. ook Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 239, Morillon aan Granvelle, Brussel, 4 Oct. 1574.

Verder: Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 242. Morillon aan Granvelle, Brussel, 4 Oct. 1574:

„.... et l'on vad justiffiant Valdez qu'il at faict ce qu'il debvoit de ne lesser passer la trompette vers ceulx de Leyde, puisqu'il n'estoit adverti de son chief, ledit Sr. Don Fernande, que l'on dit luy avoir escript, mais que les lettres ne sont estez addresséez. Ainsi le compte Mr. de Berlaymont, abrevé de ceulx qui ont desguisé ce faict, duquel ledit Sgr. Don Fernande s'est merveilleusement ressenti (slaat op het verweer van de la Roche tegen Valdez bij Requesens); mais ceulx d'Espaigne ne peulvent mal faire.

Je ne sçay quelle solution l'on donnera ad ce que ledict Valdez at retenu les lettres, que le capitaine de Leyde at escript en response de celles du Sgr. Don Fernande. (Noot van Morillon.)

Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 250, Morillon aan Granvelle, 12 Oct. 1574: „Qui heust lessé faire au Seigneur Don Fernande, elle se fût rendue à luy; ce qu'elle ne voulut faire au Commendador Maior, ny à ceulx de sa suite; car elle estoit malcontente du peu de secours que luy faisoit le Prince d'Oranges, que y at remédié par ledict revictuaillement, et dit l'on que le capitaine Mario Carduini at esté prins audict rencontre."

Morillon's meening is dus zeer positief. Valdez is in zijn oog de schuld van de mislukking van het beleg van Leiden.

Vgl. den brief van Requesens aan Filips II, 25 Sept. 1574: „Ils (d. i. burgers van Leiden) n'ont pas voulu traiter avec le mestre de camp Valdès, ... mais avec le comte de la Roche, qui a le gouvernement de toute la Hollande et est à Utrecht. A ce sujet, il y a eu entre les deux chefs quelques différends qu'on aurait pu éviter, et qui même entraînent d'assez grands inconvénients; mais j'ai écrit à l'un et à l'autre ce qui convenait, et ordonné à Valdès de laisser sortir de Leyde les personnes qui viendraient pour traiter avec le comte .... Quoique j'aie donné ordre, si Leyde se rend, de tenir ponctuellement toutes les promesses qu'on aurait faites aux bourgeois, et de leur épargner le sac de la ville, ceux qui sont là craignent que ce ne soit chose fort difficile à observer, parce que les soldats de toutes les nations ont résolu le contraire, et c'est même dans l'espérance de ce pillage qu'ils endurent tant de souffrances et de besoins. Mais enfin on fera tout ce que l'on pourra." Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 167.

Van pogingen tot onderhandeling voor Bommel vermeldt de l'Agarge niets.

Requesens bericht aan Filips II, 19 Augustus 1574, het volgende: „Gorcum et Bommel continuent de résister aux troupes royales: on avait noué des intelligences avec les Ecossais qui les gardent, pour qu'ils les livrassent, moyennant une bonne somme d'argent; mais jusqu'ici ils n'en ont rien fait." Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 135—136.

Dit is een poging tot verraad, geen onderhandeling.

1) Hierges rapporteert aan Requesens, dat drie schepen, welke levensmiddelen aanvoerden voor Bommel, door zijn troepen waren veroverd. Rapport van 27 Augustus, 1574. Zie onze Bijlage A, No. XVI.

2) = Zuilichem en Brakel. 3) Matysses, lees: Matyssen.

Cryl, om te behenderen, ofter enige scheepen van beneden hadden gecommen om nae die stadt te varen.

Oick mede op deessen dach quam eenen stercken roep in onssen leeger, als dat alle die Schotse soldaten mit hun vlygende veenle uut die stadt van Bommel geweecken waren; sommige neen, dan dat se eenen aenslach hadden gemaeckt op onsse leeger. Nyettemyn onsse Gen. Heer ginck nae die stadt om waeraftige tydinch te verneemen van deesse saeck, mer commende omtrent die Clut sach men etlicke knechten in 't velt, die coirn aenvoerden, anders sonderlinch nyet.

In den avent schyckten onsse Gen. Heer etlycke schutten, die staken sommich coern aen brant, dat dye van Bommel gemeit hadden om in der stadt te brengen. Sy 1) schoeten seer vreesselich mit groff gescut omtrent dair zy den brant zagen, dan Godt heb loff, nyemandt worder gekrenckt.

September.

Den eerst(en) dach Septembris 2) hyelen onssen volck een schermutsin(ch) voor Bommel op twee oorden, van verscheide natiën, te weeten Welssche, Spaengners ende Duytssen; ettelicke Spaengnaers mit Welsschen wairen aen die Gamersche poort. Van die Geussen was weinich, die sich dorsten buten geeven ende dieselffde, die dair quamen, worden van die Spaensche moskettiers alzoe besprongen, dat se nyet lange voorholden dorsten, mer liepen terstondt weder nae die poort. Onsse volck bleeff hyer een tiit lanch verwachtende, aff ende aen lopende, off men die vyanden hadde geconnen krygen in 't velt; dan 'twas te vergeeffs. Als zy nu weder afftoegen, volchden dye Guessen een stuck weechs, lingua quidem permultum bellantes et usque ad ravim vociferantes: „papenknechten!"; sed nihil praeterea 3). Onsse volck zyende, dat men gheen merckelicke schade doen mochte onder den vyanden, overmits alse 4) benaut wairen, terstondt 5) nae den leger, sinentes canes illos timidos post praesepe latrantes 6). Drie ofte vyer van den Geussen volchden over den diick tot bicant an onsse schiltwacht. Zy sprongen, huppelden ende dantsten als sprinckhanen

1) nl. die van Bommel.

2) 1 September 1574 richtte Hierges het volgend schrijven aan Johan van Aefferden, „Coninchs rentmeester tot Gelder": „Soe wy uns hier noedich und groot in geltz gebreck und mangel fienden, ... ist demnae unse fruntliche begerens, gy uns die eer und gunst myt fruntschap ertzeight, uns vierhondert Keysers gulden by te setten und te lenen, diewelcke wy u beloven, bynnen ses weecken, oder noch bevorens, oene suymenis te restituieren, mits begerens, gy die voirsz. somme unsen secretaris Stoer, brenger van desen, onder siin recipisse leveret und overtelt; datwelcke recipisse, und dese brengende, sal u dat genouchsam siin die gemelte somme, daermede te eischen, die wy u woe voirsz. gelooven weder te geven .... Datum Gaemeren, den 1 Septembris 1574." Zie Van Hasselt, Stukken voor de Vaderlandsche Historie, dl. II, blz. 325.

3) = wel met luid gejoel tot heesch wordens toe achterna schreeuwend: „papenknechten!"; maar verder niets. 4) = zij zoo.

5) Hier is het werkwoord vergeten, nl. keerden terug.

6) = deze bange honden, hen nablaffend, in den steek latend.

tot spot van onssen volck. Der worden ettelicke schuete 1) op affgedruckt, mer het scheen, zy wairen schietvry. Op d'ander syde, omtrent die Luetstege, wairen die Hoogduytssen aen 't werck. Dair was een vervallen huys, alwair sich ettelicke scutten mit venle ende trommelen in gegeven hadden al heymelick; ick kan dencken, om in der nacht in onssen leger een allerm te maecken. Die Hoochduytssen worden hyer aengevoert, voorwaer zy gebruyckten sich oock als kriisluyden, mer die Geussen behyelen haire plaets nyet lanck in, wandt sulcx van hun gheen wiisheyt geweest hadde; gaven sich dairom weder nae hare poorten, mer der bleeffer al ettelicke tusschenwegen, die de weech te lanck vyel. Eenen Schot worden gevangen mit oock ettelicke vrouweluyden mit eenen huysman uut der stadt. Van die Duytssen worden een geschoeten ende in 't leger gebrocht.

In der nacht zwemden twee Spaengers van Tuyl, namen voor Bommel een calckschip, brochtent te Haeften aen lant.

Den derden Septembris worden eenen stercken schermutsinch geholden voor Bommel. Dan ick was op dit mael daer nyet tegenwoordich, zoe ist dat ick hyervan nyet veel scryven wil. Men wol seggen, dat van ons syde ettelicke gebleven wairen, mer hoeveel en cost ick nyet vernemen. Een van die Hoochduytssen kregen die Geussen gevangen ende brachten hem binnen der stadt.

Op dessen dach quamen noch zes vendel Hoochduytssen in Bommelweert tot assistentie onsser Gen. Heere, sorterende onder 't regiment van Graeff Hannibal 2). Desse zes venle voorss. heeft ons Gen. Heer verordineert in 't velt voor Bommel, tusschen Horwynem ende Bruechem, alwair zy seer vry leggen van den Guessen, wandt ofter yet mangels geschiet had, hadden zy terstondt hairen toevlucht tot die twee fortressen, daersse tusschen beyden lagen. Hyerduer worden nu die van Bommel zeer benaudt, dat se in Brabant ende op ander plaetsen hairen roeff alsoe vry nyet halen mochten. Nochtans zy wysten duyvelslyst; zy quamen noch altemets by nacht heymelick doer mit huysluyden, coopluyden, ossen, peerden ende desergelicke, daersse groet gelt aff ransoenden.

Wat nu voortaen voor Bommel geschyet is wis tot den 25 Septembris, kan ick nyet oortlycx 3) aff scryven, overmidts onsse Gen. Heer vertoech naer Antwerpen ende andere plaetssen ende ick oock, verreyssende tot 's Hertogenbos; byn aldair. kranck werdende, een tiit lanck gebleven. Ick zal nochtans ettelicke dyngen hyer scryven, die my van seeckere verscheide perzoonen wel geloeffelick aengebrocht ziin.

Men moet weeten, aleer ons Gen. Heer vertoech, isser verordineert een blockhuys te Gameren 4) op den diick. Der wairen veel verscheiden consultatiën ende raidtslagen, eer men desse

---

1) = schoten.
2) = Hannibal d'Aeltemps. 3) = tot in kleinigheden.
4) Requesens bericht aan Filips II, 25 September 1574: „Le grand commandeur a fait construire de nouveaux forts pour resserrer Bommel et Gorcum." Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 167.

fortres begon te begrypen ende op te werpen. Sommige meynden ende dochten voor goet te wesen, dat men die fortres leggen sol ter plaetssen, alwair se voor etlicke jaren gelegen had, als het oorloch was tusschen hartoch Kaerl ende het Hoff van Borgoingnen, te weeten aen 't oude cloester ofte die cloosterwyel. Die dit raeden, meynden, men zol uuyt dese plaetsse nyet alleen die rebellen zeer gevexeert hebben ende gemolesteert, mer oock, oft bevallen had, datter een groot water gecomen had, dat alsdan die voorss. fortres van den stroom gheen hyndernis lichtelick sol krygen, noch van den water zol hebben overlopen geworden, overmidts dat desse plaetsse al hooger is dan het gemeyn plattelandt. Sommige meynden weder anders, men sol die fortres bouwen op den diick omtrent neffens die Clut, van welcke plaetsse men cost die stadt benauwen ende die borger travleren 1); men mocht oock die stroom beletten, datter gheen scepen die stadt proviande mochten aenbrengen. Dessen raidt scheen wel goet te wesen, dan doch der worden gesloeten, men sol die schans leggen bicans het dorp op den diick, alzoe dat in 't midsen begrepen zal worden die huyssinge van Jonckheere van de Velde. Wat onsse Gen. Heer hyertoe gemoveert heefte ofte Zyne Genaden hyertoe geraden hebben, en seydt men nyet te openbaere, dan het schiindt, dat Zyne Gen. vermoydt hebben, die stroem wair genoech bevryet dorch het blockhuys te Tuyl. Zooveel miin juditiën aengaet van desse zaecke (si liceat 2) ecclesiastico aliquid de hac re iudicare, quem tamen non decet, ut se immisceat secularibus negotiis iuxta decretum Apostolicum), ick weet wel, dat ick eertiits gelesen heb by dengheenen, die van kriishandel gescreven hebben,.... diewelcke raiden, dat men voor-eerst zynen vyandt nyet te seer benauwen sal. Ende ick wil 3) wel, ons Gen. Heer ditselffste oock wel overleit heeft nae zyne discretie ende wiisheit, die hy in alle zyne saecken gebruyckende is.

Onssen Gen. Heer is uut den leger vertrocken nae Antwerpen den 4 Septembris, tsavonts blyvende binnen 's Hertogenbos by den gouverneur, van dair tsanderdaechs nae Antwerpen 4).

---

1) = kwellen, in het nauw brengen.

2) = voor zooverre het een geestelijke betaamt hierover een oordeel uit te spreken; maar het past hem niet zich te bemoeien met hetgeen het wereldlijk bestuur aangaat, volgens het voorschrift van den Apostel.

3) Waarschijnlijk verschrijving voor m e e n.

4) Hierges was door Requesens ontboden naar Antwerpen in verband met het hem toegedachte stadhouderschap over Holland en Utrecht. Eerst had de landvoogd dit ambt aangeboden aan Rassenghien, gouverneur van Lille, Douay en Orchies en ad interim van Artois, maar deze stelde te bezwaarlijke voorwaarden. Toen viel de keuze op Hierges. „Le comte de la Roche ayant vivement sollicité d'être déchargé du gouvernement de Hollande et d'Utrecht, le commandeur a fait offrir à Monsieur de Hierges, qui a déjà ceux de Gueldre et d'Overyssel, de s'en charger"; aldus meldt Requesens aan Filips II, 19 Augustus 1574 (vgl. Gachard, Corresp. Philippe II, t. III, p. 138 en p. 138, noot 1).

Uit een schrijven van Requesens aan Viglius, dato 10 September 1574, blijkt omtrent Hierges' benoeming het volgende: „.... Je me suis finalement advisé que le Sieur de Hierges, pour la prochaineté de ses gouvernements à ceulx dudict Hollande et Utrecht, pourroit bien vacquer et entendre à tout, en ayant quelque personne comme lieutenant en ceulx de Gueldres et Overyssel. Et l'ayant là-dessus

Op dessen dach toech Ariaen Vyech, cappitein te Gorcum, omtrent mit tweehondert scutten, heeft aen brandt gesteecken het hoff ende huyssinge te Wayenoyen, toebehoirende Joncker Adriaen de Cock, Heer tot Delwynen, wairmede hem geschyeden eenen grooten schaede, overmidts dat hy nu aengevoort hadde alle ziin coorn ende gewas, hetwelck geenen cleynen priis weerdich was. Wairomme dat men dessen goden edelman aldus uutgericht heeft, connen by aventuren sommige wel mercken.

Op dessen tiit kregen onsse Carmelins ofte 1) casteel Lovestein. Doer hulp van dessen worden eenen anslach gewesen om ettelicke beeste te vercrygen van den Geussen, wairmede die voorss. gevangen zolden siin liiff gesalveert ziin. Dessen aenslach heeft wel geluckt, want zy kregen tot eenen roeff omtrent tseventich koybeesten, diewelcke zy altemet openbaerlick in 't leger vercoft hebben.

Hedt gebuerden in desse tiit, dat die gave Godts 2) ofte die

---

faict appeler icy (het vertrek van Hierges naar Antwerpen wordt ook door de l'Agarge vermeld) et traicté avecques luy, j'ay enfin, après beaucoup d'excuses et difficultez par luy fort prudemment y meues, proposées et faictes, comme aussy a faict le Sieur de Berlaymont, son père, luy persuadé d'accepter ladicte charge avec seulement les traictements ordinaires que a eu le comte de Boussu, et me suys contenté que le Sieur de Horst, Jehan de Uytenhorst, soit comme son lieutenant en ses aultres gouvernements, sans commission...." (vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 168). Requesens bericht 25 September 1574 aan Filips II, dat Hierges de benoeming heeft aanvaard „par manière de provision"; vgl. ibidem, p. 167. Na het ontzet van Leiden zond de landvoogd aan Hierges de opdracht zich naar Amsterdam te begeven, om deze stad voor een aanval van het leger van Oranje te beveiligen, 8 October 1574; vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, Appendices, p. 566.

Klaarblijkelijk was Berlaymont achteraf toch niet zoo ingenomen met de benoeming van zijn zoon, althans Morillon bericht aan Granvelle, 4 October 1574: „Mr. de Berlaymont hoigne [= gronde] plus qu'il ne feict oncques, et se dit povre, et que l'on traicte mal son filz aisné [Hierges], luy donnant seullement deux mil escuz, là où Don Fernande [de la Roche] et Mr. de Noircarmes ont heu si grand traictement, et dict que pour éviter celluy [= le grand traictement] l'on at accordé à don Fernande son congié." Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, pag. 242.

1) = Omstreeks dezen tijd namen de onzen gevangen Carmelins op het kasteel Loevestein. Hierges bericht Requesens over een mislukten aanslag op Loevestein. 1 October 1574; vgl. onze Bijlage A, No. XVIII.

2) Over de pest schrijft Requesens aan Filips II, 16 September 1574:

„.... La misère est grande dans tous les Pays-bas, elle est plus grande encore dans le Brabant. Dieu les châtie par la guerre, par la famine, par la peste qui règne beaucoup plus en ce moment qu'elle n'a accoutumé de régner: dans cette ville (Anvers), qui est une des plus saines du pays, plus de cent cinquante maisons en sont déjà infectées; à Gand et en quelques autres villes de Flandre, c'est pire encore. Elle règne de même en Hollande, en Gueldre, à Utrecht et dans les autres provinces." Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 150.

Acquoy, Jan van Venray, blz. 131, zegt er van: „Of de pest, die in 1574 in ons vaderland, en met name ook in het naburige Tiel hevig woedde, de ramp kwam verhoogen, is ons niet gebleken, ofschoon wij het niet onwaarschijnlijk achten." De veronderstelling van Acquoy wordt door de berichten van de l'Agarge bevestigd. Vgl. Van Hasselt, Stukken voor de Vaderlandsche Historie, dl. II, blz. 372: „Anno 1574 is binnen der stad Tyell alsoe groote sterfte van de peste gewesen, datter duck ende menichmaell 15 of 16 doden op eenen dach waren, ende die sterfte begon yerst vertien dagen voer sunte Jacob anno 1574, ende duerde

pest zoe seer grasserende was op verscheyden plaetssen, dat nyet alleen die huysse binnen die stede altesamen uutstorven, sonder oock gansse dorpen alsoe bloet maeckten, datter nyet eenen huysman over en bleeff, ja dat meer is, het worden van gelooffelick luyde nae vertelt, als datsse gesyen hadden doode lichamen in 't velt leggen, van den beesten gescheyndt, diewelcke men duer hair subytelicken doet niet begraven en mocht.

Seeckerlick, dit is den besten kriich, als Godt almachtich voor zynen catholicken coninck van Spaengnen ende voor zyne chrystelicken Kerck aldus krygen ende oorlogen wil. Het is nochtans seer deerlick voor dengheenen, die, in hun obstinaetticheyt blyvende, die onrechtveerdige ende ongotlicke saecke desses kriich binnen hair harten beholden, wandt hyerduer zullen zy ziin .... spyse des eewigen doets ende voetssel der duyvelssche tormenten, wairvoor een yder myns behueden wil Godt, die gebenediit is in eewicheyt. Amen.

---

twee jaeren lanc." Ook te Arnhem nam de magistraat maatregelen tegen de besmetting bij publicatie van 29 Mei 1574; vgl. ibidem, blz. 373.

Vgl. onze Bijlage A, No. XVIII, het rapport van Hierges aan Requesens, 1 October 1574.

Verder: Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 219, Morillon aan Granvelle, 19 September 1574, uit Brussel: „L'on se meure fort à Gand, à Tournay et en Anvers; Louvain, Diest, Zicchene sont aussi entammez et ceste ville [Brussel] quelque peu. Ce que je craindz plus pour l'infection, est que l'on se meure de la maladie contagieuse quasi en tous les villaiges cy à l'entour cincq lieuez de loing, de sorte que l'on ne sçait pas où aller seurement."

Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 229, Morillon aan Granvelle, 27 Sept. 1574: „L'on dict que le Prince d'Oranges at heu la peste en deux lieux, et qu'il se refaict; aultres dient qu'il est empoisonné, et qu'il ne peult vivre ung mois." Vgl. ook Corresp. Phil. II, t. III, p. 169.

Oranje was ernstig ziek. Zie Groen, Archives, 1e serie, t. V, p. 38 vlg.

Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 223, Morillon aan Granvelle, 19 Sept. 1574, uit Brussel: „L'on doibt tant de tous costez, que son Exc. ne sçait de quel bois faire flêche; ce que je tiens être cause qu'elle se fâche, se véant sans argent et le payz tant rongé et mangé par faulte d'avoir paié le soldat, que je ne sçay où les Estatz polront lever ny treuver ce qu'ilz offrent et promectent de paier ....

..., il n'est créable combien l'on se meure par l'Hollande et Utrecht .... dont le Sieur Don Fernande (de la Roche) s'est retiré avec sa famille à Amersffort pour esloigner le dangier. Le bestial que l'on at retiré aux villes, engendre la corruption, et l'on tient que le tiers homme soit mort."

Het brengen van het vee naar de steden met de daaraan verbonden hygiënische gevaren heeft de besmetting in de hand gewerkt. Dit is dus een der oorzaken van de pest. Men heeft het vee willen redden uit handen van de onbetaalde troepen.

Zie verder: Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 235, Morillon aan Granvelle, 28 Sept. 1574: „Les Gueux nous menassent qu'ilz viendront enfondrer le Sas de Gand, pour inunder la ville, que at du mal assez par la peste."

En ten slotte: Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 637, Charles de Berlaymont aan Requesens, 10 Oct. 1575, uit Antw.: „Le drossart de Bueren m'escript que le second de ce mois, à une heure après minuict, la ville de Bueren at esté la plus part bruslée par feu de meschief advenu par ung povre veillart ayant la peste, estant abandonné de sa garde et laissé seul avecq une chandeille quy est tumbée en la paille. De sorte qu'il at esté bruslé et sa maison. Ce qu'at donné commencement au feu, que l'on n'at sceu estaindre. Le jeusne Conte de Bueren est trop infortuné en divers endroictz. Dieu luy donne bonne patience!"

Op dessen tiit was die stadt van Buyren soe deger 1) uutgestorven, datsse most ander garnisoen 2) innemen om hair stadt te bewairen. Als desse quamen binnen, nyet weetende van eenyge sterft, zoe willensse in die burgerhuyssen nyet logeren, maer sloegen tenten ende hutten onder den blauwen hemel tusschen die stadt ende het slot, daersse sich ontholden wilden, verhoopende dat, die sterft gedaen ziinde, sollen die burgerhuysse pilleren ende plonderen. Mer sy synnen nyet lange dairbinnen bleven, aen den derden dach toegen zy weder uut die stadt nae beneden; dan, eer zy te Gorcum quamen, worden se geslaegen van onsse vollick. In hun plaetsse toegen binnen Buyren Hoochduytssen 3).

Den 13 Septembris geschieden weder eenen groote schermutsinck voor Bommel; daer worden veel aen beyden zyden geschoeten, zoe doet, soe gewont. Eene Schotse cappiteyn worden geschoten, dat men hem mit een wagen binnen der stad brocht, mer 'sanderdaechs sterff hy. Noch eenen cappitein worden geschoeten binnen der stadt uut die schans van Tuyl. Deesse was die zwager van Dirck van Haeften. Van onsse zyde worden gevangen die scryver van Kaerl Fockart.

Den 14 Septembris kreegen die van Bommel in der nacht mit listicheyt binnen der stadt 17 vette ossen, mair hyervan was verscheide spraeck 4), wandt sommige zeyden, datsse wairen geroeft van die knechten, sommige weder neen, dan se wairen van ettelicke uuter stadt gecoft op alsulcke conditiën, dat die vercooper solde deselffde ossen leveren binnen der stadt van Bommel, wairtoe die coopers hem behulpich sollen wesen het best zy mochten. Dit schiindt probabel wel te wesen, wandt die Geussen overal veel toestanders 5) hebben.

Op desse tiit wairen overal veel ballingen des Mats., die sich nu weder gegeven hadden in hairen steden, verzeeckert ziinde ende vastelick gelovende het generael pardoen 6), nu onlancx op

---

1) volkomen.

2) d. w. z. garnizoen van Oranje. Buren was in dezen tijd nog in handen van 's Prinsen partij.

3) Deze Hoogduitschers waren troepen van Oranje.

4) = uiteenloopende geruchten. 5) = helpers, handlangers.

6) Dat wel degelik „rebellen" van het generaal pardon geprofiteerd hebben, vertelt ons Morillon in zijn schrijven aan Kard. Granvelle van 6 Sept. 1574: „Quant tout serat faict, le pardon ne portera le fruict que l'on avoit espéré, puisque les villes d'Hollande ne veuillent retourner, disantz qu'ilz ne se fieront jamais aux Espaignolz; et cependant nous at rammené ung monde de maulvais garçons, que sont estez bannez, comme les advocatz Bets, Artus et le procureur Genitz que sont retournez. Et dirat maintenant le Commendador Maior que c'est l'hérésie que at faict tourner aux Hollandois leur robe, que n'est ainsi; c'est luy que les at faict héréticques par son indiscrétion." (Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 209.)

Zie over Jean Betz, ibidem, t. I, p. 274; over Artus, ibidem, t. II, p. 583.

Antoine Genitz werd in 1572 benoemd tot secretaris van het nieuwe Hof van Holland na de vlucht van het oude. Vgl. Bor, boek VI, fol. 329 verso.

Vgl. Renon de France, Histoire des Troubles des Pays-bas, ed. Piot, p. 524: „De ce pardon général aucuns particuliers les moings altérez ont jouy, désireux de ravoir leurs biens ou reveoir leur pays et amis, entre iceux certains faulx masquez

verscheyden plaetssen gepubliceert. Dan nyettemyn, alsoe dair oock nyet veinich wairen, die onder 't velamen ofte bedecksel van dessen noch hun ongeloeff ende heresie behyelen ende van dyen nyet alleen nyet aff en weecken, mer oock hun gebuyren, vrunden ende magen mit dieselffste infecteerden ende besmetten, is hyertegen een remedie gevonden ende verordineert worden dairom, durch beveel van Don Loys de Requesens et de Cunia, Commandator de Castilie, Capitein Generael, binnen 's Hertogenbos opentlick gepubliceert ende affgelesen den 18 dessen maendt: „Alsoe ymandts eertiits geweest ballinck ende uut die landen van de Co. Mat.

et simulez catholicques; si a donné ce pardon quelque quiétude à certaines villes quy avoient failliz; mais n'aida rien pour la réduction des villes et païs estans en la puissance de l'ennemy . . . ."

Wat Fruin zegt, Verspreide Geschriften, II, pag. 356, moet niet al te letterlijk opgevat worden: „Die het pardon aannamen waren weinigen, van wie de regeering toch niet te vreezen had; geen afvallige stad, geen rebel, geen ketter meldde zich aan om van de weldaad te genieten." Fruin verwijst naar een brief van Requesens aan Filips II, 27 Juni 1574, waarin de landvoogd bericht: „Jusqu' à présent, ceux qui sont venus profiter du pardon sont quelques gentilshommes ayant vécu catholiquement à Vienne, à Liége, à Cambray et ailleurs, et auxquels, par conséquent, on doit rendre leurs biens; mais aucun hérétique, ni aucun de ceux qui ont pris les armes, ni aucune des villes révoltées, n'ont fait des démarches pour se réconcilier". (Vgl. Gachard, Corresp. de Phil. II, t. III, p. 114.) Requesens schrijft echter „j u s q u' à p r é s e n t", d. w. z. tot op 27 Juni 1574, terwijl het algemeen pardon eerst kort te voren, 21 Juni, was afgekondigd.

Later oordeelt Requesens over de uitwerking van het generaal pardon wel eenigszins anders, maar dan is het 16 September 1574, wanneer hij den koning rapporteert: „Et j'ai eu un si grand soin d'assurer à tous les effets du pardon, que, beaucoup d'individus ayant été arrêtés, qui venaient secrètement avec des marchandises, dans l'intention, si on les saisissait, de demander à jouir du pardon, et, si non, de s'en retourner, je les en ai laissé jouir, quoique la fraude fût manifeste, afin qu'on ne pût dire que la parole donnée n'était pas observée: dans ce nombre, il y en a eu beaucoup qui plus tard ont passé aux ennemis. Et comme on ajoute que, pour la raison qui vient d'être alléguée, le pardon a été infructueux, [Requesens verdedigt in dit schrijven zijn beleid tegenover de bezwaren, ingebracht door de Staten der Zuidelijke Gewesten en door Hopperus, die zich in Spanje bevond en in een uitvoerige memorie Filips II van advies gediend had omtrent de middelen voor de verzoening der Nederlandsche Gewesten. Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 133 en 154] je dis qu'il l'a été en effet pour Votre Majesté, car aucune ville n'a fait sa soumission, et c'était ce qu'on avait eu en vue; mais, pour les sujets du pays, il n'a eu que des résultats fort avantageux, comme Votre Majesté verra par la liste que je lui envoie de ceux à qui l'on a rendu leurs biens, jusqu'à la fin d'août, et l'on prépare les dépêches d'un grand nombre d'autres." Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 154.

Zie ook: Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 179—180, Morillon aan Granvelle, 2 Aug. 1574: „Le beau-filz de Mr. Hopperus, qui estoit chastellain de la Gaude, est aussi de retour; on attend aussi le sr. de Bocxtel; et l'enraigé Lumel (= Lumey) dit de la Marche, demande aussi son pardon, et peult-estre que ce ne seroit le pire de le luy donner, pour faire perdre l'opinion à ceulx d'Hollande et de Zélande que l'on ne tiendrat pas la parole; et je suis seur que aiant sa grâce, il se tiendroit hors de ces pays, se contentant d'y ravoir son bien."

Cornelis van der Myle, châtelain de Gouda, was getrouwd met Catharina, dochter van Hopperus. Hij had de stad Gouda aan Oranje uitgeleverd. Daarom werd hij schuldig geacht aan verraad. (Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 277, en Hoynck van Papendrecht, t. I, part. II, p. 800, 804, 805, 815.)

Zie over Jean de Hornes, Seigneur de Boxtel et de Boucignies, Piot, als voren, t. IV, p. 259. Morillon had herhaaldelijk aangedrongen op de terugroeping van dezen edelman.

fugityff ende nu weder hun goederen besitten durch craft van 't generael pardoen, ende noch wolden beholden ende obstinatelick verdedingen hun ongeloeff ende ketterie ende nyet aennemen het heylige catolycke geloeff der Roemsscher Kerck, dat desse alzulcke gepubliceerde pardoen in geene maniren genyeten sollen, noch onder 't schiinsel van zoedanige beschermpt worden, maar sal denselvigen ziin als nul ende van gheenre weerden."

Noch worden op dessen dach veel meer affgelesen, mer omdat ick die cortheyt lyefheb ende oock buyten onsser materie is, soe en wil ick hyervan in specie nyet aff verhalen.

Nu gebuerdent oock, als dat die van Bommel begosten heymelick cruypers 1) uyt te maecken, zoewel mans als vrouwen, ende alsoe zy nu aen alle canten soe scerp belegert wairen, datsse noch opentlick noch mit gewelt bynnen der stadt krygen mochten hetgeenige, datsse van doen hadden, sollen desse cruypers by nacht al heimelick doer die graven ende schilwacht cruypen om alle dyngen den Geussen over te brengen. Mer desse ziin op een tiit betrapt van de Hogeduytssen, te weeten op den 22 Septembris in der nacht, diewelcke wel geladen ziinde mit botter, kees, buspolver, droech cruyt ende andere dyngen, dye men dagelicx byzygen 2) most, geplondert worden, ende joegen se, alsoe gansselick beroeft ziinde, na de stadt. Aenmerckt, goetwillige leser, en is dit nyet een groot veranderinch, ja een subtile metamorphosis? wandt diegeenige, die plachten alles overvloedich te hebben, jae, dat meer is, niet alleen overvloedich hadden botter, kees, vleysch ende andere dyngen, die de lichaem aentreffen tot alimentatie ende sustentacie, mer mochten oock desse voorss. dyngen mit grooten hopen overschicken in andere steden ende dorpen, hyervan genyetende eenen ontallicken schat durch hun paspoorten, dye se dairaff gaven; oock mede van exactiën ende ongelden, dair zy den uytdragers van zulcx mede bezwairden ende belasten, alzoe dat binnen Bommel, Gorcum ende andere rebelle steeden scheen te ziin het landt van beloften ofte „insulae fortunatae" ....

Den 25 Septembris quam onsse Gen. Heer weder van Antwerpen te Gameren in 't leger, mit sich vergeselschapt hebbende den edelen miin Heer van Floyon, zynen broder. Hyer moet ghy wel aenmercken, goetwillige leser, als dat onsse Gen. Heer al anders gequalificeert ziinde is wedergecomen van de reysse; het is wel zoe, Zyne Gen. wairen te bevoirens een dappere ende vrome cappitein voor den coninck van Spaengnen; nochtans die getrouwicheyt des kriishandels, ziin clocke ende wiisselicke verstant, ziin stoutheyt ende onversaechtheyt tegen die vyanden des conincks, somma die groote sachtmoedicheyt ende goedertierentheyt, die Zyne Gen. wairen gebruyckende in 't regieren die ondersaeten des Co. Mat., wairen zonder twyvel weerdich al een meerder ende grooter digniteit.

Men hadde nu overal gehoort wat die edele ende welgebooren heer, Heer Gillis van Barlaimont etc., uutgericht hadde op die

1) = sluipers, verspieders. 2) = bezigen, gebruiken.

Mouwyckse hey, hetgeenige, dat oock nu voor Bommel geschieden, begost oock al doer dye locht te vlyegen (ich en vermaen op dit pas nyet hetgenege, dat in Vranckryck ende op andere plaetsen van onsse Gen. bedreven is); heeft dairomme die Commendator maior de Castiliën, Capitein Gouverneur, Zyne Excellentie, onssen Gen. Heer, behalven ziin ander gouvernementen oock bequaem gekent weessen stadtholder ende gouverneur generael over Hollant ende het Sticht van Utrecht, hetwelcke, geliick het is geene geringe digniteit voor Ziin Gen., alsoe is oock een saecke van die almogentheyt Godts geschickt ende verordineert; dat weeten die landen end natien, die nu alzoe gans ende gaer confus, dissentioes, uproerich, ja bycans desolaet ziin gemaeckt van den Geussen, vyanden des heyligen Chrystengeloeffs, zollen nu weder van alzulcken vreedsamige, sachtsinnige ende goedertieren Heer tot hun stuere ende eerste eendrachticheyt gebracht ende gevoecht werden; willen dairomme God almachtich mit ganscher eernst ende vlyeticheyt onsse gebeden opofferen dagelicks, dat die landen ende provincien moegen commen tot alzulcken vreede, eendrachticheyt ende Christenreligie, geliick zy nou een vreesamige ende zeer christen gouverneur ontfangen ende verkregen hebben, ende dat zy roepen moegen in 't incommen Zyner Gen. mit blyde stemmen: Venerunt nobis cum illo pariter omnia bona 1)....

Daerbeneffens oock zoe en zullen wy nyet achterlaeten ons gebet uyt te storten tot God almechtich voor onsse Gen. Heer, als dat Zyne Godtlyck Majest. wil gelieven het gemoet ende verstant van desse nyeuwe gouverneur alzoe te verlichten ende te vercieren mit wiisheyt, geschicklickheyt, vernucht ende verstant, dat desse nyeuwe digniteyt eenen voortganck hebben mach tot vreede ende eendrachticheyt zyner lyever ondersaeten ende tot geluck ende salicheyt zyner syelen. Amen.

Attamen, ut preteream silentio, fas non esse puto, quae acta sunt apud nos, dum adhuc essemus in castris 2). Het gebeurde altemets, dat onsse Gen. Heer, vermoidt siinde mit seriose, ernstelicke zaecken, begeerden eenyghe verlychtenisse ende recreatie. Ende syet, hyer heeft die eedele Heer van Floyen 3) etc. alsulcke konst ende melodie gebruyckt opt instrument der luyten, ut etiam stupori esset et admirationi audientibus 4)....

Als onsse Gen. Heer nu wedercommen was van die reisse, wasser groote bliitscap van diegheenen, die noch rontom in de weert 5) woonachtich wairen. Die oorsaeck was desen. Ons Gen. Heer, uyt het leger vertrocken ziinde, mit oock Kaerl Fockart, die binnen 's Hertogenbosse nu een wiil tiits kranck gelegen had, hebben die ghemeyne soldaden groete moetwillicheyt bedreven

1) = Alle goeds is ons meteen met hem ten deel gevallen.

2) Maar ik geloof, dat het onbillijk is stilzwijgend voorbij te gaan ons wedervaren, totdat wij weer in de legerplaats voor Bommel terugkwamen. — De l'Agarge zal dus 25 September weer teruggekeerd zijn.

3) Vermoedelijk een schrijffout voor „Floyon".

4) zoodat het de verbazing en bewondering gaande maakte der toehoorders. — Zie over deze passage ook de Inleiding.

5) nl. de Bommelerwaard.

rontomme in het plattelandt, overmidts zy gheene betalinge ofte leeninge en kreegen. Die Hoochduytsschen zeyden aldus: „Mer krygen keyn gelt ende der moet gessen ziin"; maeckten alzulcken rumoer in 't gemeen leger, datter scheen een groot peryckel sol hebben off gecomen, ten wair saecke zyluyden gestilt wairen geweest mit die compst van onsse Gen. Heer. Mit desen turbel ende oproericheyt hadden zy twee ofte drie reysse gespolieert ende geplondert het Huys te Pynderoyen. Het Huys te Ameroyen worden oock alzoe getracteert, dat men in der waerheyt gheen meerder ongeschickticheyt ende moetwillicheit van den Geusen had mogen verwachten, hetwelck qualick te verdragen was, ende eenen groeten hoemoet voor beide eedele vrouwen ende getrouwe, die Heer van Pinderoyen 1) ende die Heer van Ameroyen 2), aengesien dat aen beyden zyden die Geusen een groote ende onverwynnelicke schade gedaen hebben. Die moetwillige knechten zynen nu gestilt geweest, als onsse Gen. Heer gecomen was.

Den 26 Septembris in der nacht togen uyt Bommel te scepe twee vendel Scotten; men seide oock desgelicx uyt Gorcum. Waer se vertrocken, en kost ick niet vereysschen, dan het vermoyen was, alzoo daer apparaet werden gemaeckt van die Staten van Hollant om die stadt van Leyden te spysen, dat zy aldair hen toegevoert worden 3).

Den 27 Septembris synnen weder verscreven die Staten van herwertsover 4). Verscheide spraeck ghynck op die mael. Sommige seyde, der solde van peys ende vrede getracteert werden .... Sommige seyde weder, datter penningen geëysscht wairen tot behoeff des kriishandels, wairop de Staten nu al geantwoordt hadden mit verscheyden articulen, diewelcke, waer het saeck, dat die Gouverneur Generael, Zyne Excellentie, gelieven wilde te approberen, alsdan solden zy voor d'eerste reysse in promptis an gereede opbrengen tot behoeff van de Co. Ma. zyne garnisoenen hondert ende seventich tonnen schats. Sommige seide noch anders, te weeten aldus: het is nu onlancx geleeden, datter affgepubliceert was voor die gebannen des conincx een generael pardoen (als ick oock voor gesecht heb), hetwelcke nochtans alzoe heel ende gans generael nyet en was; dair worden oock mede gespecificeert ende genomineert etlycke perzoenen, die pardoen gheensins genieten en mochten, wairomme die ghemeen Staten, begerende, dat Syne Excellentie solde willen gelieven dit generael pardoen alzoe te ordonneren, datter nyemants en solde uytgenoemen werden, dan groet, cleyn, edel, oneedel, (man), vrou, van wat state ofte conditie zy mochten ziin, dese allen solden genieten vryheyt ende hunluyden solde gegeven worden condonatie ofte quiitscheldinge van hetgheen dat se mit eenige maniren

1) Steven van Rossem, heer van Pouderoyen. 2) George van Arkel.

3) De Resolutiën-Holland vermelden in dato 26 November 1574: „.... is besloten ende geresolveert, op het believen van Syne Excellentie, dat de twee vaendelen Schotten, leggende te schepe buyten Rotterdam, gekomen zijnde van Bommel, gelogeert sullen worden het eene vaendel binnen Dordrecht, en het andere binnen Schoonhoven, die elck binnen haerluyder stede betaelt sullen worden."

4) d. i. de Staten-Generaal te Brussel.

tegen die Majesteit des turbels halven misdaen ofte verschuldich hadde. Aldus een verscheyden spraeck ghynck op dyt mael onder den gemeyne, mer yetwas seeckers mogen wy nae vernemen.

Op dese tiit was binnen Bommel een groot blyscap; zy dansten, sprongen, aten ende droncken overmate; groote vruechde wasser, wandt zy wairen nu van hen knechten eensdeels verlost. Oock mede soe worde henluyden angebrocht, dat onsse regimenten ettelicke solden affgedanckt worden, mer wair dit oock niet, het begonst nu alsulcken ontemelick 1) weder te werden, dat zy meynden, men solt in 't velt nyet meer moegen uytrichten ofte bedriven. Dan dit volck synget al triumphum aut victoriam, van weders halven; voorwaer, men sol noch genoech hebben konnen bedrieven, waert saecke onsse Gen. Heer myt die ander cappiteinen sulcx belieft hadden. Het water 2) was op dese tiit soe

1) ongunstig.

2) Alleen op deze plaats spreekt de l'Agarge over den waterstaat, terwijl in verscheiden andere berichten juist gewezen wordt op den hoogen stand der rivieren en de opzettelijk uitgelokte overstrooming, die het leger van Hierges tot opbreken noodzaakten. Acquoy, Jan van Venray, blz. 133—134, vermeldt: „En zoo sleepte het beleg voort van half Juni tot het einde van September. Toen evenwel begon het water te stijgen. Den 1en October schreef Hierges aan Requesens: „De wateren zijn hier reeds zoo hoog, dat wij verplicht zijn uit het eiland te vertrekken. Wij zullen echter eenige manschappen achterlaten in de forten, die noch van levensmiddelen, noch van krijgsvoorraad voorzien zijn." Den 4en October berichtte hij: „Het hooge water dwingt ons ook het fort te Bruchem op te geven", en den 14en: „Ik heb het fort te Gameren doen verlaten." Wat was er geschied? De belegerden hadden den dijk doorgestoken en den vijand onder water gezet."

Vgl. ook onze Bijlage A, No. XX, Rapport van Hierges aan Requesens, 4 Oct. 1574.

Hierges' berichten, waarop Acquoy zich beroept, zijn officieel. Wanneer de l'Agarge schrijft: „Het water was op deze tiit soe luttel in die stroem ende int velt", dan kan hij daarmee wel bedoelen het laatst van September, want eerst verderop in zijn verhaal bespreekt hij de gebeurtenissen van de maand October. Maar Hierges' bericht wijst op een verhoogden waterstand vóór 1 October, immers zijn maatregelen zijn reeds vastgesteld, hij rekent er op te moeten vertrekken. Geloofwaardig komt ons derhalve de l'Agarge's mededeeling over den waterstand niet voor.

Wat het doorsteken van den dijk betreft, de l'Agarge spreekt daar niet over: Acquoy verwijst alleen naar de achttiende-eeuwsche beschrijving der stad Bommel, blz. 198. Een ouder bericht levert ons Arend van Slichtenhorst, 14 boeken van de Geldersse Geschiedenissen, editie van 1654, het 14e boek, blz. 530: „Die van binnen op 't laatste siende, dat men ze met daghelijxe schermutzelen ende een langh-wijligh belegh zocht moede te maeken, bestonden, hoewel tot haer overgroot ongerief, de dijken allenthalven door te steeken ende de landen rondom in 't water te zetten. De vyand, hierover zijn moed en de Bommelers verlaetende, keerde zich elders heen."

Ook Pontanus, Historia Gelrica, liber XIV, p. 923 (editie van 1639), vermeldt het doorsteken van de dijken.

Vgl. ook Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 205, Morillon aan Granvelle, 4 September 1574: „Et je veoidz à la relation de ceulx qui viègnent de là, que l'Hollande et Zeelande persistent en leur opiniâtreté; et la saison serat désormais pour eulx, et fera force quicter les siéges de Bommele et Gorcum, où que l'on a faict flotter l'eaue de sorte que le capitaine Julian [Romero] avec ses gens at esté contrainct se loger sur la dicque."

Ibidem, p. 210: „Ceulx de Bommele tiègnent bon, et la saison combattra doresmais pour eulx; et ilz se moquent des Espaignolz qui n'ont aulcune envie de les assaillir, et eulx-mêmes le dient sans aulcune dissimulation" (brief van 6 September 1574). Deze voorspelling is letterlijk uitgekomen.

luttel in die stroem ende in 't velt, alst noch in veel jaren gedaen hadde, anders dan nu ettelicke wat geregent ende gedaut hadde....

Op dese tiit, omdat die syeckte der pestilentie noch alle dage meerder ende meerder worden, gaff onsse Gen. Heer een ordinantie in zyne steden: „Alzoe welcke huysse besmet wairen mit die voorgenoompde syeckte, dat dan die soldaden het losement wycken solden ende maecken op die wallen off ywers anders hutten, daer se blyeven sollen tot welbehagen der borgemeesters, diewelcke dan, siende dat alsulcke knechten oock niet geïnfecteert wairen mitter syeckte, denselvigen weder een ander losement geven."

Men syede op dese tiit voor warachtich, dat in Hollant aen die pest gestorven over de hondertduyssent 1) mynsschen. Binnen Buyren wairen meer dan twaelffhondert gestorven 1), in Tyelreweert wairen die luyden zoe gans van die dorpen verstorven, dat die huyssen leech stonden.

October.

Den eersten dach Octobris in der nacht kreegen die van Bommel weder binnen drie scepen mit proviande, men mocht nochtans vragen: hoe cost dit geschieden? Ick zalt seggen. In der nacht quamen se van beneden seylen, ende tot hun alle geluck hadden se eenen stercken westenwyndt. Mit dese seylden se onse wacht voorby, hetwelcke zy wel om doen hadden, want die stroem op die plaets al breet is. Die quartierslange worden op de scepen offgeschoeten; mer treffen niet alleen nyet, dan barsten oock overmidtsen. Van het blockhuys te Thuyl en mocht men de scepen niet misdoen, overmits het in der nacht was. Sy hadden aen Posthouwershoeft een havinck 2) doergegraven wes 3) in die stadtgraft ende daer costen die scepen vry leggen ende lostent, wanneert hem best gelegen was, zonder dat ons volck dat mit eenyger manieren behynderen mochten 4). Als die tydinge in der nacht an ons Gen. Heer quam, wairen Zyne Gen. quellick tevreden; dan nyetemyn hy lyet die geborsten quartierslange overvoeren aen d'ander zyde ende ghynck geliickwel ordineren voortaen, soe het hoffgesyn vertrecken 5) sol.

Den 2den Octobris werden etlicke van onse bagaige gevoert nae Heel; oock het meestendeel van onsse peerden vertoegen mit den stalmeester naer Arnehem 6).

---

1) De hier genoemde getallen zijn stellig overdreven.

2) = haven. 3) = tot.

4) Vgl. Acquoy, Jan van Venray, blz. 131: „Intusschen had men overvloed van levensmiddelen, en kon de voortdurende aanvoer langs de rivier, van de zijde van Dordrecht en Gorkum, bijna ongehinderd plaats hebben, te meer wijl het bouwen van het fort te Tuil onverklaarbaar lang uitbleef, en het plan van den stadhouder [Hierges] om, door het oprichten van een gansche keten forten, van beneden Gorkum af de Waal geheel te bedwingen, nooit tot uitvoering is gekomen."

5) Vgl. Acquoy, Jan van Venray, blz. 133—134.

6) Hierges begon de blokkade op te breken, zoo goed als gelijktijdig met het ontzet van Leiden, 3 October. Vgl. zijn rapport aan Requesens, 4 October 1574 n onze Bijlage A, No. XIX.

Op dessen dach ende daechs dairnae worden die stadt van Leyden van die Geussen ontset ende gespyest; die Spaingaers verliepen uyt hun schanssen. Opt lest sal ick scriven een copie in francois ende duyts hoe dat dit te werck gegaen is, welcke principale des copies is gecomen ende gescreven uyt Dordrecht.

Den 3den Octobris vertoegen ettelicke Walssche schutten van het blockhuys te Herwynen omme voor Bommel een roeff te halen; zoe gebuerden het, dat se 18 koyebeesten ende 12 wercken 1) te buyt kreegen; die huysluyden, die dairomtrent gestelt wairen tot bewairnisse der beesten, worden in de stadt gejaecht, alse sich te weer wolden stellen, maer drie van hun worden doetgeschoeten.

Den 4den Octobris worden verscreven die ses vendel Hogeduytssen van Graeff Hannibal, welcke onsse Gen. Heer gelacht hadde tusschen die twee blockhuyssen. Desen vertoegen op dessen dach, ende gaven sich nae Brabant in de Lange straet 2).

In der nacht worden an brant gesteecken het blockhuys te Herwynen, wandt alsoe onsse Gen. Heer merckte, dat diezelvige fortresse nyet veel proffyts doen en mocht ende oock nu alle dage meer ende meer den diick affvyel ende schoerde overmidts die groote zwaerte van willigen ende ander ruyft 3), dair den diick mede beswairt 4) werden, soe wast dat beveel gedaen den cappiteyn in 't voorss. blockhuys hetzelffs aen brant te steecken ende te vernielen, zoeveel het hun nae gelegentheyt der tiit mogelyck was, ende geven sich dan voort mit zyne knechten ende soldaden nae het blockhuys te Gameren. Oeck worden op die mael an brant gesteecken dye fortresse te Bruechem, ende die knechten weecken dairuyt nae hun ander regiment.

Den 5den Octobris vertoech ons Gen. Heer mit het gansse hoffgesyn van Gameren nae Arnehem ende verliet 't belech voor Bommel. Die Staten van Utrecht arbeiden seer eernstelick, dat onsse Gen. Heer gelieven sol willen te commen ende ziin nyeuwe gouvernement aen te nemen, waertoe alle die lantsaten ende die ghemeen Staten een groot verlangen hadden; seynden oock eenen commissarium, eer wy van Gameren vertrocken, die dese groete

---

1) = varkens.

2) = de Langstraat. Vgl. onze Bijlage A, No. XX, het rapport van Hierges aan Requesens, 4 October 1574. Hierges meldt, dat hij een vendel Hoog-Duitschers in Asperen en Heukelom in bezetting gelegd heeft en er vijf naar de Langstraat verplaatste.

3) = ruicht d. i. „al wat in de natuur wild door elkander groeit; wat in het water groeit, riet, biezen, specie voor het stevigen van dijken." Verg. Verdam, Middelned. Woordenboek i. vv. ruuchte, ruware.

4) Vgl. Acquoy, Jan van Venray, blz. 134: „Den 4den October berichtte Hierges aan Requesens: „Het hooge water dwingt ons ook het fort te Bruchem op te geven."

Wie zich afvraagt, waarom de dijk verzwaard kon zijn „van willigen ende ander ruyft", denkt natuurlijk aan den hoogen waterstand. Onwillekeurig bevestigt de l'Agarge zoo de berichten van Hierges aan Requesens.

Hierges meldt Requesens, dat hij 5 October naar Gelderland vertrekt. Vgl. onze Bijlage A, No. XX.

begeerte ende het verlanck der gemeine Staten scryftelick onsse Gen. Heere te kennen geven sol. Dan overmidts andere zeer treffelicke ende nootelicke zaecken en mocht zulck op dit pas noch nyet geschyeden, wairomme ons Gen. Heer mit denselven commissarium weder scryftelick ontboeden heeft aen die voorss. Staten, als dat zy noch wollen een tiit lanck pacientie hebben wes ter tiit toe, dat ettelicke uytgericht wairen; zollen alsdan zyne toecompst verwachten.

Wy vertoechen, als gesacht is, den 5den Octobris van Gameren. Dan overmidts die wyndt soe strenge ende starck blasende was uyt den oosten, wairen wy den ganssen dach onleedich mit onsse bagaige over te scepen; datselffde impediment was oock vermeerderende den stercken stroem, die voor Haeften loopt ende wy oock luttel scepen hadden, alsoe dat wy dien dach niet voorder commen mochten dan t'Oppinen, alwair wy geloseert hebben op die huyssinge van Jan die Cock.

Tsanderendaichs nae den middach toegen wy van dair ende quamen laet in den avont mit die bagaige te Thyel; dair begonst nu onsse logement wat beter te worden dan het sus lange geweest hadde.

Den 7 Octobris toegen wy van Tyel nae Wageningen. Onsse Gen. Heer reedt voort duer nae Arnehem, mer het voer 1) te Huesden vertreckende mit die bagaige te sceepen, bleven wy binnen Wageningen dien nacht.

Den 8 Octobris omtrent smiddaechs quamen wy binnen Arnehem. Dair commende worden vertrocken(?), hoe dat van wegen der Staten van Hollant in 't graeffscap Emden gevoirdt wairen sestien vendel knechten; deese lieten se aenseggen, hoe dat althans by gebreck van gelde gheen betalinge en mocht geschieden van der voorss. Staten aen die knechten aldair vergadert ziinde; begeerden derhalven, dat se sich wolden laten vernuegen een ygelick mit een maendt solts aen gereede penningen ende alzoe van malcanderen sceyden, vertreckende een yegelick daert hem goet dunckt, ter tiit toe dat se weder van den Prince ofte den Staten tot dienst voorss. 2) werden. Dit tzelffde en heeft die knechten niet wel behaecht, roemoerende dairomme ende rotten willende, dat huer betalinge geschieden solde, geliick zy van den Heer verdient hadden. Dit verliep sich ettelicke dagen ende syedt, die boeren mit die yngesetene des lants, zyende wat hun naeckende was duer die oproericheyt ende moyterie der knechten, waert zaecke dat se langer by den anderen bleven, by avonturen beroeft ende geplondert te werden, hebben aen die hopluyden ende beveelhebbers gesonden, als den knechten aen te zeggen, dat se sich sollen by der sonne schiin uytten lande geven, ofte nyet, sy sollen hun mit die clockenslach den wech wysen. Als dit gewair worden die ghemeine knechten, wollen

1) = maar aangezien de legertrein met de bagage van Opheusden zou vertrekken per schip.

2) (aangenomen).

sich oock den boeren nyet langer betrouwen, mer verliepen terstont, een yder synen wech, meer sorgende voer de knoes 1) dan hun betalinge.

Hyeruyt kan een yder nu wel mercken die cleyne macht der Hollanders tegen den coninck van Spaengen, die tot noch toe over die twee jairen, zoe in 't velt, zoe in die steden, in garnisoenen gehadt heeft meer dan driehondert vendel knechten, Welschen, Duytssen, Spaingers ende andere verscheide natiën, wair oock die catholicke coninck noch niet van node en heeft gehadt kercken, goidtshuysen ende andere gheestelicke goederen te roeven, spoliëren ofte te arresteren ende nochtans zyne garnisoenen noch al een tamelycke betalinge ende soudie gedaen 2).

Onsse Gen. Heer hadden doen bevelen den hopman van Culemburch, Prampier genaemt, als dat hy die stadt verlaten solde ende geven sich mit ziin vendel in 't blockhuys te Tuyl, mer die knechten, alsse nu op wech wairen ende het voorss. blockhuys begonsten te genaecken, maeckten zy mueterie ende en wollen der niet in zonder gelt, wairomme hopman Prampier is opgeseten ende nae Arnehem gereden, sulcx onsse Gen. Heer te kennen gevende. Mits deesen quamen dair oock brieven, datter mangel ende twyst was onder de knechten, die dair lagen in 't blockhuys te Gameren. Is dairomme onsse Gen. Heer nae Thyel gereeden den 10 Octobris om eensdeels den knechten van Prampier te vernuegen ende oock te besyen watter te Gameren te doen was. Mer den 11 Octobris verlieten die knechten het blockhuys te Gameren ende liepen al heymelick nae 's Hartogenbosse, ende men mocht niet weeten wat d'oorsaecke was. Die van Bommel, als zy dat vernamen, zynen voort uyter stadt gevallen ende het blockhuys vernyelt ende verbrandt 3).

Op dese tiit verordineerden onsse Gen. Heer een vendel knechten op 't Huys te Rossem, diewelcke, nu treckende nae 't voorss. huys, liepen hyer ende dair sonder eenige ordinantie, hetwelcke vernemende die van Bommel, quamen heymelick uyt ende een deel van de knechten onversiens overvallen, kregen drie gevangen, waironder was die lieutenant van 't vendel; die vendrager was oock in groot peryckel; dan overmidts ziin cloeckheyt ende vroemicheyt heeft hy ziin venle beschermt. Van den Guessen worden oock twee gevangen.

1) = meer bevreesd voor hun gebeente, dan bezorgd over hun uitbetaling.

2) Wat de l'Agarge hier zegt, is in strijd met de werkelijkheid. Heiligdommen en kerken waren lang niet altijd veilig voor de troepen van Alva en Requesens, vooral niet in geval van muiterij, en juist de onhoudbare financieele toestand was een der voornaamste oorzaken van het mislukken van de landvoogdij van Requesens.

3) De l'Agarge schrijft het verlaten van het blokhuis te Gameren toe aan muiterij; Acquoy, Jan van Venray, blz. 134, zegt er van: „den 14den October [berichtte Hierges aan Requesens]: „Ik heb het fort te Gameren doen verlaten." Wat was er geschied? De belegerden hadden den dijk doorgestoken en den vijand onder water gezet." Het meest waarschijnlijk lijkt het beide factoren in aanmerking te nemen. Vgl. ook onze Bijlage A, No. XXIII, rapport van Hierges aan Requesens, 13 October 1574.

Den 15 Octobris 1) vertoech onsse Gen. Heer nae Utrecht om zyne nyeuwe gouvernement aen te vangen. 's Nachts blyeff hy te Amersfoort. 'sanderdaechs omtrent den middach, quamen Zyne Gen. binnen Utrecht 2), alwair hem die Staten ontfangen in alzulcken eere ende vruntscappen als sulcx betamelick was. Dan ick was dier tiit nyet tegenwoordich, alzoe dat ick nyet zeeckers van de intrede scryven kan. Syne Gen. toegen opten huysse van Drolshagen, een canonick van Zynte Marien, den eersten nacht, mer 'sanderdaich in de huysinge van miin heer van Somersdyck op Synt Jans kerckhoff, ende aldair worden 't hoff geholden.

Hyer heb ick nu op corts bescreven ende aengeteyckent die gesten ende geschiedenisse, die voor Zaltbommel bedreven ziin. Ende hoewel dat het niet alzulcken eynde gehadt heeft, alst wel begonnen was ende die Gode vrome burgers, die uytvluchtich wairen 3), verhoopt hadden, is nochtans alzoe veel uytgericht, dat die Prins (ende die Staten) van Hollant dairvan gheen genot off proffyt hebben kunnen, ende die hoëffden der rebellen en mogen nyet meer oock alsulcx proffyt hebben, als zy voorheen gehadt hebben, wandt die landouwe nu rontsomme al heel mit den schae bedorven is, ende mogen oock nyet deincken, dat se hun ackers wederom beseyen zullen om tegen den tiit hun vruchten dairaff te genyeten 4).

Wy willen geliickwel nyet opholden, dan nacht ende dach bidden, dat Godt almachtich die oogen Zyner barmharticheyt wil neerslaen ende aenschouwen Zynen wiinstock, die nu een sonderlinck wildt beest al bycans heel heeft affgeroyt ende heeft affgevreeten, wederomme mach werden van nyeuws geliick Zyne rechterhandt geplant heeft.

Wil oock schycken ende voegen, datter moegen verweckt werden wysen, vernuchtigen ende godtvruchtigen harten, die duer hen wiisheyt ende cloeck verstandt alsoe veel doen kunnen, dat wy peys ende vrede moegen krygen, ende bysonder dat die propheet David volbrocht mach werden aen mennich drovich

---

1) Hierges meldt Requesens, dat hij van plan is 14 October naar Utrecht te vertrekken. Vgl. onze Bijlage A, No, XXIII, rapport van Hierges aan Requesens, 13 October 1574.

2) Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 191 noot 1. Hierges vond den toestand in zijn nieuw gouvernement allesbehalve rooskleurig. 24 October 1574 deed hij Requesens kortelijk verslag: „estantz .... toutz les gentz de guerre malcontentz et à demy altérez et sans argent; les forts irréparez, sans vivres et munitions de guerre, et n'ayant icy (d. i. te Amsterdam) trouvé à mon arrivée ung seul soul et environ seullement trois mille livres de pouldre ...."

3) d. w. z. uitgeweken burgers uit Zalt-Bommel, die zich niet bij de partij van Oranje wilden aansluiten.

4) De l'Agarge kan zijn spijtigheid over de nederlaag van Hierges niet geheel onderdrukken. De aan de landerijen toegebrachte schade toch, allicht evenzeer veroorzaakt door het water als door de blokkade, was slechts van voorbijgaanden aard. Requesens trouwens zelf had niet gerekend op een verovering van Bommel wegens gebrek aan belegeringsgeschut. Hierges' tegenspoed mag derhalve niet zoo zwaar opgenomen worden, maar dat de vesting had standgehouden, bleef voor de partij van den Prins een duurzaam succes.

ende bedruckt hart: Qui 1) seminant in lacrimis, in exultatione metent. Et euntes ibant et flebant mittentes semina sua, venientes autem venient cum exultatione portantes manipulos suos.

Dit wil ons gunnen ende verleenen God almachtich, onsser aller Vader, dorch Zynen eenigen Zoon Jesum Christum, onssen Verlosser ende Salichmaecker, Amen.

Multa 2) ex industria omisi, quae brevitatis causa annotare nolui, sed reservantur tamen in meo exemplari 3).

---

1) Zij die zaaien in tranen, zullen in blijdschap oogsten. En zij die hun zaad al weenende zijn gaan uitstrooien, zij zullen verheugd huiswaarts keeren, dragende hun schepels. Psalm 125.

2) Veel heb ik na rijp beraad weggelaten, wat ik bondigheidshalve niet wilde opteekenen, maar dit blijft toch bewaard in mijn eigen exemplaar. — Dit meer uitvoerig handschrift van de l'Agarge werd tot nu toe niet aangetroffen.

3) Van hetgeen de l'Agarge heeft weggelaten, kunnen wij enkele gegevens nog aanvullen. Morillon meldt aan Granvelle het volgende, 17 October 1574: „Nous gens ont levé le siège devant Bommele avec leur dommaige; car ceulx de dedans ont donné dessus, lorsque se faisoit la retraicte." (Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 258). Daar volgt uit, dat de bezetting van Bommel den vijand niet heeft laten heengaan zonder een raken afscheidsgroet.

De Spaansche vendelen, die voor Bommel gelegen hadden, raakten na de opheffing der blokkade buiten het strategisch verband. Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 273, brief van Morillon aan Granvelle, 30 November 1574: „Les Allemandz sont estez en armes contre les Espaignolz à cause du paiement que les Espaignolz voulloient avoir seulz, dont ilz ne se sont trouvés bons marchandz; et comme Son Excellence avoit reparti les Espaignolz qui ont l'esté passé tenu assiégé Bommele et Gorcum, pour tenir garnison à Rhenen, Wyck, Ammersford, où il y avoit des Allemandz, les bourgeois se sont accordez avec eulx, et ont tenu lesdits Espaignolz dehors, que cependant ont estez maltraictez par les paysantz."

Er is in 1575 weer sprake geweest van een aanval van Hierges op Bommel. Vgl. Gachard, Corresp. Phil. II, t. III, p. 338.

Requesens liet, na de verovering van Buren, aan Hierges de keuze van een aanval op Gorkum, Bommel of Schoonhoven. Hij zond hem geld en troepen. Hierges koos Gorkum. Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 341:

„Monsr. de Hierge tire contre Gorcum avec bon nombre de canons. Aulcuns de ses Wallons se sont mutinez et tiegnent leur lieutenant prisonnier." (Morillon aan Granvelle, 18 Juli 1575, uit Brussel.)

De toestanden in Gelderland lieten in October 1574 veel te wenschen over, immers Morillon meldt aan Granvelle, Brussel, 25 Oct. 1574:

„Ceulx de Geldres sont venuz sans estre appellez, à sçavoir les députez des villes et ridderscap, que se plaindent fort que l'on leur at si mal tenu le traicté de Venloo; que le pays est povre, mangié et pillé des soldatz, de sorte que le paysant délesse le labeur, et que à peine y at-y entre Arnheim et Nieumeghe, qu'est le plus fertile du pays, vingt vaches; et m'at dit Monsr. de Berlaymont que lesdictes deux villes avec Venloo et surtout Remunde sont pour faire le sault, si l'on n'y pourveoit tost. Lesdits députez parlent de la grosse dent, disant que si l'on ne les traicte mieulx, qu'ilz prendront aultre seigneur. Ce que nous affolleroit; car ce seroit pour nous forclore d'Utrecht, Overyssel et Frise et aussi de l'Hollande, et seroit Brabant frontière." (Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, p. 266—267.)

BIJLAGE A.

CORRESPONDENTIE VAN HIERGES MET REQUESENS.

Gilles de Berlaymont, heer van Hierges, was de oudste der vier zonen van Charles de Berlaymont, welbekend uit de vaderlandsche geschiedenis, en Adrienne de Ligne. De baronie van Hierges, acht dorpen tellend, was een der pairschappen van het hertogdom Bouillon. De schilderachtige ruïnen van het kasteel van Hierges zijn gelegen op een rots, ongeveer een mijl ten zuiden van Givet 1). Een der dapperste en bekwaamste officieren van zijn tijd, benoemde Margareta van Parma hem tot kolonel over zes vendelen Waalsche infanterie, 17 December 1566. In 1567 maakte hij onder Noircarmes het beleg van Valenciennes 2) mee, onderscheidde zich aan het hoofd van een regiment Walen in den slag bij Jemmingen, 1568, en is in 1572 bevorderd tot ridder van het Gulden Vlies 3). Sedert 1572 trad hij op als stadhouder van Gelder 4) na den graaf van Megen, tevens over Overijsel, Friesland, Groningen en Lingen. Toen de bezetting van Buren in 1573, tijdens het beleg van Haarlem, den Lekdijk wilde doorsteken om het Sticht voor de Spanjaarden ontoegankelijk te maken, wist Hierges zulks te beletten, daardoor de overgave van Haarlem indirect in de hand werkend. Belangrijk was zijn aandeel in de leiding van den slag bij Mook tegen Lodewijk van Nassau, 1574. Hij stond bij Requesens goed aangeschreven. De landvoogd benoemde hem tot waarnemend stadhouder over Utrecht en Holland in de plaats van de Lannoy 5). In October 1574 is Hierges als zoodanig te Amsterdam gehuldigd. Op dit oogenblik was hij dus stadhouder en waarnemend stadhouder over alle gewesten benoorden de Maas, stellig een zeldzaam voorkomende situatie.

Na het mislukken van Requesens' vredesonderhandelingen met de Staten werd de oorlog met grootere kracht hervat. Hierges ondernam in 1575 een inval in Waterland en West-Friesland, maar hij moest zijn veldtocht na veertien dagen opgeven wegens den ondervonden hardnekkigen tegenstand in een terrein, dat voor operaties te velde ten eenen male ongeschikt was. Daarop volgde het beleg van Buren, dat hem na twee dagen in handen viel. Hij splitste nu zijn leger in drie afdeelingen en dirigeerde deze in de richting van Bommel, Woudrichem en Schoonhoven. Zelf behield Hierges het commando over de hoofdmacht. 7 Augustus 1575 veroverde hij Oudewater stormenderhand, zijn troepen richtten er een afgrijselijk bloedbad aan. Hij slaagde er in de schansen te Krimpen en Papendrecht te bezetten en dreigde daardoor den Hollandschen IJsel,

---

1) Ozeray, Histoire de Bouillon, pag. 69, 114, 336. Bulletins de la Commission Royale d'histoire, 1e série, t. X, pag. 349.

2) Vgl. Goethals, Dictionnaire des familles nobles, dl. I, onder Berlaymont.

3) Vgl. Ten Raa en De Bas, Het Staatsche Leger, dl. I, 1568—1588, blz. 232—235 en 270.

4) Vgl. Habets, Les Gouverneurs des duchés de Limbourg et de Gueldre, in Publications de la Société Historique et Archéologique dans le duché de Limbourg, t. XIV, 1877, pag. 181 vlg.

5) Vgl. Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, pag. 234. Morillon aan Granvelle, 28 Sept. 1574: „Monsr. d'Hierge est parti passez huict jours pour aller délivrer le seigneur Don Fernande [de Lannoy, comte de la Roche, wn. stadhouder over Utrecht en Holland], que sera bien ayse de se veoir hors d'enfer." Ibidem, pag. 250, 12 October 1574: „Je vouldroie veoir ledit seigneur Don Fernande icy, car il est peu au goust du Commendador et des siens, et Monsr. de Hierge ne se haste pour lui succéder."

de Lek en de Merwede af te snijden. De oostgrens van Holland liep door dezen kleinen oorlog op het platteland groot gevaar, toen de graaf van Megen, door Hierges op Woerden afgezonden, hier bleef steken. De stad wees den aanval af. Had Requesens over ruimer middelen beschikt om den oorlog met grooter machtsontplooiing door te zetten, zijn stadhouder zou tot meer omvangrijke ondernemingen in staat geweest zijn en Holland geducht in het nauw hebben gebracht. In 1576 echter kan Hierges niets meer bereiken. De bijeenroeping van de Staten-Generaal, na den dood van Requesens in Maart 1576, maakt indruk op hem. Hij zoekt steun bij den Raad van State, zonder resultaat. Als de Pacificatie van Gent gesloten is, voegt Hierges zich bij de partij der Staten. Daarover schrijft hij in een brief aan den in gevangenschap zich bevindenden graaf van Bossu, 19 October 1576 1): „Entendant que vostre secrétaire van der Zande allait vers vous, n'aye voulu laisser vous advertir de ce que se passe par icy, qu'est en effect, que les Etats de par deçà se sont la pluspart joinctz ensamble pour la liberté du pays, la conservation de la religion catholique et romaine, service de Sa Majesté et partement des Espagnols avec leurs adhérenz; et voyant une cause sy juste, me suys déterminez me joindre aussy aux susditz estats, ne veuillant estre instrument pour mettre ma patrie en perpetuelle servitude et couper la gorge à tous mes parens et amys et tant aussy sous danger général sy long et sy impertinente comme celle qu'avons menez jusques à ceste heure."

Hierges had aanvankelijk dus vertrouwen in het verdrag van Gent en achtte het niet in strijd met de souvereine rechten van het wettig gezag. Later is hij van inzicht veranderd, toen, na het vertrek der Spaansche troepen, de Staten-Generaal weigerachtig bleven om Don Juan werkelijk als landvoogd het bestuur toe te vertrouwen. Als gevolmachtigde van Don Juan trachtte hij bij de onderhandelingen van Geertruidenberg de Staten van Holland en Zeeland te bewegen tot de aanvaarding van het door hen afgewezen Eeuwig Edict. Op het beslissend moment schaart hij zich openlijk aan de zijde van Don Juan, verleent hem zijn medewerking bij de verrassing van het kasteel van Namen, 1577, en herneemt zijn plaats in het leger van den landvoogd 2). In den hernieuwden oorlog verovert Hierges Charlemont en dwingt den graaf van Hohenlohe het beleg van Roermond op te geven. Gedurende het beleg van Maastricht is hij, twaalf dagen vóór de verovering van de vesting, door een kogel in den linkerschouder doodelijk getroffen 17 Juni 1579.

Hierges was gehuwd met Lambertine de Croy, hij liet geen kinderen na. Zijn stoffelijk overschot is begraven in de Franciscanerkerk te Namen. De geschiedschrijvers van zijn tijd vermelden hem met eere, Strada en Bentivoglio bijv.; Van Meteren en Hooft hebben hen daarin gevolgd. De Thou prijst hem: „Vir magni animi et qui his bellis magnam militaris virtutis laudem meruerat", Een man van hoogen moed, die gedurende de oorlogen van dezen tijd zich den roem van groote militaire bekwaamheid verdiend had. Onze geschiedschrijvers hebben nog weinig aandacht geschonken aan Hierges, onze historiografie bezit over hem nog geen monografie. Vandaar dat wij ons moesten beperken tot deze vluchtige schets 3).

1) Vgl. Biographie universelle de la Belgique, in voce Berlaymont.

2) De Staten-Generaal benoemden 22 Sept. 1577 in zijn plaats tot wn. stadhouder van Gelder, Maximilien de Hennin-Liétard, premier comte de Bossu. Zie de studie van Habets, l. c.

3) Brokstukken van Hierges' correspondentie zijn uitgegeven door Diegerick, Lettres inédites, 1576—1577; Codex Diplom. Hist. Gen. 2e serie, dl. IV, 1e afd., blz. 135; Van Vloten, Onuitgegeven brieven, Mei 1576—Jan. 1577; Ibidem, 2e afd., blz. 264.

I.

No. 1713. Hierges aan Requesens, 18 Juni 1574, uit Hurwenen 1).

Monseigneur, J'ay receu la lettre de Vostre Excellence du dernier de May et second de Juing, par lesquelles icelle me commande d'aller trouver le Marquis Vitelli pour parensemble communicquer ce que sera de faire. Ce que j'ay faict. Et suyvant la résolution prinse avecq luy me transporte en cest isle de Bommelreweert avecq le régiment du Conte de Faulcquenberge, trois enseignes du coronnel Charles Foucker 2), et cincq du Mons. du Champaigny, lesquelz sont réduict astheures à trois cens hommes pour le plus et trois compaignyes de chevaulx légiers. Et avons encommenché ung fort entre Bommel et Horwyn sur la revière du Wael, de longeur d'environ deux cens quattrevingtz piedz et cent de large, lequel servira pour avecq quelque pièche d'artillerye empescher, que ceulx de Bommel avecq leurs bateaulx armez ne puissent monter la revière contre moy, pour nous empescher les vivres. Aussy asseurera ledict fort les bateaulx, qui iront et viendront du Wael en la Meuze. Il sera huict jours avant que ledict fort sera en deffence. Demain passera en l'isle le Marquis Vitelli avecq le régiment de Mons. de Havrech, et se commencheront incontinent aultres deux fortz, assçavoir l'un à l'endroict de Gameren sur le Wael, l'aultre à Breucom. Aussy m'est advis qu'il en fauldra faire ung à l'aultre costé de la Waele, au lieu de Tuyl, avecq lesquelz j'espère que la ville sera tellement serrée, qu'il ne polra riens entrer ou sortir par eaue ny par terre. Et leur sera aussy empesché de faire aulcune recolte dedens l'isle, mais je suis adverty, qu'il ont vivres en quantité, y estans dedens six à sept cens soldartz, assçavoir quattre enseignes d'Escochois et une de Bas Allemans, lesquelz ont esté en dissention les jours passez avecq le bourgeois, à cause que lesdicts soldartz avoient bruslé les molins qui sont aux portes de la ville; aussy qu'il vouliont que ledict bourgeois les en nourissent. Nous avons esté recongnoistre ladicte ville, laquelle est en fort belle situation et forte, mais non poinct telle, comme l'on m'avoit dict, d'aultant que de deux costez, assçavoir du loing des dicques, elle est fort approchable et y at bonne place pour y planter l'artillerie. De ce que surviendra et entendray par icy ne fauldrez d'advertir Vostre Exc., auquel endroict je finerez ceste, priant au Créateur luy donner, Monseigneur, en toute prospérité heureuse et longue vye.

De Horwin le XVIIIe de Juing, 1574.

De Vostre Excellence

Très humble et très obéyssant serviteur

Gilles de Berlaymont.

Au dos: A Son Excellence.

En court.

---

1) Dit en de volgende documenten berusten in de Archives Générales du Royaume te Brussel, in de verzameling Papiers d'État et de l'Audience. Zij zijn genummerd met hun archief-nummer.

2) Fugger.

II.

No. 1713. Hierges aan Requesens, 21 Juni 1574, uit Hurwenen.

Monseigneur, Comme le conte de Faulcquenberghe at affaires particuliers siens fort importans, il se retourne vers Vostre Excellence, espérant qu'elle luy permectra de passer plus oultre vers sa maison, actendu que icy il ne se faict pour le présent grand chose, par où son absence n'y ferat aussy grand faulte pour sy peu de tamps, qu'il estime d'estre à ses affaires, et lors venir retrouver son régiment, oultre ce qu'il laisse icy Monseigneur de la Moillerye, son lieutenant, qui est gentilhomme fort souffissant. Vostre Excellence entendra de luy particulièrement ce que se passe icy, que me cause de finer ceste et pryer Nostre Seigneur luy donner, Monseigneur, en toute prospérité, heureuse et longue vie.

De Horwyn le XXIme de Juing, 1574.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur
Gilles de Berlaymont.

Au dos: A Son Excellence. En court.

III.

No. 1713. Hierges aan Requesens, 26 Juni 1574, uit Hurwenen. Gedeelte over de blokkade van Bommel uit een uitvoerig schrijven.

Monseigneur,

. . . . . .

Le fort, encommenché icy à Horwin sur le Wael, serat demain à deffense et celluy, quy se faict à Broeckum, d'icy à huit ou dix jours; comme aussy serat à deffense contre le mesme temps celluy, quy se commencherat après demain entre Bommel et Gamer, quy se ferat au plus près de la ville que faire se polrat. Ceulx dudit Bommel ont eu bon moien de se pourveoir de vivres et d'aultres munitions; sy on euist encommenché de faire les fortz entre Gorckum et Worckum, tous ces moiens leur en fuissent esté ostez.

Les régimens quy sont icy, tant de Monsr. de Havré, conte de Fauckenberghe que de Monsr. de Champaigne, sont fort diminuez, s'estans une grande partie des soldatz retirez par nécessité, ad ce qu'ilz disent, estant icy les vivres fort chières et ne se trouvant chose quelconcque sur les villaiges.

. . . . . .

De Horwin ce 26 de Juing, 1574.

De Vostre Excellence, etc.
Gilles de Berlaymont.

Au dos: A Son Excellence.

IV.

No. 1714. Hierges aan Requesens, 3 Juli 1574, uit Hurwenen.

Monseigneur. Le lieutenant et cappitaines du régiment du conte de Faucquenberghe, aiant remonstré que la pluspart des soldatz dudict régiment se sont retirez par pure nécessité, à ce qu'ilz disent, de sorte qu'ilz ne restent que les officiers et grands traictemens, quy ne se prennent ainsy remectre en aultres compaignies, et comme ilz envoient pour

le présent ung capitaine vers Vostre Excellence pour luy donner à entendre ce quy se passe, et la supplier très humblement, qu'il luy plaise leur donner moien de s'entretenir ou congié de se pouvoir retirer, l'ay bien voulu accompaignier de cestes. Quy sera la fin, où je prieray Nostre Seigneur donner à Vostre Excellence, Monseigneur, en toute prospérité heureuse et longue vie, me recommandant très humblement à sa bonne grâce.

De Horwin ce IIIe de Juillet 1574.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur
Gilles de Berlaymont.

Au dos: A son Excellence.

V.

No. 1714. Hierges aan Requesens, 5 Juli 1574, uit Hurwenen.

Monseigneur, J'ay escript par diverses à Vostre Excellence la résolution, quy s'estoit prinse icy de faire trois forts en l'isle de Bommellerwert, desquelz s'en faisoit l'ung au lieu de Horwin, où j'estois loigié avecque quattre compaignies du seigneur Charles Foucquer, le régiment du conte de Faucquenberghe, celluy de Mons. de Champaignies et quattre compaignies de chevaulx ligiers. Et estant cedict fort en deffence je debvois passer avecq les mesme gens vers Gamer, pour entre là et ladicte ville faire ung aultre fort. Monsr. de Havrech avecque son régiment faisoit ung aultre à Bruechum, lequel polroit estre à deffence d'icy à trois à quattre jours. Mais, Monseigneur, voians les soldatz des trois régiments Walons, que l'on ne leur envoyoit telle entretenance, qu'ilz désiriont, se sont la pluspart tous retirez, ne restant au régiment du conte de Faucquenberghe plus hault de quattre à cincq cens soldatz, à cestuy de Mons. de Champaignies deux cens cincquante, à celluy de Mons. de Havré environ mil, lesquelz d'heure à aultre menachent de s'en aller tous et emporter les enseignes mesmes ce jourd'huy. Mons. de Havré at retenu les siens encoires cincq jours à grande prière, ad ce que m'at dict à cest instant ung cappitaine sien. Et comme, lesdicts Walons partys, je demoureray icy sceullement avecque les quattre compaignies de Foucqère non sans dangier de recepvoir dommaige de l'ennemys, je n'ay voulu laiser d'en advertir Vostre Excellence, afin qu'icelle soit servye me mander, le cas advenant que les Walons partent tous, ce que j'auray à faire, car sy lesdicts Walons abandonnent les forts, il est fort à craindre que les ennemys s'en empareront, et vauldroit trop mieulx de ne poinct les avoir faict. Et s'il plaict à Vostre Excellence entretenir tant de Walons qu'il fault pour les trois susdicts fortz, ne vois moien que ce se puisse faire, ne soit qu'il luy plaise envoier aux deux cens cincquante soldatz, quy seront dedens le fort de Horwin, à raison d'ung florin par sepmaine pour chascun, mil florins par mois; à cincq cens soldatz, quy seront au fort de Bruechum, aussy deux mil florins par mois, et à trois cens soldatz, quy seront au IIIe entre Bommel et Gamer, douze cens florins; assceurant à Vostre Excellence que à moings d'ung florin par sepmaine il ne demourerat ung soldat walon ausdicts fortz; la suppliant très humblement Monseigneur me pardonner, sy je luy escrips librement ce que je resents en cest endroict icy, comme estant chose dépendante de mon gouvernement, et que, se perdant lesdicts fortz, Vostre Excellence m'en donneroit la coulpe sans l'avoir mérité;

la suppliant très humblement y vouloir pourveoir selon qu'elle trouverat convenir pour son service. Auquel endroict fineray cestes, priant le Créateur donner à Vostre Excellence, Monseigneur, en toute prospérité heureuse et longue vie, me recommandant très humblement à sa bonne grâce.

De Horwin ce Ve de Juillet 1574.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur
Gilles de Berlaymont.

Au dos : A son Excellence.

Recepta à Bruxelles le VIIIe jour de Juillet 1574.

VI.

No. 1714. Hierges aan Requesens, 9 Juli 1574, uit Hurwenen.

Monseigneur. Depuis mes lettres du cincquiesme de ce mois, que j'ai escript à Vostre Excellence, j'ay receu celles, qu'il luy at pleu m'escripre, aussy du cincquiesme dudict mois, par laquelle Vostre Excellence me commande de faire le mesme, qu'elle m'avoit commandé par aultres siennes du XXIXe du mois passé, assçavoir, que les régiments du conte de Fauckenberghe et seigneur de Champaignies se réformassent, m'ordonnant de réduire incontinent tous les soldatz d'iceulx soubz aultant de capitaines, qu'ilz basteront 1) pour en pooir mectre et furnir soubz chascun deux cens testes au pied ordinaire. Et ayant communicqué sur ce avecque Monsieur le Marquis Vitelly, fut d'advis, cincq ou six jours y at, que l'on commenchast à celluy de Monseigneur de Havré, lequel estimant ledict seigneur de réduire de vingt compaignies à douze, se partirent tous les soldatz des huict compaignies et grand partie de celles des douse ; quy demouriont disans ne vouloir servir soubz aultres cappitaines que soubz ceulx, quy les aviont levez. Le surplus des soldatz, que ledict seigneur retient des douze compaignies, quy poviont estre en nombre de mil, luy dirent la pluspart qu'ilz demouriont jusques au Xe de ce mois et que, sy entre là et ledict jour, quy serat demain, Vostre Excellence ne leur envoyast argent, qu'ilz partiriont tous comme je m'asseure ilz feront. Hier se tractast de réformer celle du conte de Faulckenberghe, mais n'at sceu trouver capitaines ny lieutenans, quy ayent voulu accepter la charge de ladicte réduction, ny soldat, quy y ayt voulu demourer, de fachon que ce matin, voyans que tous leurs soldatz estiont envoié (?), après l'avoir communicqué au seigneur Marquis Vitelly, j'ay dict aux cappitaines, qu'ilz se pouvioni aussy bien retirer.

Le régiment de Monseigneur de Champaignies est réduict à cent et cincquante hommes et serat forché donner aussy aux capitaines et officiers congié de se retirer, de sorte qu'astheure je demeure icy avecque les compaignies du seigneur Charles Foucquer et quattre compaignies de chevaulx ligiers ; dont n'ay voulu laiser advertir Vostre Excellence ensamble que je n'ay commenché le troiziesme fort, peu qu'après 2) estre faict je n'euisse sceu quy mectre dedens, car il avoit esté dict que dedens lesdicts trois fortz demoureroient quattorze ou quinze cens soldatz du régiment du seigneur conte de Fauckenberge. Sy toutesfois en demoeurent encoires tant de gens du régiment de Monseigneur de Havré que pourveoir ledict IIIe

1) = suffiront.
2) peu qu'après = puisqu'après.

fort et que Vostre Excellence leur donne moien de s'entretenir, en ce cas iray encommencher le IIIe fort.

Il plairat aussy à Vostre Excellence ordonner argent pour la garnison, quy demourerat au fort de Horwin, assçavoir mil florins par mois, comme j'ay escript par mes précédentes, afin que les soldatz y estans ne l'abandonnent. Et ne tendant cestes à aultre fin, je prie le Créateur donner à Vostre Excellence, Monseigneur, en toute prospérité heureuse et longue vie.

De Horwin ce IXe de Juillet 1574.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur
Gilles de Berlaymont.

Au dos: A son Excellence.

Recepta à Bruxelles le XIIe de Juillet 1574, bien tard.

VII.

No. 1714. Hierges aan Requesens, 13 Juli 1574, uit Bruchem.

Monseigneur, J'ay receu la lettre de Vostre Excellence du VIIIe de ce mois et veu par icelle le peu de moien, qu'elle at de pooir remédier à la nécessité des soldatz walons des régiments de Mons. de Havré, le conte de Fauckenberghe et le Mons. de Champaignies, m'ordonnant de trouver moien soit par contribution ou aultrement des villaiges, quy soloient estre occupées des ennemys, quy les servïont et alimentïont, d'entretenir les Walons pour quelque temps jusques ad ce que Vostre Excellence auroit aultre commodité, estimant qu'icelle aurat jà entendu comme lesdicts Walons se sont tous retirez, ayant Mons. de Havré présenté en son nom et au mien à V ou VI cent soldatz ung escus pour l'homme, lesquelz j'eusse presté audict seigneur; mais n'y at eu aulcun moien de les retenir, ayant respondu que pour ung escus ou deux ilz ne voullïont demourer, ains 1) qu'ilz voulïont avoir leur paiemens tous les mois. Et quant à tirer argent des villaiges, qu'occupïont les ennemys, je ne vois, Monseigneur, aulcun moien de pouvoir tirer ung soeul soulz de ceux là ny des nostres, pour estre iceulx tous abandonnez, et là où les reytres doibvent venir, y at encoires moings d'espoir de pouvoir tirer aulcun argent pour l'advenir. Estant l'endroict où je fineray cestes, priant le Créateur donner, Monseigneur, à Vostre Excellence en toute prospérité heureuse et longue vie, me recommandant très humblement à sa bonne grâce.

De Bruchem ce XIIIe de Juillet 1574.

De Vostre Excellence etc., Gilles de Berlaymont.

Au dos: A Son Excellence.

VIII.

No. 1714. Hierges aan Requesens, 14 Juli 1574, uit Bruchem.

Monseigneur. La nécessité, que se passe entre les quatres compaignies de chevalx légiers quy sont ichy est telle, que je ne puis laisser la remonstrer à Vostre Excellence par cestes et la supplier très humblement, qu'il luy plaise y remédier et leur envoier quelques secours, m'ayant les officiers d'icelle asseuré, que aultrement ne la sçaurïont tenir trois ny

1) = mais.

quatre jours en ceste isle, où ne se trouve chose quelconque que herbe. Aussy, Monseigneur, restent encoires environ deux cens Wallons du régiment de Mons. de Champaignie, et cent et cincquante du conte de Faulquenberge, ausquelz je supplie à Vostre Excellence voulloir envoier quelque entretenance; aultrement ne fault doibter, qu'ilz ne suiveront les aultres, oires qu'il me semblent bien nécessaires icy et davantaige encoires, s'il en y avoit. Auquel endroict je fineray cestes, priant Nostre Seigneur luy donner, Monseigneur, en toute prospérité heureuse et longue vie.

De Breuckum ce XIIII de Julet XV^{c}LXXIIII.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur

Gilles de Berlaymont.

Au dos: A Son Excellence.

IX.

No. 1714. Hierges aan Requesens, 20 Juli 1574, uit Bruchem.

Monseigneur, J'ay par aultres miennes escript à Vostre Excellence la nécessité qu'estoit entre les quattre compaignies des chevaulx ligiers, quy sont icy, et que je craindois fort que plus grand inconvénient il n'en advient. Ce matin unne hoeure devant le jour ont donné l'allerme en leur quartier et vouliont tous ensamble venir vers moy avecque leurs chevaulx et armes, sy les officiers ne l'uyssent empesché, lesquelz m'ont asseuré que, sy entre cy et ung jour ou deux ne vient remède, que lesdicts soldatz se partiront, dont n'ay voulu laiser derechief d'advertir Vostre Excellence.

Suyvant son commandement je me suis trouvé passé six sepmaines vers le Marquis Vitelly, lequel m'at mis dedens cest isle avecque gens de guerre sans argent, ayans luy prins tous ceulx, quy estiont paié et seccouru, de sorte que les Walons en peu de temps se sont tous retirez, et ne perchois aultre chose que entre cy et peu de jours lesdictes quattre compaignies se retireront semblablement, desquelles les trois sont sans capitaines; resteront les cincq compaignies du Fouckre, entre lesquelles n'y at aussy peu de mescontentement, ad ce que je puis parchevoir. Et puisque pour commander aux cincq compaignies le coronnel d'icelles ou le lieutenant général suffirat, je supplie très humblement à Vostre Excellence qu'il luy plaise me donner congié de m'en aller pour donner ordre aux villes de ce gouvernement; et sy je veois pooir icy faire quelque service, je ne ferois instance vers Vostre Excellence d'en partir, à laquelle je prie le Créateur donner, Monseigneur, en toute prospérité heureuse et longue vie, me recommandant très humblement en sa bonne grâce.

De Bruchum ce XXe de Juillet 1574.

Monseigneur, je supplie à Vostre Excellence de commander au conte Otto de Schauwenbourch de se retirer avecque ses reytres aux lizières de Frize et Groeninghe, où Vostre Excellence m'at escript leur avoir désigné quartier, à celle fin d'éviter la totale ruyne de ce pouvre pays d'Overyssel. Depuis ceste escripte avons trouvé bon que, pour tant plus appaiser les soldatz, aussy pour particulièrement informer Vostre Excellence de ce quy se passe par icy, de dépescher vers icelle le lieutenant Faulconnet.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur

Gilles de Berlaymont.

Au dos: A Son Excellence.

X.

No. 1714. Hierges aan Requesens, 26 Juli 1574, uit Bruchem.

Monseigneur, J'ay par tant de fois remonstré à Vostre Excellence, qu'il estoit impossible de sacquer plus aulcunnes contributions de ce pays et qu'icelles defaillans, comme elles defaillent présentement, je craignois fort qu'il n'en advient inconvénient, que je ne puis derechief laiser de le remonstrer par cestes à Vostre Excellence à celle fin, qu'il luy plaise ordonner et envoyer résolution sur les poinctz, que je luy ay envoyé à cest effect par ung nommé Goessen van der Eem, ne m'estant plus possible de pouvoir contenter les soldatz sans grandissime mescontentement de ceulx des villes (et) du plat pays. Et encoires que Vostre Excellence me donne assignation sur les aides deues au Roy et assignez aux marchans en ce gouvernement, ce ne serat peu faict à moy de recepvoir les deniers, actendu le grand degast faict du passé par les gens de guerre et quy se faict encoires présentement par les reytres tant du duc Erich de Bruynswyck que du conte de Schauwenbourch, lesquelz ne se gouvernent aultrement que comme ennemys.

D'aultre part, Monseigneur, si je poois en cest isle de Bommellerweert faire aulcun service avecque les cincq compaignies de seigneur Charles Foucker et les quattre compaignies de chevaulx ligiers espaignolz, je ne ferois instance d'en sortir, mais considérant le malentendu qu'il y at entre les soldatz (et les) bourgeois ès villes de ce pays, le tout par faulte d'entretenement desdits soldatz, et que sans ma présence je n'y sçaurois donner ordre, et actendu que 1) du peu que je sers icy, je supplie très humblement à Vostre Excellence me vouloir donner congié d'aller vacquer à choses de plus grande importance et qu'il luy plaise ordonner audit seigneur Charles Foucker de demourer icy avec ses cincq compaignies et celles des chevaulx ligiers pour empescher aux ennemys la récolte des grains de ceste isle, comme jusques astheures leur at esté empesché, mesmes jusques auprès de leurs portes.

Les reytres du duc Erich de Bruynswyck n'ont trouvé bon d'entrer en cest isle, disant qu'il n'y avoit nulle commodité de fouraige, encoires que dix mill chevaulx se y polriont maintenir; s'estans retirez en Tillrewert, sicomme en Gelremasen, Deylen et aultres villaiges circonvoisins, là où ilz polront empescher ceulx de Bommel de faire récolte du costé de Tilrewert. Et quant ad ce quy est en ceste isle de Bommelreweert, j'espère que les paisans feront bon debvoir de mesner les grains dedens Bois le Duc, Thiel et Huesden, que n'y demourerat riens pour les ennemys. Sur quoy fineray cestes, priant le Créateur donner, Monseigneur, à Vostre Excellence en toute prospérité heureuse et longue vie, me recommandant très humblement en sa bonne grâce.

De Bruckum ce XXVIe de Juillet 1574.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur

Gilles de Berlaymont.

A Son Excellence.

XI.

No. 1714. Hierges aan Requesens, 3 Augustus 1574, uit Bruchem.

Monseigneur, J'envoye le lieutenant Faulconnet vers Vostre Excellence pour luy rendre compte particulier de ce que les gentilzhommes Escossois

1) Dit woord is overbodig.

ont faict et traictié, que je désirerois grandement eult eu mellieur fin 1). Il dirat aussi particulièrement à Vostre Excellence le nombre de gens, quy sont en la ville de Bommel et comm'ilz sont pourveus de vivres; luy ayant aussy donné charge de remonstrer aultres particularitez, sur lesquelles je supplie très humblement qu'il luy plaise m'envoier response. Il s'offre moien de sacquer hors dudit Bommel quelque quantité de vivres, comme sel, bure, formaige et poison sèche, quy seroit tousjours leur oster aultant de commodité, actendu mesmes qu'estant les fortz achevez desoubz Gorckum, il ne leurs en polrat venir d'aultres. Sy est ce que, pour estre chose contraire aux placcars et ordonnances de Vostre Excellence, n'ay à riens voulu entendre jusques l'en avoir adverty. Il luy plairat me faire sçavoir son intention. Sur quoy je prieray Nostre Seigneur donner, Monseigneur, à Vostre Excellence en toute prospérité heureuse et longue vie, me recommandant très humblement à sa bonne grâce.

De Bruckum ce IIIe de Aougst 1574.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur

Gilles de Berlaymont.

A Son Excellence.

XII.

No. 1714. Hierges aan Requesens, 10 Augustus 1574, uit Bruchem.

Monseigneur, Don Bernardino de Mendoça est icy arrivé, par lequel Vostre Excellence entendra à son retour ce quy se passe. Cependant n'ay voullu laisser l'advertir, que je demoureray icy suyvant son commandement, oires que ce soit effectuant peu et faisant grande faulte ailleurs, comme par plusieurs aultres miennes j'ay jà remonstré. Et quant à ce que Vostre Excellence at escript au duc Erich d'entrer en Bommelreweert avec ses reitres, je ne veulx laisser l'advertir que ledit duc depuis dix ou douze joursença est party du pays de Bueren avec une cornette sienne et s'est allé mettre entre Zwoll et Deventer à la totale ruyne du pays d'Overyssel, ayant jà enduré tant qu'ilz ne peuvent plus. Ayant esté son lieutenant et le commissaire Hans Englebert vers moy depuis quelques jours, lesquelz m'ont asseuré que lesdits reitres ne passeront ença, meismes qu'ilz ne veuillent à peine monter à cheval pour aller contre ceulx de Bueren, quant ilz sortent, par où ne fault espérer qu'aurons par icy aulcun reytres, oires que j'ay dict aux chevalx légiers

1) Over de pogingen om Bommel bij capitulatie in handen te krijgen, zie de volgende gegevens:

Acquoy, Jan van Venray, blz. 132—133 en de daar aangegeven literatuur; Piot, Corresp. Card. Granvelle, t. V, onze aanteekeningen in deze uitgave. Acquoy vermeldt deze gegevens niet; ze zijn later bekend geworden; Ferguson, Papers of the Scots Brigade, achter in het boek bij de daar verzamelde aanteekeningen. Ook dit werk is bij Acquoy niet vermeld, als zijnde van vrij recenten datum (1899). Kervyn de Lettenhove, Relations diplomatiques de l'Angleterre, t. III, pag. 331—332, dergelijke gegevens als bij Ferguson in de correspondentie van Guaras, Spaansch gezant te Londen. Ook dit werk is bij Acquoy niet vermeld. Bernardino de Mendoça, Commentaires, t. II, ed. Guillaume, 1863, pag. 258. Acquoy citeert de editie van 1591.

Acquoy verwijst op blz. 133 naar een van de toen onuitgegeven brieven van Hierges.

Morillon in Corresp. Card. Granvelle, t. V, trekt een parallel met Leiden in zake capitulatie, maar deze opvatting staat op zich zelf.

Uit al deze gegevens valt ten slotte heel weinig met zekerheid vast te stellen.

l'intention de Vostre Excellence estre qu'ilz se retirent, comme le seigneur Bernardino m'at aussy déclairé estre.

D'aultre part, Vostre Excellence m'avoit escript que pour le soullaigement du pays d'Overyssel elle avoit commandé au conte de Schouwenburch de se retirer avec ses reytres au pays de Frise et Groningen; ce nonobstant ilz y sont encoires présentement à la grande ruyne et distruction dudit pays d'Overyssel. Bien est vray, que le pays de Frise et Groeningen en seront tant plus supporté, que n'ont en ceste guerre enduré ung seul passaige.

Tout cecy, Monseigneur, me cause d'estre mal volu de tous ceulx de mon gouvernement, voyant le peu d'assistence, que je leurs ay faict, et qu'il fault que eulx seul endurent toute la ruyne. Puis qu'il plaist ainsy à Vostre Excellence, j'en auray la pacience, la suppliant très humblement que, lorsque les reytres dudit duc Erich, quy sont encoires audit pays de Bueren, se retireront, qu'il plaise à Vostre Excellence leur commander, comme aussi au commissaire, qu'ilz sortent (de) ce gouvernement par où je leur ordonneray pour le plus grand soullaigement des subjectz. A tant, Monseigneur, je prierai Nostre Seigneur donner à Vostre Excellence en prospérité heureuse et longue vie, me recommandant très humblement à sa bonne grâce. De Breuckom, ce Xe de aoust 1574.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur
Gilles de Berlaymont.

A Son Excellence.

XIII.

No. 1714. Hierges aan Requesens, 10 Augustus 1574, uit Heusden.

Monseigneur, J'ay entendu du Seigneur Don Bernardino de Mendoça l'intelligence, qu'il averoist avecques aulcuns soldatz escossois en la ville de Bomel, et de la fachon, qu'yceulx penserioint nous mectre dedens, et combien que jusques à présent je n'y voyes grandt fondement, si esse que, suyvant le commandement de Vostre Excellence, je ne fauldray de demourer en l'isle de Bomel et veoir, si je poulroy mectre le tout en exécution, ce que pour mieulx effectuer, avons trouvé le maistre de camp Julian Romero et moy fort bon de faire vegnir quelque nombre d'Espaignols et Suysses vis à vis de Bommel à ung villaige, nommés Tuyl, pour y encommencher ung fort, quy y est plus que nécessaire, aussi pour oster aux ennemys la commodités de cuillier ce qu'est aux champs et le retirer dedens noz villes. Si ce pendant avons affaire des Espaignols pour l'effect que dessus les polrons tousjours avoir dedens l'isle ou une paire d'heure au plus, comme poulrast le Sr. Don Bernardino dier à Vostre Excellence, qui vast amplement informer le tout. Je fais faire ung aultre fort à Suolle 1) entre Bure et Tilt, qui garderast ceulx de Bure sortir si à leur ayse.

Au surplus, Monseigneur, il n'est à dire les foulles, que les reytres du duc Ericq de Brunswicq font par ce pays, de fachon que chascung se mect au désespoir. J'ay escript à Vostre Excellence, que ledict duc Ericq est allés avecques une cornette au pays d'Overissel pour le parruyner, et son lieutenant m'ast mandé ce jourd'huy, que ses reytres ne veuillent pas estre au pays de Bure et qu'il s'en vast sur la Veloue. Je luy aye mandés, qu'il ferast fort mal de contrevegnir aux commandements de Vostre Excellence, ayant quant et quant envoyés sur les passaiges de

1) Zoelen.

la rivière pour leurs oster la commodités de passer. Ce sont gens, quy ne cherchent poinct l'ennemys, mais bien l'amys pour le ruiner, et si Vostre Excellence ne donne ordre, qu'ils sioni bientost despeschés, je prévoyes que ceulx du pays donneront dessus, encoires que je l'empescheray tant qu'en moy serast. Ce n'est chose souffrable d'estre ainsi pillés de gens, qui sont à la solde du Roy. Je supplie très humblement à Vostre Excellence, qu'il luy plaise escrivre une lettre au lieutenant dudit duc et au commissaire Hans Englebart, qu'ilz n'ayent à prendre aultre quartier que ceulx, que je leurs donneray, puis qu'ils sont en mon gouvernement. Et sur ce, Monseigneur, je fineray cestes, priant Nostre Seigneur donner à Vostre Excellence en toute prospérité heureuse et longue vie. De Huesden ce Xe en Aoust 1574.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur
Gilles de Berlaymont.

A Son Excellence.

XIV.

No. 1714. Hierges aan Requesens, 13 Augustus 1574, uit Bruchem.

Monseigneur, J'avois dernièrement escript à Vostre Excellence, qu'il s'offroit moien de sacquer quelque quantité de vivres hors Bommel, sur quoy Vostre Excellence m'at faict response par ses lettres du cinquiesme d'Aougst qu'elle se remectoit à moy d'admectre ladit traicté, au cas toutesfois qu'elle causast service à Sa Majesté et discomodité à l'ennemys. Et d'aultant, Monseigneur, qu'à mon advys ce ne poeult estre synon grand service à Sa Majesté d'oster à ceulx dudit Bommel le plus de vivres que se polrat, puisque par le moien des forts que nous faisons, nous l'espérons le faire réduire à l'obéissance, de Sadite Majesté, n'ay voulu laiser de l'advertir, que j'ay accordé à trois marchans de Clèves ladite traicté, lesquelz doibvent sacquer quelque quantité d'avoinne, de sel, de poisson sèché, fourmaiges et trois foudres de vin bastard 1); mesmes 2) donneront quelque somme d'argent, de laquelle je rendray compte en temps et lieu à quy Vostre Excellence ordonnerat. Qu'est l'endroict où je fineray cestes, priant le Créateur donner à Vostre Excellence, Monseigneur, en toute prospérité heureuse et longue vie, me recommandant très humblement en sa bonne grâce.

De Bruckum ce XIIe d'Aougst 1574.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur
Gilles de Berlaymont.

A Son Excellence.

XV.

No. 1714. Hierges aan Requesens, 19 Augustus 1574, uit Bruchem.

Monseigneur, J'ay receu celles, qu'il at pleu à Vostre Excellence m'escripre du XII et XIIIe d'Aougst, et veu par icelles, que Vostre Excellence at receu la déclaration, que je luy aye envoyée par son commandement, de la sorte que se polriont retrancher les garnisons du pays de Gueldres et Overyssel, laquelle Vostre Excellence m'ordonne de mectre en exécution suyvant ladicte déclaration, ce que je ne fouldray de faire au mieulx qu'il me serat possible, et ne feray aulcun changement

1) Ducange IX i. v. bastart: vin mélangé, qui n'est pas pur.
2) zelfs.

de celle de Deventer et traicteray avecque ceulx de ladicte ville en ensuyvant l'intention et commandement de Vostre Excellence, comme je feray aussy avecque aultres villes, lesquelles ont jusques astheure donné tant de prestz et contributions, qu'il ne leur est plus possible d'y continuer, m'estant d'advys que la raison vouldroit bien, que Vostre Excellence les soulageast pour l'advenir sans leur donner aulcunne charge desdicts prestz ny contributions.

Je feray aussy venir les enseignes du régiment du conte de Meghen en Bommellerwert pour estre emploiés aux lieux qu'elles serioni trouvées plus nécessaires et requises, comme je feray semblablement des quattre, que Vostre Excellence m'escript debvoir venir de Hollande. Mais comme l'assignation sur les aydes de Gueldres, que Vostre Excellence m'at donnée, s'aschève sur la fin du mois d'Aougst et qu'il ne reste plus riens deus desdictes aydes ou bien peu, je regarderay de trouver encoires pour tout le mois de Septembre entretenance pour mon régiment, suppliant à Vostre Excellence qu'il luy plaise envoyer pour la fin de ce mois argent pour les compaignies dudict conte de Meghen, lesquelles, estans icy, ne trouveront nuls advantaiges saulf vivres à bien chier pris, par où, leur défaillant moien pour les achapter, ne poeult souldre sinon qu'inconvéniens.

Et quant aux reytres du duc Erich de Bruynswych j'ay esté traictier avecque eulx et faict tout ce qu'il m'at esté possible, afin de les induire à demourer au pays de Bueren ou là alentour, comme polrat tesmoingner le commissaire Hans Engelbert, mais n'y at eu aulcun moien de ce faire, s'ayans voulu partir et disans qu'ilz n'estiont plus en service et qu'ilz n'aviont ung soeul soulz pour pooir achapter vivres; et voyant leur obstination, pour éviter au mieulx que je pouvois les foulles qu'ilz euissent faict en chemin, leurs ay donné commissaires pour les conduire en la conté de Zutphen et van den Berch, lesquelles je laisse imaginer à Vostre Excellence comme ilz les accoustreront, sy Icelle n'en at pityé et de brief leur envoye argent. Lesdicts reytres du duc de Bruynswych se contentent de l'accord, que les commissaires de Vostre Excellence ont faict avecque eulx.

Et quant au percement de la dicque de Werckendam, laquelle Vostre Excellence est contente se fache-traictant premièrement avecque ceulx du pays de Gueldres, afin que, pour le bénéfice qu'ilz en recepvront, ilz paient les cent mil dalders, que le seigneur marquis Vitelly dict je luy averois dict, ilz auriont offert de payer, et qu'après, ayant prestz toutes les gens qu'il seroit besoing pour mectre main à l'œuvre pour ledict percement, et gens de guerre pour les soustenir, qu'estant pour faire l'exécution je polrois faire signiffication à ceulx de la ville de Dordrecht l'occasion de mon arrivé illecq, leur représentant le grand mal, qu'en adviendrat à la ville pour jamais, et que, s'ilz se remectent soubz l'obéissance deue au Roy, leur naturel seigneur et prince, que l'exécution ne se feroit, à laquelle aultrement se procéderoit oultre au mesme instant — ne voeulx laiser quant ad ce de dire à Vostre Excellence que j'ay bien dict au seigneur marcquis Vitelly qu'aultresfois ceulx de Gueldres ont voulu donner cent mil dalders, afin que ledict percement se feyt pour le bien, qu'ilz en recepvriont, mais je n'ay dict qu'ilz me les avoient offerts, ayant aussy faict tous debvoirs pour traicter avecque eulx et les induire pour donner quelque bonne somme à cest effect. Mais pour aultant que ceulx dudict Gueldres, quy recepvriont bénéfice de cedict percement, sont ceulx de Bommellerwert, Tillerwert, Nederbetouwe, Overbetouwe, Maes et Waell et Ryck de Nymeghe tant soeullement, qu'est ung des quattre quartiers de Gueldres, et qu'iceulx sont présentement tout ruyné et gasté tant des ennemys que des pas-

saiges ordinaires de noz gens de guerre, les maisons des gentilzhommes et paisans la pluspart ou bruslées ou abandonnées, de sorte qu'on ne sçait à quy s'addresser, n'ay moien de traictier aulcunne chose d'importance en ce faict icy, car ores mesmes que l'on les puist avoir ensamble et qu'ilz euissent accordé une fort bonne somme, ne seroit en eulx de la payer ny satisfaire, sy Bommel, Gorchum, Bueren et Louvestain ne soient réduictz à l'obéissance de Sa Majesté; me semblant soubz très humble correction de Vostre Excellence, actendu que le percement de ladicte dicque est tant nécessaire pour le maintenement des forts quy sont faictz sur ceste rivière, que l'on debvroit percer ladicte dicque sans aultre esgard, laquelle, ad ce que je me suis informé, ne feroit dommaige à personne que à ceulx de Dordrecht, dont néantmoings je m'informeray encores mieulx, ensamble de la sorte que ledict perchement se polrat faire et en quel endroict, pour du tout advertir Vostre Excellence par après bien particulièrement. Et quant à ceulx du pays de Gueldres, estant les affaires réduictz à mellieurs termes, comme j'espère de brief, ilz seront les menachans (?) de permectre la réfection de ladicte dicque, je pense que aisément l'on les induirat à paier la susdicte somme qu'aultresfois j'aye ouy dire ilz ont présenté. Et ores mesmes qu'ilz euissent l'argent prest, sy ne le vouldriont-ilz pas donner à cest hoeure, sy Vostre Excellence ne les asseurast qu'en nul temps elle ne seroit refaicte.

Le maistre de camp Jullien et moy avons esté d'advys qu'on abandonast le fort à Lith comme estant de petitte importance, aussy qu'il serat avecque les premiers grands eaus emporté. On polroit emploier les Walons y estans allieurs, pourveu que Vostre Excellence leur fache donner quelques prestz; aultrement il est asseuré qu'ilz se retireront tous, comme ont faict ceulx du régiment du Mons. de Champaignies, quy se sont despuis ung mois tous partys d'icy.

Le maistre de camp Jullien at amesné deux canons de Bueren pour faire le fort à Thuyll viz à viz de Bommel, lesquelz y estiont bien nécessaires; en lieu d'iceulx je feray venir une pièche de Thiell et une aultre de Culenborch, comme Vostre Excellence le commande. Mais quant à envoier les deux batteaulx armés pour la garde des forts embas je n'ay aulcun moien de ce faire, n'en ayant que trois, quy sont entièrement nécessaires sur les rivières du Wael, le Rhyn et la Moeuze; mesmes il en fauldrat encoires armer ung pour éviter qu'à ceulx de Bommel ne leur viengnent aulcuns vivres ny par le Wael ny par la Moeuze, d'où je crains trop plus qu'ilz leur en seront envoyés que non pas d'embas, ce qu'ilz polriont faire soubz umbre de mesner grains de Thiel à Graves ou de Thiell à Boisleducq. Bien est vray qu'il y at une galère à Arnhem, laquelle seroit bientost reséquipée, mais pour la conduire ne fault moings de 80 hommes, par où qu'elle cousteroit aultant que feriont quattre bonnes caravelles armées, lesquelles serions de beaucop plus d'importance et d'estat sur lesdictes rivières et se polriont tenir en sceureté en desoubz lesdicts fortz. Monseigneur, je fineray cestes par mes très humbles recommandations en la bonne grâce de Vostre Excellence et priant Dieu luy donner en toute prospérité heureuse et longue vie.

De Bruchum ce XIX d'Aougst 1574.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur

Gilles de Berlaymont.

Au dos: Recepta Anvers le XXIe jour d'Aoust 1574.

XVI.

No. 1714. Hierges aan Requesens, 27 Augustus 1574, uit Heusden.

Monseigneur, Le maistre de camp Julien Romero et moy avons esté revisiter Nieuport et les fortz, qui sont en dessoubs de Gorkum, comme aussi Papendrect vis à vis de Dordrect, où ung fort seroist bien séant et feroist grand domaige à ceulx dudict Dordrect et grandz proufict à Sa Majesté par le moyen du pays qu'il couvriroist. Ayants aussi revisités la profondure de la rivière entre les deux forts dessoubs Gorkum, qui n'est si grande, qu'aysément l'on n'y peuille ficher gros arbres et mectre une cheine à la profondeur, ce qu'est plus que nécessaire de faire; aultrement les forts n'y sont d'aulcun effect. Nous yrons demain ou après voir la situatition de Bure et voir comme se poudroist empescher tant les courries et sorties de ceulx qui sont dedens, comme l'entrée de ceulx qui y vouldriont vegnir d'Allemaigne, pour après advertir Vostre Excellence particulièrement du tout, combien que, pour les bien donner à entendre, seroist requis que le maistre de camp se trouvast vers Ycelle comme celuy, qui at le tout veu et fort bien entendu. Et sur ce je fineray cestes, priant Nostre Seigneur donner à Vostre Excellence, Monseigneur, en toute prospérité heureuse et longue vie. De Huesden ce 27e d'Aoust 1574.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur
Gilles de Berlaymont.

Nous avons bruslés que prins trois batteaulx, qui estiont venu amener vivres à ceulx de Bomel.

Au dos: A Son Excellence.

XVII.

No. 1715. Hierges aan Requesens, 26 September 1574, uit Gameren.

Monseigneur, Le porteur de cestes est ung de ceulx, que Don Bernardino de Mendoça avoit icy envoyé pour traictier quelque chose avecque les capitaines et soldatz, estans dedens la ville de Bommel. Et comme, estans icy, ilz ont faict tout debvoir qu'il leur at esté possible, s'estant mesmes l'ung d'eulx hasardé d'entrer dedens la ville, n'ay peu laisser de supplier très humblement Vostre Excellence les vouloir avoir pour recommandé. Et ne tenant ceste à aultre fin, je prie le Créateur donner, Monseigneur, à Vostre Excellence en toute prospérité heureuse et longue vie, me recommandant très humblement en sa bonne grâce.

De Gameren ce XXVIe de Septembre 1574.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur
Gilles de Berlaymont.

Au dos: A Son Excellence.

XVIII.

No. 1715. Hierges aan Requesens, 1 October 1574, uit Gameren.

Monseigneur, Depuis estre arrivé icy ay communicqué avecque le maistre de camp Julien Romero, de la sorte que se polriont logier les vingte quattre compaignies espaignolz aux villes, que Vostre Excellence

at ordonnées. Et pour estre icelles fort infectées de la peste, me samble, qu'il serat fort mal possible d'y accomoder lesdites compaignies, actendu qu'à raison de la maladie il fault bien réserver la moictié des maisons. Il samble audict maistre de camp, sy Vostre Excellence luy accorderoit encoires Amelsfort avecque les aultres, qu'il y auroit aulcun moien d'accomoder les soldatz. Vostre Excellence polrat sur ce ordonner ce qu'il luy plairat. Qu'est l'endroict, auquel je fineray cestes, priant le Créateur donner, Monseigneur, à Vostre Excellence en toute prospérité heureuse et longue vie, me recommandant très humblement en sa bonne grâce.

De Gameren, ce premier d'Octobre 1574.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur
Gilles de Berlaymont.

A Son Excellence.

XIX.

No. 1715. Hierges aan Requesens, 1 October 1574, uit Gameren.

Monseigneur, Arrivant en ce lieu, ay trouvé les soldatz, tant Walons que Bas Allemans, tous sans argent et grande nécessité pour la chièreté des vivres, ayant esté constrainct de repartir entre eulx les mil escus, que Vostre Excellence m'avoit faict rembourser en Anvers. Il n'est aussy possible de plus riens recouvrer des aydes pour la pouvreté, qu'il y at partout, et que les paisans ont abandonné la pluspart leurs maisons. Je regarderay tous moiens de tirer encoires des dites aydes prestz pour tout ce mois d'Octobre pour les soldatz de mon régiment, tant Walons que Bas Allemans. Mais pour les six enseignes du conte de Meghen, mon frère, n'y vois aulcun moien, par où ne fault doubter que Vostre Excellence aurat des plainctes de tous costez; la suppliant très humblement les vouloir pourveoir de prestz ordinaires pour ce mois, et pour le mois advenir de Novembre qu'il plaise aussy à Vostre Excellence envoyer argent pour lesdits soldatz, Walons et Bas Allemans, de mon regiment, ne sachant aultrement aulcun moien de les tenir en régime. Et ne fault doubter que, défaillans lesditz prestz, surviendront de grands inconvéniens, mesmes moy estant absent d'icy. Et à cette fin, que je puisse tant mieulx tirer les prestz de ce mois d'Octobre et que je sois indempné de la grande somme que j'ay jà receue des aydes assignéez aux marchans, il plairat à Vostre Excellence leur faire donner contentement et assignation à leur appaisement.

Nous av(i)ons, le maitre de camp Julien Romero et moy, une emprinse sur le chasteau de Louvestain, là où il n'y avoit que quarante hommes dedens et la plus part malades de la peste, mais ne l'avons peu mectre en exécution à cause des grandes eaues, quy survindrent le jour devant et la nuyct mesmes, de sorte que en moings de vingte quattre hoeures l'eau des fossez crut bien trois pieds, aussy que eulmes ung vent sy contraire, que noz batteaulx ne pouviont descendre embas.

Ceste nuyct sont entrez quattre petits batteaulx chargez de vivres dedens la ville de Bommel et en y entreront encoires aultant que vouldront, sy la chaine ne se faict embas de Gorckum, comme j'ay par plusieurs fois escript et dict à Vostre Excellence, ne se pouvant maintenir les fortz qui sont icy en hault, ny estans aussy d'aulcun effect, sy ladite chaine ne se faict embas, laquelle le maistre de camp dict bien que l'on ferat, mais je ne vois poinct que l'on commenche encoires à l'asseoir. Je crains que l'on actendrat trop, estant les eaues jà sy grandes par icy, que sommes constrainctz de sortir de l'isle, laisant quel-

ques gens dedens les fortz, lesquelz ne sont encoires pourveu de vivres ny de munitions. Suppliant très humblement à Vostre Excellence ordonner à Monsr. de Naves les pourveoir incontinent.

Dedens la ville de Bommel y at une compaignie de Bas Allemans et deux d'Escossois, estant les aultres sorties et tirées la rivière embas vers Gorckum. Estant l'endroict, où je finiray cestes, priant le Créateur donner, Monseigneur, à Vostre Excellence en toute prospérité heureuse et longue vie, me recommandant très humblement en sa bonne grâce. De Gameren, ce premier d'Octobre 1574.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur

Gilles de Berlaymont.

A Son Excellence.

XX.

No. 1715. Hierges aan Requesens, 4 October 1574, uit Gameren.

Monseigneur,

. . . . . .

Quant aux fortz d'allentour de Bommel, les grandes eaues nous forchent d'abandonner aussy celluy de Bruckum, laisant gens dedens Rossem, dedens le fort de Gameren, dedens celluy de Thuyll, comme aussy à Varick. Et estant la chaisne achevée et les bateaulx armez, se polroit aussy abandonner celluy de Gameren, comme estant lors de nul effect. Et pour aultant que nous abandonnons le fort de Bruckum, et que je vois les gens de Fouckre n'estre des plus voluntaires et entends qu'ilz ne se voeullent disjoindre, aussy que j'auray gens assez pour furnir aux aultres fortz, je n'ay voulu parler de retenir les trois enseignes, que Vostre Excellence m'avoit ordonné, ny luy délivrer aussy la lettre d'icelle, servante à cest effect, ains [j'ai] faict retirer ses noeuf enseignes hors cest isle de Bommel, comme n'y pouvant plus estre à cause des grandes eaues. Et pour n'avoir voulu tirer vers le pays d'Altena, et aussy pour ne les altérer, je les ay faict aller en la Languestraete pour illecq actendre ordonnance ultérieure de Vostre Excellence de ce qu'ilz auront à faire, laquelle il plairat à icelle envoier bientost, à celle fin qu'ilz ne ruynent ce quartier là. M'estant d'advys que, puis qu'ilz ont leurs prestz ordinaires, seroit raison qu'ilz en recquissent et non poinct de la substance des povres gens.

Je n'ay aussy trouvé 1) où pouvoir emploier les six enseignes du conte Hannibal d'Altempst, saulf une, que j'ay mis dedens Asperen et Hueckelum; ayant partant aussy renvoyé les cincq vers la Langestraete, ausquelles il plairat semblablement à Vostre Excellence ordonner le lieu où elles se auront à mectre. Lesdites compaignies sont bien complètes et en fort bon esquipaige. Celluy, qui leur commande à mon advys, est homme fort suffisant.

Il nous at samblé, au maistre de camp Julien Romero et moy, que, actendu qu'il y at gens de guerre à suffisance, l'on polrat avecque quelque forte gelée aisément prendre le chasteau de Louvestain avecque sept ou huit canons, lesquelz, oires mesmes que le desgel survynt, se polriont fort aisément retirer à Worckum, et seroit ledit chasteau de fort grande importance pour venir à boult de Bommel, mesmes de Gorckum et Bueren.

Tous ces gens de guerre rethirez hors de l'ysle de Bommel, que

1) = Ik weet ook niet waar.

serat demain en tout le jour, je me partiray pour donner l'ordre requis en Gueldres et Overysel et faire armer les bateaulx quy sont requis pour la garde de ses rivières, pour lesquelz il plairat à Vostre Excellence me faire tenir argent pour deux mois, que monterat pour six batteaulx douze cens escus, avecque lesquelz ils seront tenus de servir quattre mois sans demander nouvel argent. Vostre Excellence se poeult asseurer que sans argent n'y at ung soeul maronnier quy vouldrat servir. Et ne poeult la chainne en sorte quelconcque se garantir et deffendre, sy ce n'est par le moien desdits batteaulx armez. Sur quoy Vostre Excellence polrat ordonner ce qu'elle serat servye. J'espère avoir achevé en dix ou douze jours et de là m'encheminneray vers Utrecht pour obéyr aux commandements de Vostre Excellence, à laquelle je prie Dieu donner, Monseigneur, en toute prospérité heureuse et longue vie, me recommandant très humblement en sa bonne grâce. De Gameren, ce 4e d'Octobre 1574.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur

Gilles de Berlaymont.

A Son Excellence.

XXI.

No. 1714. Déclaration, que le Seigneur de Hierghes faict par commandement de Son Excellence du nombre de gens de guerre, qu'il y at présentement ès villes et chasteaulx du pays de Gueldres et Overyssel, et du retranchement, que se polroit faire desdits gens de guerre.

. . . . . .

Tant au fort de Horwin en Bommelerweert, qu'au chasteau de Hedel y at présentement une compaignie de Walons ; et est du tout requis, qu'il en y ayt deux pour empescher la sortie de ceulx de Bommel, tant entre Bois le Ducq et Graves que entre ledit Graves et Nymeghe . . . . . .

Geen datum. Maar onder „présentement" moet verstaan worden de nazomer of het najaar van 1574, toen het fort bij Hurwenen nog bestond.

XXII.

No. 1715. Requesens aan Hierges, 5 October 1574, uit Antwerpen.

Monsr. de Hierges, Depuis que mes aultres lettres estoient despeschées, me sont venues les deux vostres du premier de ce mois . . . . . .

Il me desplait grandement que l'entreprinse, mentionnée en vostre lettre, ait esté empeschée, comme le contient vostre lettre, et fault espérer si quelque bonne occasion ne se offrira pour y retourner une aultre fois.

Et au regard de la chaine, il ne tient que à vous aultres de l'asseoir, que sera bien que tenez la main, se face tout au plus tost, comme l'escrips aussy audit maitre de camp. A tant, etc.

D'Anvers, le 5 jour d'Octobre, 1574.

Minuut.

XXIII.

No. 1715. Hierges aan Requesens, 13 October 1574, uit Arnhem.

Monseigneur, Estant le XI de ce mois à Thiel, où j'estois allé pour donner ordre aux fortz qui sont allentour de Bommel, ay receu deux

lettres de Vostre Excellence du VIII et IX d'Octobre et veu par icelles le commandement, qu'elle me faict de m'encheminer vers Hollande et Utrecht et m'encharger dudit gouvernement, suyvant quoy suis retourné en ceste ville en intention de partir demain pour obéir à Vostre Excellence et m'encheminer vers Utrecht, dont j'ay adverty le conte de la Roche, ayant différé jusques à présent d'y aller pour donner ordre à aultres affaires quy se présentiont en ce gouvernement, comme aussy pour n'avoir encoires receu ma commission. Je ne fauldray, estant arrivé audit Utrecht, de donner le mellieure ordre à tout qu'il me serat possible, et advertir Vostre Excellence bien particulièrement de l'estat, auquel se retrouvent les affaires de pardelà, voyant bien je y arrive en une fort mauvaise saison. Auquel endroict fineray cestes, priant le Créateur donner à Vostre Excellence, Monseigneur, en toute prospérité heureuse et longue vie, me recommandant très humblement à sa bonne grâce. d'Arnhem, ce XIII d'Octobre 1574.

De Vostre Excellence très humble et très obéyssant serviteur

Gilles de Berlaymont.

Depuis ceste escripte est arrivé le conte de la Roche en ceste ville, oires que je luy avois escript et prié de vouloire attendre ma venue à Utrecht et asseuré d'y estre demain. Je le retiens ce jourd'huy icy pour estre instruict et entendre particulièrement comment le tout va parlà.

A Son Excellence.

XXIV.

No. 1715. Hierges aan Requesens, 14 October 1574, uit Arnhem.

Monseigneur, J'ay faict abandonner le fort à Gameren, à cause que la chainne n'estoit encoires faicte endesoubz Gorkum et que partant les ennemys s'en euyssent aisément emparé à cause qu'il n'est que en forme de tranchis et n'y avoit vivres pour deux jours dedens ; pourveu que ladite chaine soit faicte, il n'importe guerres qu'elle tenions ou poinct. Je supplie très humblement à Vostre Excellence d'ordonner à Monsr. de Naves de munir les aultres fortz pour ung mois, car aultrement l'on ne les poeult maintenir . . . . . .

d'Arnhem, ce 14 d'Octobre 1574.

De Vostre Excellence, etc.

Gilles de Berlaymont.

Au dos : A Son Excellence.

BIJLAGE B.

No. 1715. Berlaymont aan Requesens, 12 October 1574, uit Brussel.

Monseigneur, J'ay ceste nuict receu les lettres de Vostre Excellence, par où elle me représente la difficulté, que Mons. de Hierges pourroit faire à se transporter en Hollande par faulte de ses commissions dudit Hollande et Utrecht, que ne sont luy encoires envoyé pour cause de la vérification d'icelles. Lesquelles dès hier au soir à noeuf heures j'ay vériffié et renvoyé par Goessem van der Eem, quy arriverat par la barque avant que ce courrier soit de retour. Considérant l'importance du faict, encoires que je sçay que pour divers respectz ledit Sr. de Hierges ne soye prest à partir vers ledict Utrecht, la responce de Monsr. de Saint-Bavon et de moy aux lettres, qu'elle nous at escript, partirat ce jourd' huy de bonne heure, s'estant le ducq d'Arschot excusé de nous venir trouver en ceste ville pour son indisposition.

Monseigneur, baisant les mains de Vostre Excellence prye Dieu luy donner longue vye. De Bruxelles, ce XII d'Octobre 1574.

De Vostre Excellence humble et affectionez serviteur

De Berlaymont 1).

Au dos: A Monseigneur, Monseigneur le Grand Commandeur de Castille, capitaine général et gouverneur pour le Roy des pays de pardeçà.

BIJLAGE C.

KOLONEL HENRY BALFOUR.

Over het optreden van de beide commandanten binnen Bommel, Dirk van Haeften, den gouverneur der stad, en Sir Henry Balfour, den commandant van de Schotsche vendelen in dienst van Holland, deelt de l'Agarge ons in zijn verhaal weinig mede. Wij mochten er in slagen een foto te verkrijgen van Balfour's aanstelling. Het origineel is eigendom van Sir B. R. T. Balfour of Townley Hall en berust te Drogheda in Ierland. Dit staat vermeld in het werk van J. Ferguson, Papers illustrating the history of the Scots Brigade in the service of the United Netherlands, 1572—1697, vol. I, pag. 43, noot 1 (Constable, Edinburgh, 1899). De foto berust thans in de Boekerij van de R. K. Leergangen te Tilburg. Ferguson heeft het meerendeel van zijn documenten ontleend aan het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage en aan het Koninklijk Huis-archief 2). De archieven van Gelderland raadpleegde hij niet 3). Op blz. XXVII van zijn inleiding maakt hij de kenschetsende opmerking, dat de Hollanders zorgvuldiger waren in het opteekenen van geldzaken, dan van wapenfeiten, zoodat de officieele documenten slechts weinig gegevens bevatten over den dienst te velde. De militaire loopbaan van Sir Henry Balfour vóór de blokkade van Bommel wordt door Ferguson beschreven op blz. 3—9 in het eerste deel van zijn werk. Wij brengen de feiten daaruit slechts kortelijk in herinnering, aangezien zij buiten de geschiedenis van Gelderland vallen.

---

1) Waarschijnlijk Lancelot de Berlaymont, graaf van Megen, broeder van den Heer van Hierges.

2) Inleiding, blz. XXXIII. 3) Inleiding, blz. XI.

Sir Henry Balfour trad in 1570 in dienst van Holland. Als kapitein voerde hij het bevel over een vendel van 100 Schotten binnen Vere. Een belangrijke rol speelde hij bij het beleg van Haarlem, 1573. Den 17den Januari onderneemt hij een uitval tegen het blokhuis te Rustenburg, overmant er met zijn troep de daar gelegerde Spanjaarden en brengt vier veroverde vaandels binnen de stad. Bij de overgave ontkwam Balfour den dood door een belofte aan Alva. Roger Williams vermeldt daarover in zijn Memoriën 1): „Maer hij [= Alva] executeerde seer wreedelick het meestendeel van hun [= de bezetting], uitgenomen .... Balford met weynige Schotten; dewelke om Ducq d'Alva's wreetheyt te ontkommen, beloofde dat hij den Prince soude ombrengen; maer bij hem gecommen sijnde, soo ontdeckte hij hem sijne belofte, en diende hem seer getrouwelick lange daernaer" (blz. 130).

Dit „lange daernaer" heeft geduurd tot 1596. Als kolonel van de Schotsche brigade veroverde Balfour in 1579 Meenen, verdedigde Lillo tegen Mondragon in 1584 en sneuvelde voor Hulst, 1596.

Van zijn optreden in verband met Bommel weten wij alleen, dat hij Ormiston, zijn voorganger als chef der Schotsche vendelen, in een duel om het leven bracht in het legerkamp voor Bommel, in April 1574, een paar maanden vóór de blokkade 2). Oranje heeft hem 15 Juni 1574 tot kolonel bevorderd, bij het begin der blokkade.

Ferguson deelt eenige onvolledige gegevens mede over mislukte pogingen van de Spanjaarden om Balfour tijdens de blokkade van Bommel tot verraad over te halen 3). Hoe dit precies in zijn werk is gegaan, valt klaarblijkelijk niet meer te achterhalen.

Op blz. 36 in dl. I van zijn boek publiceert Ferguson den betalingsstaat van de Schotsche brigade 4). Dat Oranje en de Staten van Holland Balfour's diensten wisten op prijs te stellen, blijkt uit de navolgende Resolutiën.

I. Commissie ten behoeve van kolonel Henry Balfour vanwege Prins Willem van Oranje, gegeven te Rotterdam, 15 Juni 1574.

Guillaume, par la grâce de Dieu, prince d'Orenge, conte de Nassau, de Catzenellenboghen, de Vianden, de Metz, de Bueren, de Leerdam etc., seigneur et baron de Breda, de Diest, de Grimbergen, d'Arlay, de Nozeroy, etc., viscomte d'Anvers et de Besançon, gouverneur et capitaine général d'Hollande, Zellande, Westfrize et Utrecht, à tous ceulx, qui ces présentes verront, salut.

Comme pour la tuition et deffense des pays de pardeçà, estans de nostre gouvernement, et pour tant plus tost avecq l'ayde de Dieu les délivrer des tyrannies, cruaultez et (in)humanitez des Espaignolz et de leurs adhérens, ennemis de Dieu et du bien publicq, nous avions par advis des Estatz de cesdicts pays faict requérir quelques cappitaines escossois, vouloir conduire et mener devers ces quartiers quelque quantité des soldatz de la nation d'Escosse, sur laquelle nostre dicte réquisition aulcuns gentilzhommes et aultres cappitaines escossois se seroyent acheminez pardeçà; et trouvant, à ce regard et aussi pour tenir l'enfanterie escossoisse estant icy en mellieure reigle, ordre et discipline militaire, nécessaire et convenable de commectre quelque personnaige signallée et con-

1) Uitgegeven door J. F. Bodel Nyenhuis in de Werken van het Historisch Genootschap, nieuwe serie, no. 3, (1864). Vgl. ook Ferguson, l. c., blz. 4—5.

2) Vgl. Ferguson, l. c., blz. 8. 3) Vgl. Ferguson, l. c., blz. 8.

4) Vgl. ook Ten Raa en De Bas, Het Staatsche Leger, dl. I, 1568—1588, blz. 28, 141, 265.

fidente, pour à iceulx commander; sçavoir faisons que pour la bonne cognoissance et grandes expériences, que nous avons de la dilligence, bonne vigillance et entière affection, que porte aux affaires communes et à tout ce que nous poeult estre à coeur le Sr. Henry Balfour, nous confiant à plain de ses léaulté, dextérité et bonne expérience au faict de guerre, comme aussy partant de bons effectz, il a par plusieurs fois démonstré, avons retenu, ordonné et commis, retenons, ordonnons et commectons par ces présentes, coronnel et superintendent de toutes les compaignies des gens de pied escossois, estans présentement en ce pais de nostre gouvernement ou qui pourroyent encoire venir, luy donnant plain pouvoir, autorité et mandement espécial de commander en qualité que dessus à toutes les dictes compaignies escossoises et les menner et conduire, soit toutes ensemble ou partie d'iceulx, soit contre l'ennemy ou pour la garde et deffense de quelque ville, chasteau ou aultre place, là et ainsi que le service du pays et le nostre le requera ou que par nous luy sera ordonné; d'establir, ordonner et commectre ung lieutenant général et officiers telz, qu'il trouvera convenir faire, tenir en son régiment bon ordre, reigle et discipline militaire et surtout qu'entre ceulx de son dict régiment soit tenu bon guet et garde; aussy tenir la main que par les cappitaines, officiers ou soldatz de son dict régiment ne soit faict tort, force ou foulle aux bourgois ou autres habitans de ce pays soit aux villes ou villaiges, où ilz seront logez, asseoir punition sur les délinquantz selon l'énormité du forfaict à l'exemple des aultres et au surplus de faire tout ce que à ung bon et fidèle coronnel susdict compète et appertient de faire et suyvant les instructions et articles, qu'avons ordonné ou pourrons cy-apprès ordonner sur le faict de l'infanterie par deçà, au traictement de cincq cents livres à quarante gros, monnoye de Flandre, la livre par mois, desquelz il sera payé et contenté par chascun mois par le trésorier général si longuement que sa charge de coronnel durera, bien entendu que desdicts cinq cens livres il sera tenu traicter son lieutenant et aultres officiers ordinaires et nécessaires pour la conduicte de son dict régiment, le tout sur le serment de fidellité, que désià il nous a faict. Requérons partant et ce néaultmoings enjoignons bien expressément à tous noz aultres coronnelz, cappitaines et tous aultres gens de guerre, estans au service du pays et le nostre, de recognoistre le sieur Henry Balfour pour nostre coronnel susdict et en ce qui touchera sa charge, lui faire et prester toute adresse, ayde et assistence. Commandons aussy à ceulx de son dict régiment de luy obéir comme pour le bien et advanchement de ceste cause commune et du service de ce pays et le nostre y trouverons convenir et verons estre nécessaire et feront en ce nostre plaisir. En tesmoing de ce nous avons signé la présente de nostre nom propre et y faict appendre le seau de noz armes en sirre rouge.

Donné en la ville de Rotterdam, le quinziesme jour de Juing, l'an de grâce mil cinq cens soixante et quattorze. Guille de Nassau.

II. Resolutiën van de Staten van Holland.

13 September 1575.

Den Ontfanger-Generael Muys aen den collonel Balfour te betalen de somme van viiftienhondert ponden.

Op het versoeck van den collonel Balfour, hebben de Staten, overmits het noodigh vertreck van denselven collonel ende ten eynde deselve van syne quetsure wel ende behoorlyck mach werden gecureert, geordonneert ende ordonneren by desen Jacob Muys, ontfanger-generael, te betalen den voors. collonel Balfour uyt de middelen van de

accynsen ende imposten der jegenwoordige maendt van September de somme van viiftienhondert ponden te veertigh grooten, in volle betalinge van desselfs collonels ende siinder hoogh-ampten tractementen ende gagien van de maenden van Junius, Julius ende Augustus laetstleden, midts dat deselve middelen uyt de penningen van de jegenwoordige quotisatie wederomme sullen werden gesuppleert.

Ende aengaende het verder achterwesen van denselven Balfour, ter somme van tweeduysent negenhondert seven en veertigh ponden van veertigh grooten, over syne diensten, by hem met syne soldaten tot Bommel gedaen, dat diesaengaende by advise van Syne Excellencie gedaen ende geordonneert sal werden nae behooren.

III. 7 October 1575.

Aen den collonel Balfour een pensioen geaccordeert van agthondert guldens 's jaers.

De Ridderschap, Edelen ende Steden van Hollandt, representeerende de Staten van denselven lande, aenmerkende de lange, getrouwe diensten, by den collonel Balfour, Schotsche, den voors. landen onder den gouvernemente ende gehoorsaemheydt van den Prince van Orange, etc. bewesen, midtsgaders het groot verlies, by denselven voor de stadt van Haerlem geleden, ende de goede diensten, die denselven collonel Balfour dese landen bewesen ende oock sal moghen bewysen, hebben, in recompense van dien ende van de inflictie der quetsure, by hem in dienste van denselven lande voor de vyanden ontfangen, denselven collonel Balfour gegunt ende geaccordeert, gunnen ende accorderen by desen voor siin tractement, gagie ende pensioen de somme van achthondert ponden van veertigh grooten het pondt 's jaers; ordonnerende den ontfanger generael, in der tyde wesende, deselve somme van achthondert ponden van weghen het Gemeene Landt voornoemt jaerlycks uyt te reycken ende te betalen, ende sullen deselve in uytgeven der reeckeninge gepasseert werden, midts voor het eerste overbrengende copie authenticq van desen, ende voorts jaerlycks behoorlyck acquit daerop dienende.

IV. 18 October 1575.

Aen den collonel Beaulfour te betalen negenhondert viiftigh ponden.

Is geordonneert den ontfanger Muys uyt de penninghen, gekomen van capiteyn Mailfant, te betalen aen collonel Beaulfour de somme van negenhondert viiftigh ponden van veertigh grooten, tot vorderinghe van syne reyse ende commissie ende in minderinge van syne voorgaende diensten ende achterwesen.

V. 1 Juni 1576.

Betalinge van het achterwesen aen den collonel Balfour.

Alsoo de Staten bevonden hebben, dat de betalinge van den achterwesen aen den collonel Balfour, uyt saecke van de compagnie Schotten by hem in dese landen gebracht, egeen verder vertreck en mocht lyden, dan tot groote kosten ende interest van denselven lande, sulcks dat daerop promptelyck moeste werden voorsien, midtsgaders op eenige andere notelycke betalingen; hebben de Staten voornoemt voor het gereedtste aengesien ende bevonden met den eersten te doen handelen ende negotieren met eenige koopluyden binnen Dordrecht, die op de leverantie van de penningen binnen de munte aldaer hen verstaende ende

generende ziin, omme van deselve te vorderen, 't zy by leeninge ofte op interest, ten minsten quetse van den lande, de somme van achtduysent ofte thienduysent ponden van veertigh grooten, onder belofte van deselve penningen wederomme te mogen innehouden ende ontfangen uyt de inkomsten van de munte aldaer, die tot dien eynde in hare handen sullen blyven gestelt ende geaffecteert tot de volle betalinge toe, met den interesse van dien, al waer 'tselve tot twintigh ten hondert soude ziin belooft, ende dat niettegenstaende eenige ordonnantie ofte verbodt ter contrarie, 't zy uyt wat noodt deselve gemaeckt ofte gegeven soude mogen wesen; hebben daerom deselve Staten gecommitteert Mr. Jacob Pauli, Dirck Jansz. Lonck ende Rochus Grijp, muntmeester aldaer, omme al 'tselve te vorderen ende te effectueren by alle wegen ende middelen daertoe dienende, dat de voors. penningen sulcks als vooren gelicht ende geheven moghen werden, daertoe de Magistraten der stadt Dordrecht voornoemt de voorschreve commissarissen alle vordernisse, hulpe ende bystant, des versocht ziinde, bewysen sullen.

VI.

Dat de Staten van Holland Bommel ook na de blokkade in het oog hielden, bewijst de hierna volgende resolutie:

29 Juni 1575.

De vendelen knechten, nae Bommel, Gornichem en Louvesteyn sullende geschickt werden, elcks een maendt soldye te geven.

De Staten van weghen Syne Excellencie voorgehouden ziinde, dat den vyandt hem dagelycks was versterckende ende aendringende met groote macht, ende daeromme Syne Excellencie noodigh bevondt binnen de stadt Bommel noch drie vendelen ende binnen Gornichem ende op Louvesteyn elcks noch een vendel te doen schicken; dan alsoo Syne Excellencie beduchtende was, dat by die van Bommel voornoemt deselve knechten niet innegenomen en sullen werden, sonder alvoorens betaeldt te ziin, dat daeromme deselve Staten souden adviseren, of syluyden op de betalinghe van deselve drie vendelen souden willen voorsien ende verstaen daer inne gehouden te ziin. Is by de Staten, nae veele swarigheden ende communicatien hierop gevallen, eyndelyck besloten ende geresolveert Syne Excellencie te doen verklaren, dat syluyden de betalinge van de voornoemde drie vendelen knegten, die binnen Bommel sullen werden geschickt, elcks voor een maendt besoldinghs tot haren laste genomen hebben, ende op deselve betalinge, mitsgaders van de knechten, die binnen Gornichem ende op Louvesteyn als vooren sullen werden geschickt, sulcks sullen voorsien, dat deselve eerstdaeghs mach geschieden.

INHOUD.

Bladz.

Inleiding 1
De slag op de Mookerheide 14
De blokkade van Zalt-Bommel.
Juni 28
Juli 41
Augustus 60
September 73
October. 84
Bijlage A 90
„ B 109
„ C 109